

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

МАГИСТРАТУРА БЎЛИМИ

**Қўлёзма ҳуқуқида
УДК: 336.22/657.1**

МАММАТОВ ШОХРУХБЕК МАҚСУД ЎҒЛИ

**БИЛВОСИТА СОЛИҚЛАР ХИСОБИ ВА ТАХЛИЛИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Мутахассислик: 5A230901 «Бухгалтерия хисоби (тармоқлар бўйича)»

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илмий раҳбар: доц. Мисиров.К.

ТОШКЕНТ-2018

Диссертация Тошкент молия институти «Бухгалтерия хисоби»
кафедрасида бажарилган.

Илмий раҳбар

и.ф.н., доц. К. Мисиров

Кафедра мудири

проф., А. Каримов

Магистратура бўлими бошлиғи

и.ф.н., доц. У.Ортиқов

Мен, Мамматов Шохрухбек Мақсуд ўғли ушбу магистрлик диссертация ишини мустақил бажардим. Кўчирмачилик ҳолати йўқлигига жавоб бераман. Кўчирмачиликка йўл қўйган ҳолатимда магистрлик диссертация иши Якуний Давлат Аттестация Комиссияси раиси тақдимномасига асосан бекор қилиниши ва “Қоникарсиз” баҳо қўйилишидан хабардорман.

Мамматов.Ш.М. _____ “ ____ ” _____

M U N D A R I J A

	KIRISH.....	3
I-BOB.	IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'I HISOBINING MOXIYATI VA ULARNING TASHKILIY ASOSLARI	
1.1.	Bilvosita soliqlarning mohiyati va ularning iqtisodiyotda tutgan o'rni.....	8
1.2.	Bilvosita soliqlar moliyaviy hisobining nazariy masalalari va uning vazifalari.....	22
	I bob bo'yicha xulosa.....	31
II-BOB.	IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA BILVOSITA SOLIQLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	
2.1.	Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida aktsiz solig'i hisobini takomillashtirish	33
2.2.	Qo'shilgan qiymat solig'ining moliyaviy hisobini takomillashtirish masalalari.....	44
	II bob bo'yicha xulosa.....	54
III-BOB.	BILVOSITA SOLIQLAR MOLIYAVIY TAHLILI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YUNALISHLARI	
3.1.	Korxonalarda tahlil ishlarini tashkil etish va soliklar tahlilini tashkil etish.....	56
3.2.	Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida aktsiz solig'i tahlilini takomillashtirish.....	63
3.3.	Xo'jalik sub'ektlarda qo'shilgan qiymat solig'i tahlilini takomillashtirish masalalari.....	69
	II bob bo'yicha xulosa.....	76
	XULOSA VA TAKLIFLAR.....	78
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	82

KIRISH

Mavzuning asoslanishn va uning dolzarbligi. Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishda soliq siyosati muhim o'rin tutib, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning ustuvor yo'nalishlarini rag'batlantirishga qaratilgandir. Xo'jalik sub'ektlar ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatini yuritishda soliq siyosati sohasidagi olib borilayotgan keng ko'lamli islohatlar asosida davlat byudjet daromadlar qismini shakillantirish, soliq yukini kamaytirish va soliqlar hisobini takomillashtirishga alohida etibor qaratadi.

Bu borada Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev: «Soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari iqtisodiyotga tushadigan soliq yukini yalpi ichki mahsulotga nisbatan joriy yildagi 20,2 foizdan 18,9 foizga kamaytirishni, soliq ma'murchiligining shaffofligini ta'minlash orqali uni yaxshilashni, shuningdek, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi»¹, deb ta'kidlab o'tdilar.

Respublikamiz rahbari ta'kidlaganidek mamlakatimizda soliq siyosatini takomillashtirish bilan mutanosib ravishda buxgalteriya hisobi va auditining me'yoriy-huquqiy asoslari ham takomillashtirilib borishi bugungi kunning dolzarb masalalaridan bo'lib hisoblanadi.

Bu borada mamlakatimizda olib borilgan iqtisodiy islohotlar natijasida «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi yangi tahrirdagi Qonun, «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonun, buxgalteriya hisobining milliy standartlarini² qabul qilinishi buning yaqqol misolidir.

2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar maxkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida mamlakatimiz rahbari Sh.Mirziyoev Soliqlarning mamlakat iqtisodiyotini boshqarishdagi o'rniga aloxida to'xtalib. “Soliq-byudjet siyosatiga qat'iy amal

¹ Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining sakkizinchi yalpi majlisi. Xalq so'zi gazetasi, 2016.14 dekabr.

² Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonun, Buxgalteriya hisobi va statistikani isloh qilish bo'yicha Davlat dasturi, BHMS lari va boshqa me'yoriy hujjatlar.

qilish, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarish, ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar hajmi, yirik investitsiya loyixalari va mamlakat mudofaa qobiliyatini mustaxkamlashda soliqlarning o'zni alohida ahamiyat kasb etadi"³ deb dakidladi.

Xo'jalik sub'ektlarida soliqlar hisobini to'g'ri yo'lga qo'yish, uni takomillashtirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylangan. Ana shulardan biri bilvosita soliqlarni hisoblash va byudjetga to'lanishidagi muammolardir. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda bilvosita soliqlar hisobining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bilvosita soliqlar nafaqat iqtisodiyotni tartibga solishda, shu bilan birga iste'mol munosabatlarini muvofiqlashtirish kabi funktsiyalarni bajarish bilan bir qatorda xo'jalik sub'ektini samarali faoliyat yuritishiga o'z tasirini ifodalaydi.

Magistrlik dissertatsiya ishida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tashkil etilishi albatta hisob tizimini ham mazmunan ancha boyitishni talab etadi. Bilvosita soliqlar hisobini to'g'ri tashkil etish va taxlil ishlarini olib borish soliqlarni byudjetga to'liq tushushini va soliq qarzдорligini kamayishini ta'minlaydi. Bilvosita soliqlar hisobini tartibga solish, nazoratini samarali tashkil etish, ularning mahsulot ishlab chiqaruvchilar moliya-xo'jalik faoliyatiga ijobiy ta'sirini ta'minlash, bilvosita soliqlar hisobini to'g'ri va o'z vaqtida yuritilishini, byudjetga to'lanishini taxlil etish borasida qator ishlarni amalga oshirishning ob'ektiv zarurligi mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot ob'ekti va predmet: «ATLANT TRANS SERVIS» MCHJ da bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish hisoblanadi. Predmeti bo'lib, bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish jarayonida sodir bo'ladigan iqtisodiy munosabatlar yig'indisidan iborat.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Xo'jalik sub'ektlarda bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Dissertatsiya ishining maqsadidan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilab

³ Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. . – T.: O'zbekiston, 2017, 29-b.

olindi:

- bilvosita soliqlarning mohiyatini ochib berish va uning iqtisodiyotda tutgan o'rnini baholash;
- qo'shilgan qiymat solig'ining moliyaviy hisobini takomillashtirish maqsadida amaldagi schyotlar rejasiga yangi ishchi schyotlar kiritishni tavsiya etish;
- xo'jalik sub'ektlarda aktsiz solig'ini hisobini yuritilish, aktsizosti tovarlarini ishlab chiqaruvchilar faoliyatiga va iste'molchilar daromadlariga qay darajada ta'sir qilishini tahlil qilish;
- xo'jalik sub'ektlarida qo'shilgan qiymat solig'ining tahlilini tashkil etish va o'tkazishning nazariy-uslubiy asoslarini o'rganish;
- amaliyotda qo'llanib kelinayotgan aktsiz solig'ini hisoblash mexanizmini tahlil qilish va shu asosida bu mexanizmga mavjud bo'lgan kamchiliklarni aniqlash;
- byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'ini tahlil qilishda xo'jalik sub'ekti samaradorligiga ta'siriga baho berish.

Ilmiy yangiligi:

- «ATLANT TRANS SERVIS» MCHJ da bilvosita soliqlarning xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliya-xo'jalik faoliyatida tutgan o'rniga baho berildi;
- bilvosita soliqlarning hisobini takomillashtirishga qaratilgan yangi ishchi schyotlar ishlab chiqildi va amaldagi schyotlar rejasiga kiritish asoslandi;
- xo'jalik sub'ektlarida aktsiz va qo'shilgan qiymat solig'ining tahlilini tashkil etish va o'tkazishning nazariy-uslubiy asoslarini o'rganildi;
- xo'jalik sub'ektlarda aktsiz solig'ini hisobini yuritilish, aktsizosti tovarlarini ishlab chiqaruvchilar faoliyatiga va iste'molchilar daromadlariga qay darajada ta'sir qilishini tahlili o'rganildi;
- byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'ini tahlil qilishda xo'jalik sub'ekti samaradorligiga ta'siriga baho berish yuzasidan takliflar berilgan.

Tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari shundan iboratki, ishda berilayotgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni amaliyotda qo'llash natijasida «ATLANT TRANS SERVIS» MCHJ da bilvosita soliqlar hisobini to'g'ri yuritilishi aniqlashtirish orqali bilvosita soliqlar tahlilini takomillashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot mavzusi buyicha adabiyotlar sharhi (tahlili); Bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish masalalari xorijiy iqtisodchi olimlar V.N.Juravlev, K.A.Ivanov, V.Ya.Kojinov, J.A.Morozova, L.B.Sidelnikova, Ya.V.Sokolov, A.D.Sheremet⁴ asarlarida tadqiq etilgan. Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan E.F.Gadoev, R.D. Dusmurov, A.K.Ibragimov, N.Yu.Jo'raev, M.K.Pardaev, A.X.Pardaev, M.M.To'laxo'jaeva, Z.T.Mamatov, B.A.Xasanov, Sh.U.Xaydarov, K.B.O'razov, B.I.Isroilov, Z.N.Qurbanov, K.M.Misirov, K.R.Hotamov⁵lar ushbu mavzuda ilmiy-tadqiqot olib borishgan.

Yuqorida qayd etilgan ilmiy ishlarda bilvosita soliqlar hisobi va tahlili tashkil etishning nazariy-uslubiy tomonlari, uning davlat byudjetidagi salmog'i bilan bog'liq muammolar alohida kompleks tadqiq etilmagan. Bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirishning zarurligi, muammoni ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligi mavzuning dolzarbligidan dalolat beradi va mavzu sifatida tanlashga asos bo'ladi.

⁴ Журавлев В.Н. Первичные документы и регистры налогового учета. – М.: ООО ИИА «Налог Инфо», ООО «Статус-Кво 97» 2006. - 160 с.; Кожин В.Я. Бухгалтерский и налоговый учет: управление прибылью. М.: Издательство «Экзамен», 2005. - 416 с.; Морозова Ж.А. Налоговый аудит: практическое руководство. - М.: Налог. ИНФО. 2007. - 237 с.; Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Налоговый учет и учетная политика организаций для целей налогообложения. - М.: ИКФ Омега-Л, 2002. - 208 с.; Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит: Учебник. - М.: ИНФРА - М, 2005. - 280 с.;

⁵ ⁵ Гадоев Э.Ф., Югай Л.П. Экспортно-импортные операции. Том I-II. - Ташкент.: «NORMA», 2006. - 416 с, - 288 с.; Do'smurov R.D. Auditorlik faoliyati: nazariya, uslubiyot va amaliyot. Monografiya. - Toshkent.: «Moliya», 2007. - 276 b.; Ibrohimov A.K., Karimov A.A. Xorij sarmoyalari buxgalteriya hisobi. – Toshkent.: «O'zbekiston», 1999. - 143 b.; Mamatov Z.T., Narbekov D.E. Audit asoslari. O'quv qo'llanma. - Toshkent.: Toshkent Moliya instituti, 2007. - 137 b.; Pardaev A.X. Boshqaruv hisobi. - Toshkent.: «Akademiya», 2002. - 176 b.; Pardaev M.Q., Isroilov B.I. Soliqlar tahlili. Toshkent.: «KO'HI -HUR», 2007. - 99 b. ; Hasanov B., Hoshimov A. Boshqaruv hisobi. Darslik. – Toshkent.: «IQTISOD -MOLIYA», 2005. - 308 b.; Haydarov N.H. Soliqlar va soliqqa tortish masalalari. O'quv qo'llanma. – Toshkent.: «Akademiya», 2007. - 256 b.; To'laxo'jaeva M.M. Audit. Darslik – I-II jild. – Toshkent.: «NORMA», 2008. - 319 b.; Urazov K.B. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida buxgalteriya hisobining kontseptual masalalari. – Toshkent.: «Fan», 2005. - 236 b.; Isroilov B.I. Soliqlar hisobi va tahlili: muammolar va ularning echimlari. – Toshkent.: «O'zbekiston», 2006. - 272 b.; Qurbanov Z.N. Soliq hisobi va auditing metodologik muammolari. Monografiya. Toshkent.: «Fan va texnologiya», - 2008. - 156 b.; Misirov K.M. Bilvosita soliqlar hisobi va auditini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent.: «IQTISOD-MOLIYA», - 2017. - 148 b.; Hotamov.K.R. Bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent.: «Molya», - 2016. - 168 b.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodikaning tasnifi: Ilmiy tadqiqot ishini bajarishda turli xil usullardan jumladan, hisobotning ikkiyoqlama yozuv va schyotlar tizimi, hujjatlashtirish usullaridan keng foydalanildi. Dissertatsiyadagi fikirlarni bayon qilishda analiz sentez, induksiya hamda deduksiya usullari keng qo'llanildi. Tadqiqotchining ilmiy qarashlari va mulohazalari turli xil rasmlar, diagrammalar, jadvallar ko'rinishida ifodalandi.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati; Dissertatsiyada «ATLANT TRANS SERVIS» MCHJ da bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish bo'yicha bir qator uslubiy tavsiyalar, aktsiz va qo'shilgan qiymat soliqlari hisobi hamda tahlilini tartibga solib turuvchi me'yoriy bazani yaxshilashga doir takliflar ishlab chiqildi.

Dissertatsiya tadqiqoti natijasida olingan yakuniy xulosalar, umumlashtirishlar, mualliflar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar «ATLANT TRANS SERVIS» MCHJ da bilvosita soliqlar hisobi va tahliliga doir me'yoriy hujjatlarini ishlab chiqarish va takomillashtirishda, vazirliklar va idoralarning normativ aktlarini qayta ko'rib chiqish va tuzatishda, shuningdek, «ATLANT TRANS SERVIS» MCHJ da aktsiz va qo'shilgan qiymat solig'i hisobi hamda tahlilini tadqiqotning materiallari oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari, kollej va ilmiy markazlarda, xo'jalik sub'ektlar faoliyatida foydalanishi mumkin.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya ishi tarkibiy jihatdan kirish, uchta bob, xulosa va tavsiyalar, adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat. Dissertatsiya hajmi 133 bet bo'lib, 12 ta jadval, 16 ta rasmdan iborat.

I-BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'I HISOBINING MOXIYATI VA ULARNING TASHKILY ASOSLARI

1.1. Bilvosita soliqlarning mohiyati va ularning iqtisodiyotda tutgan o'rni

Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida soliq tizimini boshqarishning nazariy uslubiy va amaliy jabhalarini tadqiq etish e'tibor talab qilinayotgan soha bo'lib qolmoqda. Soliqqa tortishning nazariy asoslaridan kelib chiqib, soliq siyosatini amalga oshirish, bu borada optimal variantni tanlab olishni talab etadi. Soliqlar davlatning barcha yo'nalishdagi faoliyati uchun zarur bo'lgan asosiy moliyaviy manbalardan biri bo'lib, u hukumatning ustuvor yo'nalishlarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirishdagi asosiy manbalardan biri bo'lib hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyotini soliqlar orqali tartibga solish davlat byudjetini tashkil etishning usuli bo'lsa, soliqqa tortish yo'li bilan esa jamiyatdagi u yoki bu jarayonlarni rivojlanishiga ta'sir etish mumkin. Ya'ni, davlatning mavjudligi bu soliqlar bilan chambarchas bog'liq, chunki soliq tushumlari davlatning iqtisodiy mustaqilligining asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov soliq siyosatini takomillashtirish haqida shunday ta'kidlagan:

«Bugungi kunda tadbirkorlik sub'ektlarining 96 foizi soliq va statistika hisobotlari topshirishni, bojxona deklaratsiyalarini rasmiylashtirishni eski usuldagi qog'ozish yo'li bilan emas, balki bevosita-elektron shaklda amalga oshirilmoqda⁶».

Bu borada mamlakatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoev «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi» da soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish yo'lini davom ettirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va rag'batlantirishning tegishli choralarini kengaytirish⁷ ga alohida to'xtalib o'tgan. Bu mamlakatimizda soliq yukini kamaytirish va xo'jalik yurituvchi

⁶ Karimov I.A. Erishgan maralar bilan chegaralanmasdan, boshlangan islohotlarimizni yangi bosqichga ko'tarish-bugungi kundagi eng dolzarb vazifadir. – Toshkent.: «O'zbekiston», 2015. -185 b.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi” 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.

sub'ektlarning investitsion faolligini rag'batlantirish bo'yicha olib borilayotgan soliq siyosati qanchalik to'g'ri ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Yurtboshimiz ta'kidlaganidek, mamlakatimizda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlash, investitsion faollikni oshirish, uning ko'lamini yanada kengaytirish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy holatini mustahkamlashda soliq siyosatining to'g'ri tashkil etilishi alohida o'rin egallaydi. Soliqlarning asosiy vazifalaridan biri fiskal, ya'ni davlat byudjetiga daromad jalb qilish, hisoblangan soliqlar davlat oldida turgan iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy vazifalarni bajarish bilan bog'liq xarajatlarini moliyalashtirishda asosiy iqtisodiy manba bo'lib xizmat qiladi. Davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish dastaklari orasida soliqqa tortish mexanizmini qo'llash o'zining yuqori samaraliligi bilan ajralib turadi. Chunki bunday soliq mexanizmi bozor iqtisodiyotini shakllantirishdagi asosiy omil hisoblanib, ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy manfaatlariga to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Soliqlarning ahamiyati va uning iqtisodiy mohiyati to'g'risida eramizdan avvalgi II-I asrlarda yashagan yunon faylasufi Aristippning (Aristippos) (miloddan avvalgi 435-360 yillar) quyidagi so'zlarini keltirish mumkin: «Armiyani tutib turish va davlatning qolgan xarajatlarini qoplashga zarur bo'lgan mablag'larni qaerdan olish kerak? Men buni sizlarga tushuntirib beraman, lekin avval, shuni ta'kidlab o'tmoqchimanki, hatto bizda demokratiya bo'lgan taqdirda ham, davlat byudjeti uchun baribir pul kerak bo'lar edi. Zero, askarsiz davlat yashay olmaydi, pul ta'minotisiz esa biz armiyani tutib turishga qodir bo'lmaymiz. Xullas, soliq solish monarxiyaning farqlab turuvchi xususiyati emas, boshqaruvning har qanday shakli soliq undirishni taqozo etadi»⁸.

Soliq tizimidagi soliqlarning mohiyatiga, ob'ektiga, sub'ektiga, iqtisodiy harakteriga qarab turli tartibda guruhlash mavjud. Soliqlarni iqtisodiy guruhlash borasida iqtisodchi olimlarning fikrlari turlicha. Jumladan, angliyalik faylasuf D.Lokkom (1632-1704 birinchi marta) soliq tizimini bevosita va bilvosita soliqlar tarzida tasniflagan hamda XVII asr oxirlarida bunga asos solgan. D.Lokkomning

⁸ Nazarov Q. Falsafa:qomusiy lug'at. Toshkent.: «Sharq», 1999. - 246 b.

fikricha, «barcha soliqlarni qanday tarzda, kimdan undirilmasin, baribir soliq og'irligi er egasining zimmasiga tushadi, chunki er egasining daromadi - haqiqiy sof daromaddir. Undan barcha fuqarolar jami soliqlarni to'laydilar. Shuning uchun bevosita er egasidan undirilgan soliqlar-bevosita soliqlar, qolganlari bilvosita soliqlar deb hisoblangan»⁹.

Atkinson-Stiglits teoremasi, zaif ajratuvchi imtiyozlar bilan optimal do'rusal bo'lmagan daromad solig'i qo'llanilgan taqdirda differentsial tovar solig'iga ehtiyoj sezmaydi. Qayta tarqatadigan maqsadlarga daromad solig'i bilan erishish mumkin, hatto tovar o'zlarining daromadning moslashuvchanligi jihatidan sezilarli darajada farq qilsa. Deaton hukumat agar tovar solig'i bilan bir qatorda progressiv daromad solig'i bilan cheklanadigan bo'lsa, ikkinchisiz imtiyozlar nafaqat ajratib bo'lmaydigan bo'lsa, balki barcha uy xo'jaliklari uchun keng tarqaladigan satrli to'siq egri chiziqlarini keltirib chiqarishi mumkin¹⁰.

Soliqlar iqtisodiy mohiyatiga va harakteriga qarab ikki guruhga, ya'ni bevosita va bilvosita soliqlarga bo'linadi. Bunday tasniflash soliqlarning mohiyatini to'liqroq ochib berganligi bois xalqaro amaliyotda ham qabul qilingan. Shunday bo'lsada soliqlarni bevosita va bilvositaga ajratilishiga boshqacha yondoshishlar ham uchraydi. Rossiyalik olimlar D.G. Chernik «Soliqlarning daromad va xarajat xususiyatiga qarab tabaqalanishi bevosita va bilvosita soliqlarga ajratilishi o'z axamiyatini yo'qotmay soliq yuki ist'emolchilarga o'tkazilish darajasini baholaydi». Bilvosita soliqlar tovarlar narxida «o'tiradi» va ist'emol solig'i bo'lib hisoblanadi: qo'shilgan qiymat solig'i, alohida ajratilgan tovarlarga aktsiz solig'i; bojxona boji; qimmatli qog'ozlar operatsiyalar bo'yicha solig'i; savdo solig'i va boshqalar¹¹. B.X. Alieva tovar ish va xizmatlar narxiga kiritilgan bilvosita soliqlardir. Bilvosita soliqlarni oxirgi to'lovchisi tovarlar (ishlar va xizmatlar) ist'emolchisidir¹². A.V.Nachalov Bilvosita soliqlar bu markaziy va mahalliy xukumat organlari tomonidan tovarlar va xizmatlar qiymatiga

9 Юткина.Т.Ф. Налоги и налогообложение. М.: ИНФРА-М, 1999.- 28 с.

10 Robin Boadway. «Journal of Research in Economics» «Indirect taxes for redistribution: Should necessity goods be favored» March 2016, Pages 64-88. <https://doi.org/10.1016/j.rie.2015.06.002>.

11 Черник Д.Г. Налоги. Учебное пособие. – 5-е изд., - М.: «Финанси и статистика», 2001. - 39-40 с.

12 Алиева Б.Х. Налоги и налогообложение: Учебник. – 2-е изд., - М.: «Финанси и статистика», 2007. – 44 с.

o'rnatiladigan va soliq to'lovchining daromadiga bog'liq bo'lmagan tovarlar narxiga ustama va xizmatlarga tariflar sifatida kiritilgan. soliqlardir. Bilvosita soliqlarning keng tarqalgan turlari. aktsiz, savdo solig'i, bojxona boji va bojxona to'lovi deb ta'kidlaganlar¹³.

Q. Yahyaev. Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliqlar egri va to'g'ri soliqlarga yok bevosita va bilvositaga bo'linadi. Egri soliqlarni huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmatni) yuklab yuboruvchilardir (xizmat ko'rsatuvchilardir). Lekin soliq og'irligini haqiqatdan ham byudjetga to'lovchilari tovarlar (ish, xizmat) ni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni haqiqiy soliq to'lovchilar bu erda yashiringan. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) qiymati ustiga ustama ravishda qo'yiladi

Egri soliqlar tarkibiga qo'shilgan qiymat solig'i, aktsiz, bojxona boji, er osti boyliklaridan foydalanish soliqlari kiradi¹⁴. Yuqoridagi fikrni B.E. Toshmurodova ham ta'kidlab o'tgan¹⁵. A.B. Mamanazarov «Bilvosita soliqlar, odatda, iqtisodiy qiyinchiliklar davrida, bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida bevosita-to'g'ridan-to'g'ri soliqlar bilan byudjet xarajatlarini qoplash qiyinlashgan davrda olinadi»¹⁶. Sh.A Toshmatov «Binobarin, qo'shilgan qiymat solig'i bu xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan sotilgan tovar, bajarilgan ish va xizmatlarning bozor narxiga nisbatan hisoblangan bilvosita soliqdir»¹⁷ deb ta'kidlagan.

Yuridik shaxslardan olinadigan bilvosita soliqlar davlat byudjeti daromadlarining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar xo'jalik faoliyatida soliqlar hisobini to'g'ri, o'z vaqtida yuritish asosida byudjetga soliqlar bo'yicha to'lovlarning kelib tushishini ta'minlash, byudjet ijrosini amalga oshirish, mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda, ulkan davlat dasturlarini ro'yobga chiqarilishida hal qiluvchi vazifalarni bajaradi. Respublikamizning davlat byudjeti daromadlari shakllanishida

¹³ Началов А.В. Началов Налоговый словарь. М.: Налог-ИНФО, 2004. -102 с.

¹⁴ Yahyaev.Q. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent.: G'afur G'ulom, 2003. 40-41 b.

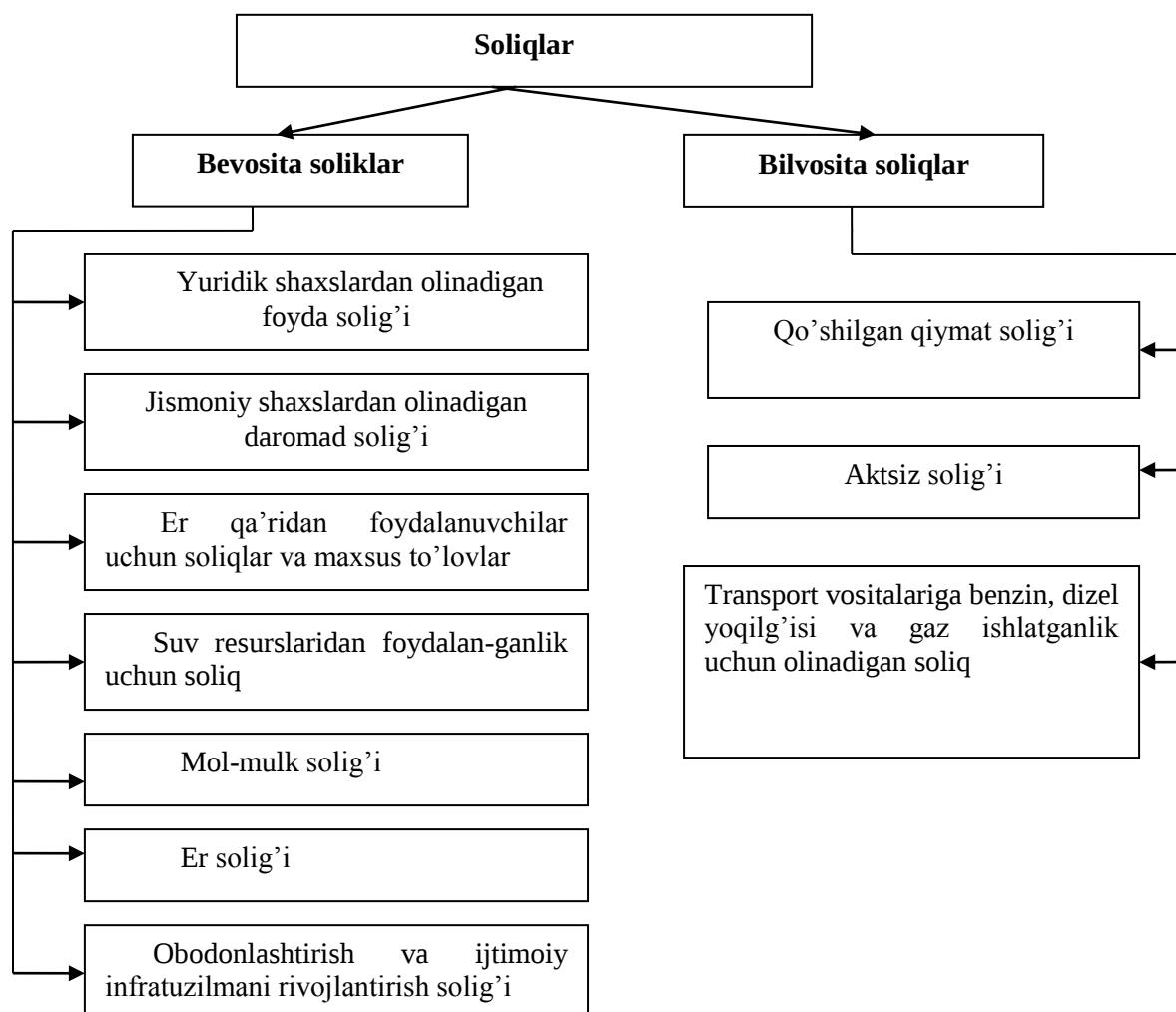
¹⁵ Toshmurodova B. Soliqlar vositasida iqtisodiyotni boshqarish mexanizmi. Monografiya. - Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2002. -56 b.

¹⁶ Mamanazarov A.B. Soliq siyosati. - Toshkent.: «Moliya», 2003. - 84 b.

¹⁷ Toshmatov Sh.A.Qo'shilgan qiymat solig'i monografiyasi. – Toshkent.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2004. - 16 b.

bilvosita soliqlar ulushi salmoqli bo'lib, uning tarkibida aktsiz solig'i muhim ahamiyat kasb etadi.

Bevosita va bilvosita soliqlarning bir-biridan farqli xususiyatlarini o'rganish uchun ularning tasniflanishini ko'rib chiqish lozim. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 23-moddasiga muvofiq soliqlarning tasniflanishini quyidagi 1.1- rasmdan ko'rish mumkin.

1.1- rasm. Soliqlarning tasnifi¹⁸.

Rasm ma'lumotlaridan kelib chiqqan holda, bilvosita soliqlar tarkibiga transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqlarni kiritishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Chunki, jismoniy shaxslar tomonidan benzin, dizel yoqilg'isi yoki gaz ishlatganligi uchun to'lanadigan soliq to'lovlari shu turdagi mahsulotlarni realizatsiya qilayotgan yuridik shaxslarning

¹⁸ Rasm O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi 23 -moddasiga asosanib muallif tomonidan tuzildi.

hisob raqamiga kelib tushgani bilan uni o'zlari tasarruf etmasdan, balki davlat byudjetiga o'tkazib berishi kerak bo'ladi. Ya'ni mazkur soliqni haqiqiy to'lovchilari iste'molchilar bo'lib, qonuniy to'lovchilari sifatida esa shu turdagi mahsulotlarni realizatsiya qilayotgan sub'ektlar hisoblanadi. Bu esa mazkur soliqning to'g'ridan-to'g'ri to'lanayotganligini emas, balki bilvosita usullar orqali to'lanayotganligini ko'rsatmoqda. Shu sababdan ham transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqlarni bilvosita soliqlar tarkibida aks ettirish ilmiy va amaliy jihatdan to'g'ri bo'ladi.

Respublikamiz amaliyotida aktsiz solig'i 1991 yil 15 fevraldagi O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to'g'risida»gi Qonuni asosida joriy qilingan. Aktsiz solig'i tovar narxini oshiruvchi bilvosita soliqlar bo'lgani uchun iste'molchi bu soliq og'irligini ko'tarishga majburdir. Aktsiz solig'i hisobi jahon miqyosida mavjud bo'lgan qariyb barcha sanoati rivojlangan mamlakatlarda qo'llaniladigan aktsiz osti tovarlar va xizmatlardan olinadigan bilvosita soliq hisoblanadi.

Bu borada xorijlik iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan fikrlar haqida to'xtalib o'tish lozim. Jumladan, Rossiyalik iqtisodchi olimlardan N.V.Milyakov «Aktsiz-bu narx va ta'riflarga kiritiladigan tovar va xizmatlarga bo'ladigan bilvosita yoki ustama soliq turidir»¹⁹. Mamlakatimizning etakchi iqtisodchi olimlaridan biri, T.S.Malikov aktsiz solig'ini quyidagicha ifodalaydi: «Oborot solig'i va sotuvdan olinadigan soliq bekor qilinishi munosabati bilan ularning o'rniga joriy etilgan qo'shilgan qiymat solig'i barcha hollarda ham «tushib qolayotgan» byudjet daromadlarini hammasini to'ldirishi mumkin emas edi. Shuning uchun dastlabki paytlarda bu vazifani bajarish mas'uliyati aktsizlar zimmasiga yuklatildi»²⁰. N.H.Haydarov esa «Aktsizlarni ko'p hollarda xarajat solig'i deb ham atashadi. Buning ma'nosi shuki, fuqaro qanchalik ko'p aktsizosti

¹⁹ Милляков Н.В. Налог и налогообложение. Учебник. М.: «ИНФРА – М», 2007 – 379 с.

²⁰ Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. - Toshkent.: «Akademiya», 2002. – 15 b.

tovarlarni iste'mol yoki xarid qilsa, u shunchalik ko'p aktsiz solig'ini to'lovchi shaxs hisoblanadi. Umuman barcha egri soliqlar qatori, aktsizlarni ham byudjetga bevosita aktsizosti tovarlarni ishlab chiqaruvchi yuridik shaxslar to'lasada, biroq bilvosita to'lovchilar, aktsizosti tovarlari iste'molchilari va xaridorlari hisoblanadi»²¹ deb ta'kidlagan. A.A.Karimov va boshqalar tomonidan yozilgan «Buxgalteriya hisobi» darsligida «Aktsiz solig'i sof daromad narxida va qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan bazada hisobga olinadigan, bilvosita soliq sifatida byudjetga to'lanadigan soliqdir»²² deb ta'riflangan.

Aktsiz solig'i bo'yicha stavkalar darajasi mahsulot (ishlar, xizmatlarni) sotilish bahosiga (qo'shilgan qiymat solig'i chegirilgan) nisbatan foizlarda o'rnatilgan bo'lib, ular butun mamlakat hududi uchun yagona hisoblanadi. Biroq bizning amaliyotimizda aktsiz solig'i bo'yicha stavkalar foizlarda o'rnatish natijasida jahon amaliyotidan biroz chetga chiqildi. Chunki bu erda aktsizlar tovarlarning natural birligiga nisbatan qat'iy stavkalarda o'rnatiladi.

Ilmiy tadqiqotlarimiz jarayonida mazkur fikr etarlicha to'liq va mukammal emasligini ko'rish mumkin. Ya'ni sotiladigan tovarlar narxiga aktsiz solig'i faqat foizlarda emas, balki, qat'iy summalarda ham belgilangan holatlar mavjud. Masalan, o'simlik (paxta) yog'i (1 tonna uchun) oziq-ovqat yog'iga (saloma ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan yog' va «O'zbekiston» yog'idan tashqari) 459 724 aktsiz solig'i belgilangan. Bundan ko'rinadiki bir qator mahsulot turlari bo'yicha aktsiz solig'i foizlarda emas, qat'iy summalarda belgilanadi.

Mazkur fikrlardan kelib chiqqan holda aktsiz solig'ining byudjetga daromad jalb qilish funktsiyasiga alohida e'tibor qaratilganligini ko'rish mumkin. Mamlakatimizda aktsiz to'lanadigan tovarlarga aktsiz solig'ini belgilash orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilar manfaatini himoyalash, mamlakat tashqarisiga noqonuniy yo'llar va kontrabanda orqali tovarlarning chiqib ketishini oldini olish

²¹ Haydarov.N.H. Soliqlar va soliqqa tortish masalalari. O'quv qo'llanma. - Toshkent.: «Akademiya», 2007. 126-127 b.

²² Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z Buxgalteriya hisobi. - Toshkent.: «Sharq», 2004. – 470 b.

hamda yuqori rentabelli tovarlarni ishlab chiqaruvchilarda shakllangan daromadlarning ma'lum bir qismini byudjetga olish mumkin bo'ladi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqib aktsiz solig'iga quyidagicha ta'rif berish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz: «Aktsiz solig'i ishlab chiqaruvchi xo'jalik sub'ektlarida yaratilgan mahsulot tannarxiga nisbatan belgilangan foiz ko'rinishidagi yoki qat'iy summadagi to'lovlar, eksport va import qilingan ba'zi tovarlar qiymatining belgilangan qismini majburiy byudjetga o'tkazish»dir. Mazkur ta'rif yuqorida takidlangan iqtisodchi olimlarning qarashlarini hamda amaldagi me'yoriy hujjatlarni o'zida to'la mujassam etgan tushuncha bo'lib hisoblanadi.

Bilvosita soliqlar tarkibiga kiruvchi qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) Respublikamizda 1992 yilda joriy qilingan. Shu sababli bu davrda soliq islohotida sezilarli muhim o'zgarishlar bo'lib o'tdi, bunda ayniqsa, oborotga soliq va sotishdan soliq o'rniga qo'shilgan qiymat solig'ining joriy etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Qo'shilgan qiymat solig'ining joriy qilinishiga asosiy sabablardan biri bo'lib, uning yordamida davlat byudjetiga daromadlar tushumini ta'minlash va bozor munosabatlarini shakllantirish sharoitida katta ahamiyatga ega bo'lgan davlat byudjetini tuzishning barqaror negizini yaratish hisoblanadi.

O'zbekistonda qo'shilgan qiymat solig'i joriy qilinishining yana bir sababi ushbu soliq bo'yicha dunyo hamjamiyatining bu boradagi tajribasi hisoblanadi. Rivojlangan davlatlarning tajribasidan ma'lum bilvosita soliqlar hisobi rivojlanib borib, yagona qo'llaniladigan soliqqa, ya'ni ushbu davlatlarda bir tekisda taqsimlanadigan qo'shilgan qiymat solig'iga aylanishini ko'rsatdi, shu bilan bir vaqtning o'zida, biron bir tovarlar guruhini sotilishiga xalaqit qilmaydi va xo'jalik faoliyatida moliya taqsimotini o'zgartirmaydi. Olimlarning fikricha, qo'shilgan qiymat solig'i nazariya sohasidan amaliyot sohasiga juda tez o'tgan va dunyoning bir necha mamlakatlari byudjetining bilvosita soliqlari ichida yuqori mavqeni egallagan.

Qo'shilgan qiymat solig'iga xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan quyidagicha ta'riflar berilgan. Amerikalik iqtisodchilar P.A.Samuelson va V.D.

Nordxauslar «Esopomics» asarida qo'shilgan qiymat solig'i haqida so'z yuritib, uni qiymatlilik tushunchasi bilan aralashtirib yuboradi va asarning keyingi o'rinlarida qo'shilgan qiymatlilik bilan qo'shilgan qiymatni bir-biriga muvofiqlashtiradi, ya'ni ularni bir narsa deb qaraydi va «qo'shilgan qiymat-bu firma sotuv hajmi va boshqa firmalardan u sotib olgan materiallar va xizmatlar orasidagi farqdir. Unga ish haqi, boshqa to'lovlar, to'lov foizlari va dividendlar kiradi»²³ deb ta'kidlagan.

Respublikamizning etakchi iqtisodchi olim va mutaxassislari bergan ta'riflariga to'xtalib o'tsak. Professor T.S.Malikov bu haqda to'xtalib, «qo'shilgan qiymat solig'ining mohiyatini to'liq idrok etish uchun tarkibiga xom-ashyo, materiallar, yoqilgi, energiya, asosiy va qo'shimcha ish haqi (ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar bilan birgalikda), asosiy fondlarning amortizatsiyasi va boshqa xarajatlarning qiymati kiruvchi ishlab chiqarish xarajatlarining elementlariga murojaat qilmoq zarur»²⁴. Bu ta'rifda olim qo'shilgan qiymat ishlab chiqarish jarayonida yaratilishi va u o'z ichiga qanday elementlarni olishini batafsil bayon etadi. Sh.Toshmatov «qo'shilgan qiymat deganda, ashyoviy resurslar xarid bahosiga xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan qo'shilgan, tovar va xizmatlarning bozorda sotilish narxiga kirgan ustama qiymat tushuniladi»²⁵.

Respublikamiz olimlaridan M.Yo'ldoshev va Y.Tursunovlar bu haqda to'xtalib «qo'shilgan qiymat solig'i deyilishiga sabab tovarlar, ishlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarishda qatnashishning har bir bosqichida qiymatga qo'shiladigan qismidan soliq olinadi va sof daromadning bir qismini byudjetga olishning shakli bo'lib hisoblanadi»²⁶ deb ta'rif berganlar. A.A Karimov va boshqalar ta'kidlaganidek «Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) tovarlarni sotish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish jarayonida yangi hosil qilingan qiymatga asoslangan holda sof daromadning bir qismini byudjet daromadiga olib qo'yishning bir

²³ Samuelson P.A., Nordxauslar V.D. «Esopomics», 1999. - 445 s.

²⁴ Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. – Toshkent.: «Akademiya», 2002. - 14 b.

²⁵ Toshmatov Sh.A. Qo'shilgan qiymat solig'i monografiyasi. – Toshkent.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2004. - 15 b.

²⁶ Yo'ldoshev M., Tursunov Y. Soliq huquqi. Toshkent.: «Moliya», 2000. - 76 b.

shaklidir»²⁷. B.I Isroilovning fikriga ko'ra, «Amaldagi qonunchilikka muvofiq soliqa tortishning alohida tartibi ko'zda tutilgan yuridik shaxslardan tashqari barcha tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi, tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) import qiluvchi yuridik shaxslar va o'z ehtiyojlari uchun tovarlarni bojsiz olib kirish normalaridan ortiqcha import qilinayotgan jismoniy shaxslar qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilardir»²⁸.

Bojxona to'lovi ham barcha soliqlar kabi fiskal ahamiyatga ega bo'libgina qolmasdan boshqa bir qator vazifalarni ham bajaradi, natijada mamlakat milliy ishlab chiqaruvchilari tashqi raqobatdan himoya qilinadi yoki ichki bozor uchun birlamchi tovarlarni arzon bahoda import qilinishi tartibga solinadi. Bojxona to'lovlari tashqi iqtisodiy integrallashuv sharoitida alohida ahamiyat kasb etib, davlatning tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning asosiy vositasi hisoblanadi. Bojxona to'lovlari o'z tasnifiga ko'ra bilvosita soliqlar hisoblanib, tovarlarni import qilish jarayonida tovar bahosini oshishiga olib keladi va uni import qiluvchilar iste'molchilar zimmasiga yuklaydi. Bu haqda I.A.Zavalishina quyidagilarni ta'kidlab o'tadi: «Turkumlanish belgilari jihatidan bojxona to'lovlari bilvosita soliqlar guruhiga kiradi, chunki ularni to'lash bo'yicha xarajatlar importyorlar tomonidan import qilingan tovarlarning narxiga olib borib qo'shiladi import qilingan tovarlarga qo'llaniladigan QQS ga, ushbu soliq to'lovchilari bundan istisno, chunki ular bu soliqlarni kiritadilar»²⁹.

Tovarlarni eksport va import qilish jarayonida quyidagi asosiy bojxona to'lovlari undiriladi.:

- bojxona boji;
- qo'shilgan qiymat solig'i;
- aktsiz solig'i (aktsiz to'lanadigan tovarlardan)

Eksport va import operatsiyalaridan undiriladigan soliqlar o'z mohiyatiga

²⁷ Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. Buxgalteriya hisobi. – Toshkent.: «Sharq», 2004. - 466 b.

²⁸ Isroilov.B.I. Soliqlar hisobi va tahlili: muammolar va ularning echimlari. – Toshkent.: «O'zbekiston», 2006. 34 - 35 b.

²⁹ Zavalishina.I.A. Soliqlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2005. - 439 b.

ko'ra bilvosita soliqlar tarkibiga kirib, uning ob'ekti bo'lib tovarlar bahosi yoki fizik hajmi hisoblanadi, ya'ni undiriladigan soliqlar tovarlar bahosini oshishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan eksport va import qilinadigan tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning to'liq hisobini yuritish ularni soliqqa tortishning samarali mexanizmini ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

Bizningcha, bevosita va bilvosita soliqlarning nazariy va amaliy jihatdan iqtisodiy mohiyatini to'liq yoritish uchun yuqorida berilgan ta'riflarni umumlashtirib, quyidagi matnda izohlash joizdir:

Bilvosita soliqlar ishlab chiqarilgan tovarlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar, import va eksport qilingan mahsulotlar qiymatiga ustama tarzda belgilanib, aylanmalar amalga oshirilganda ushbu oborotlar tarkibidagi ustama qiymat sifatida bilvosita byudjetga undiriladigan majburiy to'lovdir.

Bilvosita soliq ob'ekti - realizatsiya qilingan tovarlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar qiymati bo'lib, olingan daromadga yoki foydaga emas, balki oborotlar qiymatiga bilvosita belgilangan ustama miqdoriga bog'liqdir. Bunda, ishlab chiqarilgan mahsulotlar, ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlar qiymati, albatta, tovarga aylanishi lozim.

Bizning fikrimizcha, bilvosita soliqlarning hajmi aylanmalar qiymatiga bilvosita belgilangan ustama miqdoriga bog'liq bo'lsada, lekin ushbu ustamani belgilashda talab va taklif qonunidan kelib chiqib yondoshish lozim. Chunki talab va taklif qonuni inobatga olinmasdan, yuqori stavka bilan bilvosita soliqni belgilanishi talabga nisbatan taklifni oshishiga, bozorda tovarlar narxining qimmatlashuviga va ushbu tovarlarga nisbatan xaridorlarni kamayishiga sabab bo'ladi. Bunday hollarda xufyona iqtisodiyot yuzaga kelib, bozordagi iste'molchilarning talabi bilvosita soliqlar belgilanmagan arzon tovarlar bilan qondirilishi mumkin. Shuning uchun, bilvosita soliqlarni undirilishini yaxshilash uchun bojxona intizomini mustahkamlash, soliq nazoratini kuchaytirish bilan bir qatorda, talab va taklif qonuniga binoan bilvosita soliqlarning belgilanishi - xufyona iqtisodiyotni cheklaydi, deb hisoblaymiz.

Bizning fikrimizcha, alohida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar yoki tarmoqlar bo'yicha soliq yukini aniqlash uchun yuqorida aytilganidek, ma'lum xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning yalpi daromadidagi soliqlar salmog'ini aniqlash maqsadga muvofiqdir. Lekin mamlakat miqyosida umumiy soliqlar yukini aniqlash va unga baho berish uchun bevosita va bilvosita soliqlarning yalpi ichki mahsulotdagi salmog'ini aniqlash lozim bo'ladi. Davlat byudjet daromadlarini shakllantirishda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar salmoqli o'rin egallaydi. Shunga ko'ra, bevosita va bilvosita soliqlarning respublikamiz yalpi ichki mahsuloti va byudjetida tutgan o'rnini quyidagi 1.1-jadval orqali ifodalash mumkin.

1.1- jadval

Davlat byudjetida va yalpi ichki mahsulotda bevosita hamda bilvosita soliqlarning ulushi³⁰.

Yillar	Bevosita soliqlar salmog'i		Bilvosita soliqlar salmog'i	
	Byudjet daromadlariga nisbatan % da	YaIM ga nisbatan % da	Byudjet daromadlariga nisbatan % da	YaIM ga nisbatan % da
2000	26,4	5,9	47,1	10,5
2005	26,2	5,7	49,2	10,7
2010	26,1	5,7	50,4	11,0
2013	24,2	5,2	51,1	11,1
2014	23,4	5,1	53,1	11,6
2015	24,1	5,1	52,6	11,2
2016	24,0	5,0	51,5	10,6
2017	24,0	5,0	54,6	11,7

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, respublikamizning davlat byudjeti daromadlarida va yalpi ichki mahsulotida bevosita va bilvosita soliqlarning ulushi yillar davomida pasayib borgan. Xususan, 2000 yilda bevosita soliqlarning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i 26,4 foizdan 2017 yilda 24,0 foizga, ya'ni 2,4 punktga kamaygan. Yalpi ichki mahsulotdagi bevosita soliqlarning ulushi 2000

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. O'zbekiston Raqamlarda nomli stasistik to'plamlardan foydalanib tayyorlandi.

yilda esa 5,9 foizdan 2017 yilda 5,0 foizga, ya'ni 0,9 punktga pasaygan. Bilvosita soliqlarda esa aksi kuzatilgan. Jumladan, 2000 yilda bilvosita soliqlarning davlat byudjetidagi ulushi 47,1 foizdan 2017 yilga kelib 54,6 foizga o'sgan, ya'ni 7,5 punktga bilvosita soliqlar yuki oshgan. Bilvosita soliqlarning yalpi ichki mahsulotdagi tutgan ulushi esa mos ravishda 2000 yilda 10,5 foizdan 2017 yilga kelib 11,7 10,6 foizni tashkil etib 1,2 foizga ko'paygan. Bevosita soliqlarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini qisqarganligi iqtisodiyotda soliq yukining pasayganligini, bilvosita soliqlarning ulushi oshganligini kuzatish mumkin. Bu esa iqtisodiyot tarmoqlarining yanada rivojlanib borishini ta'minlaydi.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, umumiy soliqlar yuki bir muncha kamaygan bo'lsada, keyingi yillarda bevosita soliqlar hisobining salmog'ini kamayganligi ma'lum darajada soliqqa tortiladigan daromadlarni kamayganligidan dalolat beradi. Ammo, mamlakatimizda olib borilayotgan soliq islohotlarining samarasi o'laroq, 2017 yilda bilvosita soliqlarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi o'sganligi ijobiy holdir va bu soliq ob'ektlarini kengayganligidan dalolat beradi. Bu esa xalqaro iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar amaliyotidagi singari bevosita soliqlar salmog'ining mamlakatimizda ham o'sib borishi asta skenlik bilan amalga oshirish, iqtisodiyotning yuksalishiga xixmat qiladi.

Bilvosita soliqlar mamlakat iqtisodiyotini tartibga soluvchi rolni bajarib, bugungi kunda davlat byudjetini shakllantirayotgan asosiy soliqlar hisoblanadi. Bizning respublikamiz ham rivojlanayotgan davlat hisoblanganligi bois, bilvosita soliqlar davlat byudjetida etakchi o'rinni egallaydi. 1.2-jadvalda bilvosita soliqlarning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'ini ko'rib o'tamiz.

O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti daromadlari tarkibida bilvosita soliqlarning ulushi 2017 yil pragnozi 2005 yilga nisbatan 5,4 punktga o'sgan 2017 yil pragnozi bo'yicha bilvosita soliqlar 54,6 foizga rejalashtirgan. Shu yillar mobaynida davlat byudjeti daromadlari 41158,8 mlrd, so'mga o'sgan va 2017 yil pragnoziga muvofiq 44469,6 mlrd, so'm rejalashtirilgan. Davlat byudjeti tarkibida bilvosita soliqlar miqdori 2005 yildagi 1627,9 mlrd, so'mdan 2017 yil prognozi bo'yicha 24285,5 mlrd, so'mga, ya'ni 22657,5 mlrd, so'mga oshishi

rejalashtirilganligi asosida, uning byudjetdagi ulushi ko'rayishiga olib keladi.

1.2- jadval

Bilvosita soliqlarning O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlaridagi o'rni va salmog'i³¹

Ko'rsatkichlar	2005 y	2010 y	2015y	2016y	2017y prognoz	2017 yil pragnoz 2005 yilga nisbatan o'zgarishi
Davlat byudjeti daromadlari (mlrd. so'mda)	3 310,8	13596,7	36 493,3	41030,7	44469,6	41158,8
Bilvosita soliqlar (mlrd. so'mda) maqsadli (jamg'armalarsiz)	1 627,9	6858,5	19 193,8	21131,0	24285,4	22657,5
Bilvosita soliqlar (foizda)	49,2	50,4	52,5	51,5	54,6	5,4

Byudjet daromadlarida bilvosita soliqlarning yuqoriligi, bevosita soliqlarning pastligini ifodalaydi va ishlab chiqaruvchilarga soliqlardan katta imtiyoz borligini ham ko'rsatadi.

Bunday islohotlar natijasida bilvosita soliq to'lovchilar sonining kamayishiga mutanosib holda bilvosita soliq tushumlari ham kamayib borishi lozim edi. Lekin, tadqiqotlar natijasi buning teskarisini ko'rsatmoqda. Demak, soliq yukini kamaytirish va soliq turlarini ixchamlashtirish siyosati olib borilayotgan hozirgi paytda kam sonli bilvosita soliq to'lovchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun soliq yuki oshib bormoqda deb xulosa chiqarishga sabab bo'ladi. Chunki umumiy soliq yuki bir muncha kamaygan bo'lsada hamon byudjet daromadlarida bilvosita soliqlar ulushi yuqoriligicha qolmoqda.

Tadqiqot ishimizning mazkur paragrafida olib borilgan tahlillarda mamlakatimiz soliq tizimidagi bir qancha muammolar va aniqlik kiritilishi lozim bo'lgan masalalar ko'rsatilib ularning natijalari bo'yicha quyidagi xulosaga keldik:

- mamlakat YaIM hajmidagi soliqlar yuki biroz kamayib borayotgan

³¹ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. O'zbekiston Raqamlarda nomli stasistik to'plamlardan foydalanib tayyorlandi.

bo'lsada, lekin bu kamayish barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda bir xil bo'lmay bilvosita soliq to'lovchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda bilvosita soliq yukiga mutanosib ravishda soliq yuki va boqimandalari oshib bormoqda. Shu bilan birga, bilvosita soliq to'lovchi korxonlarning foydasi kamayib, unga mutanosib holda bevosita soliqqa tortish bazasi ham kamayib bormoqda. Bunday holatda bilvosita soliqqa tortishni oshirish soliq tushumini ko'paytirmaydi, aksincha foyda solig'i stavkasini pasaytirish xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy faoliyatini mustahkamlamaydi.

1.2. Bilvosita soliqlar moliyaviy hisobining nazariy masalalari va uning vazifalari

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir davlat o'zining markazlashgan mablag'iga ega bo'lishi zarur. Bu mablag'lar davlat byudjetida yig'iladi va shu orqali o'z funtsiyalarini amalga oshiradi. Davlat byudjetining daromad qismini korxonalar va aholidan tushadigan soliqlar tashkil qiladi.

Davlat byudjetining daromadlari bo'yicha ustuvor yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilab olingan:

- soliq yukini yanada pasaytirish;
- yuridik va jismoniy shaxslar daromadini soliqqa tortishni takomillashtirish;
- byudjet tushumlari tarkibiy tuzilmasida bilvosita va resurs soliqlari ulushini oqilona usulda tashkil etish.

Mamlakatimizda ushbu ustuvor yunalishlarga juda katta ahamiyat berib kelinmokda. Shu bilan birga xo'jalik sub'ektlari o'z xo'jalik faoliyatini boshlab olishi va barqarorlashtirishi uchun katta imtiyoz va chegirmalar berilgan. Ushbu imtiyoz va chegirmalardan o'z vaqtida, oqilona foydalangan korxona albatta o'zining asosiy maqsadi bo'lmish foyda olishga erishadi. Korxona foyda olishi uchun daromad va xarajatlarining mutanosibligi katta ahamiyatga egadir. Bu xarajatlarning asosiylaridan biri soliq to'lovlarini to'lash bilan bog'liq xarajatlar

hisoblanadi.

Bu borada birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov ta'kidlaganidek, "Iqtisodiy o'sish sur'atlarini takidlagan hamda moliyaviy barqarorlikka erishgan islohotlarning hozirgi davrlarda davlat moliyasi va ayniqsa, byudjet tizimini barqarorligini mustahkamlash, mahalliy byudjetlar moliyaviy imkoniyatlarini yaxshilash muhim strategik vazifa hisoblanadi³². Buxgalteriya hisobini xalqaro amaliyot talablari darajasidan kelib chiqqan holda, milliy xususiyatlarimizga mos ravishda yuritish, amalda yuritilayotgan hisob va hisobot tizimini yanada takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Yurtboshimiz ta'kidlaganidek byudjetning daromadlarini shakllantirish, moliyaviy imkoniyatlarini yaxshilash davlat byudjetini barqaror suratda to'ldirib turilishi, mamlakat iqtisodiyotini yanada yuksaltirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda buxgalteriya hisobi sohasida olib borilgan islohotlarning yaqqol misoli sifatida, 2016 yil 14 aprelda yangi qabul qilingan «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonun, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-sonli qarori bilan tasdiqlangan. «Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida»gi Nizom, xalqaro standart talablari darajasiga mos ravishda ishlab chiqilgan milliy standartlar va boshqa me'yoriy hujjatlarning qabul qilinganligini aytib o'tish mumkin.

Yuqoridagi mulohazalardan ko'rinadiki, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini O'zbekiston sharoitida bartaraf etishning yo'llari va choralarini soliqlar orqali ham amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kunda jahon iqtisodiy inqirozi oqibatlarini oldini olish va ularni bartaraf etish bo'yicha Inqirozga qarshi choralar dasturi tasdiqlanib, tarmoqlar va hududlar bo'yicha ijrosi amalga oshirilmoqda. Dasturda belgilangan kompleks chora-tadbirlarning asosiylaridan biri-korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashni

³²Karimov I.A. O'zbekiston-iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – Toshkent.: O'zbekiston, 1995, -23 b.

yanada jadallashtirishdan iborat. Mazkur chora-tadbirlarni amalga oshirishda ishtirok etuvchi sub'ektlarga soliq imtiyozlari berish nazarda tutilgan. Soliq imtiyozlari va ularning bozor munosabatlarini erkinlashtirish sharoitida to'liq amal qilishi uchun bozor iqtisodiyoti mexanizmi asoslari to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lishi lozim. Birinchi navbatda korxonalarning foyda olish imkoniyatlarini kuchaytirish zarur. Aynan mana shu maqsadda ularga imtiyozlar bilan ta'sir ko'rsatibgina qolmay, balki soliq yukini kamaytirish, soliq bazasini tartibga solish kabi tadbirlarni parallel yo'nalishda olib borish talab etiladi.

Moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida iste'molchilarning xarid qobiliyatini pasayib ketishi, shu jumladan, aholining real daromadlarini pasayishi kuzatiladigan bir holatda, ularning xarid va to'lov qobiliyatini saqlab qolish va oshirishning asosiy yo'llaridan biri bilvosita soliqlarni diversifikatsiyalash va ular bo'yicha imtiyozlar berishdan iborat. Bunda ma'lum iste'mol tovarlari (ishlar, xizmatlar) uchun belgilangan bilvosita soliqlarning (xususan, aktsiz va qo'shilgan qiymat solig'i) stavkasini pasaytirish orqali tovarlar (ishlar, xizmatlar) bahosini arzonlashtirishga erishiladi hamda savdo hajmini saqlab qolinishi orqali uning o'sishiga erishish mumkin. Bilvosita soliqlarning stavkasini pasaytirish hisobiga byudjetga tushadigan mablag'larning kamaygan qismini boshqa turdagi soliqlar orqali qoplash imkoniyati tug'iladi. Ya'ni, bilvosita soliqlar stavkasining pasaytirilishi hisobiga tovarlar (ishlar, xizmatlar) bahosining nisbatan arzonlashishiga va iste'molchilarning xarid qobiliyatini oshirishga olib keladi. Natijada ishlab chiqaruvchilar tomonidan tovar va xizmatlar sotish hajmi ortishiga hamda ular oladigan foydaning o'sishiga olib keladi va bilvosita soliqlardan boy berilgan soliq summalari foyda solig'i orqali byudjetga undirish imkoniyati hosil bo'ladi. Bundan tashqari tovarlar (ishlar, xizmatlar)ga bo'lgan iste'molchilarning xarid qobiliyatini saqlab qolish, uni oshirish evaziga savdo tashkilotlari va tijorat banklarining daromadi va foydasini o'sishiga erishiladi hamda to'lanadigan bevosita soliqlar orqali byudjetga tushadigan daromadlarning pasayishini oldi olinadi va byudjet defitsitiga yo'l qo'yilmaydi. Bu esa davlatning oldiga qo'ygan ustuvor vazifalarini hal etish va ularni moliyalashtirib borishga imkoniyat yaratib

beradi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini erkinlashtirish, milliy iqtisodiyotimiz xususiyatlarini hisobga olgan holda jahon hamjamiyatiga qo'shilish va integrallashish asosida hisob tizimini jumladan buxgalteriya hisobini ham xalqaro talab darajasiga moslashishini talab etadi.

Bu esa buxgalteriya hisobi, tahlil va auditni zamon talabi, iqtisodiy munosabatlarning zaruriyatidan kelib chiqqan holda isloh qilishni taqozo etadi³³. Buxgalteriya hisobi va hisobotini bozor iqtisodiyotiga mos ravishda shakllantirish, muvofiqlashtirish, ularning moliyaviy hisobot ma'lumotlarini foydalanuvchilar uchun sodda tartibda yuritishdan iboratdir.

Soliqlar va majburiy to'lovlar bo'yicha byudjet bilan bo'ladigan hisoblashishlarni, «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonun, Soliq Kodeksi, Buxgalteriya hisobining milliy standartlari talablari asosida olib borilishi, soliqlarning moliyaviy hisobining yanada takomillashishiga olib keladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini yuritishda, moliyaviy hisob va hisobot ma'lumotlarini shakllantirishda buxgalteriya hisobi muhim rol o'ynaydi. Buxgalteriya hisobi orqali xo'jalik sub'ektlar moliyaviy xo'jalik faoliyatini boshqarish bilan bir qatorda soliqlar hisobini jumladan, bilvosita soliqlar hisobini to'g'ri tashkil etish asosida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Xo'jalik sub'ektlarida soliqlar hisobini to'g'ri yo'lga qo'yish, uni takomillashtirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylangan.

Bugungi kunda, buxgalteriya hisobi va hisobotini xalqaro talablarga muvofiq yuritish O'zbekistonda ham tobora dolzarb vazifaga aylanmoqda. Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida respublikada xalqaro standartlarga to'la-to'kis mos keluvchi buxgalteriya hisobining milliy standartlari ishlab chiqildi va amaliyotga keng tatbiq etilmoqda. Buxgalteriya hisobi shakllari va usullarini tanlashda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning mustaqilligini kengaytiribgina

³³ Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonun, Buxgalteriya hisobi va statistikani isloh qilish bo'yicha Davlat dasturi, BHMS lari va boshqa me'yoriy hujjatlar.

qolmasdan, soliqlarning moliyaviy hisobi va hisobot axborotining ishonchliligi uchun ularning mas'uliyatini yanada oshirdi.

N.A. Sokolova shunday deb ta'kidlaydi. Hisobotini milliy standart talabidagi soliqqa tortishni moslashtirishni aytib o'tdilar. Moliyaviy hisobotini (BHHS), ga muvofiq tayyorlanganligini, birinchidan mablag' bozor talabiga xizmat qilishi kerak, qaysiki soliq tashkilotlari manfaatlaridan jiddiy farq qilishi mumkin. Shunday qilib, moliyaviy va soliq hisobotini mumkin qadar farqlash kerak. Korxonalar soliq hisobotini soliq qonunchiligi talablari asosida tashkil etishi kerak, buxgalteriya hisobini esa boshqa foydalanuvchilar manfaatlarini bo'yicha olib borilishi kerak³⁴ deb o'z fikrini bildirgan.

Buxgalteriya hisobini isloh qilinishi, eng avvalo, xalqaro tajriba amaliyotidan kelib chiqqan holda, buxgalteriya hisobini boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob va soliq hisobiga ajratilgan holda tashkil etish nafaqat xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning, balki barcha manfaatdor tomonlarning, shu jumladan, davlatimizning iqtisodiy istiqbolini oshirish uchun ham xizmat qiladi. Xo'jalik sub'ektlarida soliqlarning moliyaviy hisobi va hisobotini yuritish, yuqorida qayd etilgan me'yoriy huquqiy hujjatlar asosida yuritishdan iboratdir.

Barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda buxgalteriya hisobi, moliyaviy xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda, soliqlar hisobini yuritishda tegishli ma'lumotlar bilan ta'minlovchi vosita bo'lib hisoblanadi.

Respublikamizning iqtisodchi olimlari monografiya, darslik, o'quv qo'llanmalarida buxgalteriya hisobini uch turga bo'lib, ya'ni boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob, soliqlar hisobiga ajratgan holda o'rgangan.

Jumladan, respublikamiz iqtisodchi olimlaridan A.A.Karimov, F.Islomov, A.Avloqulov³⁵, B.A.Hasanov³⁶, K.B.O'razov³⁷, B.I.Isroilov³⁸, Z.N. Qurbonov³⁹

³⁴ Соколова Н.А. Стратегия перехода на МСФО разных странах.. управление прибилю. Журнал. Бухгалтерский учет. - М, 2007. - №9. - 52-56 с.

³⁵ Karimov A.A, Islomov F.R., Avloqulov A.Z Buxgalteriya hisobi. - Toshkent.: «Sharq», 2004. - 86 b.

³⁶ Hasanov B.A., Xoshimov.A.A Boshqaruv hisobi. Darstlik. - Toshkent.: «IQTISOD-MOLIYA», 2005. - 32 b.

³⁷ O'razov K.B. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida buxgalteriya hisobining kontseptual masalalari. «Fan», 2005. - 29 b.

³⁸ Isroilov B.I. Soliqlar hisobi va tahlili: muammolar va echimlari. - Toshkent.: «O'zbekiston», 2006. - 272 b.

³⁹ Qurbonov Z.N. Soliqlar hisobi: nazariyasi va metodologiya nomli. Monografiya. - Toshkent.: «Fan», 2006. - 21b.

kabi mamlakatimiz iqtisodchi olimlari o'zlarining monografiya, darslik, o'quv qo'llanma va boshqa ilmiy asarlarida soliqlar hisobini hisobning turi yoki buxgalteriya hisobining quyi tizimi sifatida e'tirof etishgan.

Rossiya Soliq kodeksi 25 bobining 313-314-moddalari soliqlar hisobiga bag'ishlangan.⁴⁰

Iqtisodiy adabiyotlarda bir guruh rossiyalik iqtisodchi olimlar soliqlar hisobini o'z asarlarida keltirib o'tishgan.

Jumladan, rossiyalik iqtisodchi olimlardan A.N. Poponov, Ya.V. Sokolov G.G. Nastrov, A.V.Terzidi⁴¹, V.Ya.Kojinovlar⁴² soliqlar hisobiga ta'rif berishgan.

Iqtisodchi olimlardan A.A.Karimov, F.R.Islomov, A.Z.Avlaqulovlar «Soliqlar hisobi barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda soliqlar va to'lovlarni o'z vaqtida va to'g'ri hisobga olish, soliq imtiyozlarini qo'llash hamda ularni belgilangan muddatlarda byudjetga o'tkazib berilishini ta'minlovchi buxgalteriya hisobi turidir»⁴³ deb e'tirof etishgan.

B.I.Isroilov «soliqlar hisobi-bu soliqlarni hisoblash, to'lash, ular bo'yicha imtiyozlar, kreditlar, kechiktirilgan xarajatlar, majburiyatlar va shu kabi boshqa jarayonlarni kuzatish, ular to'g'risida axborotlarni qayd etish, yig'ish, jamlash va foydalanuvchilarga taqdim etish vositasidir»⁴⁴.

Z.N.Qurbanovning fikricha «Soliq hisobi-bu mustaqil faoliyat yurituvchi barcha jismoniy va yuridik sub'ektlarning soliq va majburiy to'lovlari bo'yicha soliqlarga tortish bazasini aniqlash uchun zarur bo'lgan boshlang'ich ma'lumotlarni hisobga olish tizimidir»⁴⁵.

Yuqorida keltirilgan ta'riflarni o'rganib va tahlil qilish natijasida soliqlar hisobiga quyidagicha ta'rif berdik. Soliqlar hisobi – bu xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni qonuniy me'yoriy hujjatlarga

40 Налогового кодекса РФ 25 глава. М.: «Вершина», 2005. - 117-119 с.

41 Попонов А.Н, Настров Г.Г, Терзиди А.В. Организация Налогового учета и налогового контроля.

42 Кожин В.Я. Бухгалтерский и налоговый учет: управление прибылью. М.: «Екзамэн», 2005. - 32 с.

43 Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. Buxgalteriya hisobi. - Toshkent.: «Sharq», 2004. - 86 b.

44 Isroilov B.I «Soliqlarning moliyaviy hisobi va tahlilining metodologik asoslari» mavzusidagi doktorlik dissertatsiya ishi. - Samarqand.: 2006. - 40 b.

45 Qurbanov Z.N «Soliq hisobi va auditining nazariy va metodologik asoslari» mavzusi doktorlik dissertatsiya avtoreferati. - Toshkent.: 2008. 11-12 b.

asoslangan holda to'g'ri hisoblash, zaruriy ma'lumotlarni yig'ish, qayd etish, qayta ishlash, guruhlash va umumlashtirish hamda byudjetga tushishini o'z vaqtida taminlashdir.

Soliqlar hisobining maqsadi va vazifalariga alohida to'xtalib o'tishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Soliqlar hisobining maqsadi-xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning byudjetga soliq va boshqa majburiy to'lovlarni o'z vaqtida to'g'ri hisobga olish va byudjetga to'lanishi ustidan nazorat qilishdan iboratdir.

Soliqlar hisobining vazifalari:

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar ob'ektini to'g'ri tanlash;
- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar hisobini yuritish;
- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hujjatlarda aks ettirish;
- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar byudjetga to'lanishi ustidan uzluksiz nazorat olib borish.

Bilvosita soliqlar hisobining ob'ektlarini aniqlashda bevosita buxgalteriya hisobining ob'ektiga murojaat qilishimiz kerak. Chunki buxgalteriya hisobining ob'ektlari moliyaviy, boshqaruv va soliq hisoblari ob'ektining asosi bo'lib hisoblanadi. Bilvosita soliqlar hisobining ob'ekti bo'lib aktsiz solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq hisoblanadi.

Agarda uni har bir ob'ektlar bo'yicha tadqiq etish talab etilsa uning muammolari yanada oshadi. Ana shulardan biri bilvosita soliqlarni hisoblash va byudjetga to'lanishidagi muammolardir.

Ob'ekt sifatida olingan «O'zvinosanoat-xolding» XK kompaniyasi tizimidagi xo'jalik sub'ektlarida bilvosita soliqlar hisobining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Birinchisi, aktsiz solig'i bo'yicha soliq summasining belgilangan ma'lum bir qismi «O'zvinosanoat-xolding» XKni rekonstruktsiya qilish va rivojlantirish fondi hisob raqamiga o'tkazilishi bo'lsa, ikkinchisi, mazkur xolding kompaniyasi tizimidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda qo'shilgan qiymat solig'i mahsulot xo'jalik yurituvchi sub'ekt omboridan yuklab jo'natilishi bilan

hisoblanishi va davlat byudjetiga o'tkazib berilishidir. Natijada, ushbu tizim xo'jalik yurituvchi sub'ektlarida bilvosita soliqlar xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy natijalariga va aylanma mablag'lar aylanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmasada, ammo, tovar va pul aylanmasiga bilvosita ta'sir etishi, tovar va xizmatlarning iste'molchilar uchun bilvosita soliqlar hisobiga qimmatlashishiga hamda iste'mol qobiliyatini pasayishiga sabab bo'ladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'zlarining moliyaviy-xo'jalik faoliyatini yuritishda, xalqaro standartlar talablaridan kelib chiqqan holda, buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning olib borayotgan faoliyati va iqtisodiy ahvoli to'g'risida to'liq tasavvurni shakllantirishda, barcha foydalanuvchilarga, jumladan, chet el investorlari bilan bo'ladigan iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda buxgalteriya hisobi hujjatlaridan foydalanadilar. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'zlarining moliyaviy-xo'jalik faoliyatini yurishda, xalqaro standart (BHHS) lari talablaridan kelib chiqqan holda, buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish, xo'jalik sub'ektlarining iqtisodiy ahvoli to'g'risida to'liq tasavvurni shakllantirishda, barcha foydalanuvchilarga, jumladan, chet el investorlari bilan bo'ladigan iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda buxgalteriya hisobi hujjatlaridan foydalanadilar.

O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS), buxgalteriya hisobining asosida takomillashib bormoqda.

Bugungi kunda xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari talablaridan kelib chiqqan holda, buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritilishi, xo'jalik sub'ektlarining olib borayotgan faoliyati va iqtisodiy ahvoli to'g'risida to'liq tasavvurni shakllantirishda yordam beradi, bu esa, o'z navbatida, buxgalteriya hujjatlarini barcha foydalanuvchilarga, jumladan, chet el investorlari bilan bo'ladigan hisob-kitoblarida yanada ishonchliligini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunning (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, 1996 yil, 9-son, 142-modda) 5-moddasiga muvofiq O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari (21-BHMS) ishlab chiqilgan, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2002 yil

23 oktyabrda №1181-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.

Xo'jalik sub'ektlarining byudjet bilan soliq to'lovlari bo'yicha hisoblashishda ularning turlari bo'yicha alohida sintetik schyotlarning mavjud emasligidan byudjet bilan hisoblashishda farqlarni vujudga keltirmoqda. Bu kamchilikni bartaraf etish uchun amaldagi O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari (21-BHMS)ga xo'jalik sub'ektlarining byudjet bilan hisoblashishlarini takomillashtirish maqsadida quyidagi schyotlarni kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

– 4420 - «Bilvosita soliqlar bo'yicha bo'nak to'lovlarini hisobga oluvchi schyotlar»;

– 6420 - «Bilvosita soliqlar bo'yicha byudjetga qarzni hisobga oluvchi schyotlar» dan foydalanishni tavsiya qilamiz.

Taklif etilayotgan schyotlar xo'jalik sub'ektlarida bilvosita soliqlar bo'yicha byudjetga to'lovlarni to'g'ri va aniq hisobga olinishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xo'jalik sub'ektlarida buxgalteriya hisobi ma'lum tartib va qoidalar asosida yuritilishi lozim. Bunda asosiy muammo shunday qoidalarni ishlab chiqishni talab qiladiki, shu qoidalarni joriy etilishi buxgalteriya hisobini yuritishga samarali ta'sir ko'rsatishi lozim. Bunda moliyaviy va boshqaruv hisobini to'g'ri va o'z vaqtida tashkil etilishi tushuniladi. Xo'jalik sub'ektlari moliyaviy-xo'jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi ishchi schyotlar rejasini tuzadilar va u xo'jalik yurituvchi sub'ektning hisob siyosatida aks ettiriladi. Bunda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarida soliqlarning moliyaviy hisobini to'g'ri tashkil etilishini va o'z vaqtida yuritilishini taminlash uchun hisob siyosatidagi ishchi schyotlar rejasini tashkil etilishi tushuniladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda buxgalteriya hisobini tashkil etish asosini va tartibini hisob siyosati belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi 1-sonli (BHMS)da hisob siyosatiga quyidagicha ta'rif berilgan: «hisob yuritish siyosati deganda, xo'jalik yurituvchi sub'ekt rahbari tomonidan buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzish asoslari va qoidalariga mos ravishda usullarining

qo'llanilishi tushuniladi»⁴⁶.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar rahbari yuqoridagi omillarni hisobga olgan holda hisob yuritish siyosatini asoslashi va to'g'ri yondashishi mumkin. Maxsus BHMSlar bo'lmaganda, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar rahbari hisob yuritish siyosatini ishlab chiqishda o'z tushunchalaridan foydalanishga haqli, chunki u foydalanuvchilar uchun moliyaviy hisobotlardan foydali axborotlarni bera oladi.

O'zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunda hisob siyosati o'z aksini topmagan. Shuning uchun mazkur qonunning 7-moddasini «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar hisobot yili uchun o'z hisob siyosatlarini ishlab chiqishlari majbur» degan jumla bilan to'ldirish maqsadga muvofiqdir. Bu fikrimizni tasdig'i sifatida O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 1998 yil 12 dekabrda 604-sonli buyrug'iga muvofiq tasdiqlangan tartibga ko'ra «o'zining buxgalteriya hisobotini nashr qiluvchi tashkilotlar uchun hisob siyosatini shakllantirish va ommaga ma'lum qilish yagona va majburiydir» degan talabni keltirish mumkin. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar «Hisob siyosati va moliyaviy hisobotlar» 1-son Buxgalteriya hisobi milliy standarti (BHMS) asosida moliyaviy-xo'jalik faoliyati bo'yicha olib boriladigan ishlarni belgilab olishi lozim. Xo'jalik yurituvchi sub'ektning hisob siyosati sub'ekt rahbari tomonidan shakllantiriladi.

Xo'jalik sub'ektlari moliyaviy xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda dastlabki hujjatlar asosida buxgalteriya hisobi hujjatlarini rasmiylashtirilishi korxonaning hisob siyosati orqali tartibga solib boriladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarida soliqlar bo'yicha bo'ladigan hisoblashishlarni to'g'ri yuritilishi, hisoblangan soliqlarni byudjetga o'z vaqtida to'lanishini boshlang'ich hujjatlar asosida olib boriladi.

I bob bo'yicha xulosalar

Mazkur bobda bilvosita soliqlarning moliyaviy hisobi va uning nazariy hamda uslubiy asoslari munozarali tarzda o'rganildi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida bilvosita soliqlarning moliyaviy hisobining nazariy va uslubiy asoslari

⁴⁶ O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari. - Toshkent.: 2004. – 16 b.

bo'yicha quyidagi xulosalarga keldik:

1. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida mamlakatning soliq siyosati orqali bartaraf etishning yo'llari va choralari o'rganildi hamda bilvosita soliqlarni optimallashtirish orqali inqirozning oqibatlarini yumshatish yo'li ko'rsatib berildi.

2. Bizningcha, bevosita va bilvosita soliqlarning nazariy va amaliy jihatdan iqtisodiy mohiyatini to'liq yoritish uchun ilgari berilgan ta'riflarni umumlashtirib, quyidagi matnda izohlash joizdir: «Bilvosita soliqlar-ishlab chiqarilgan tovarlar, ko'rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlar, import va eksport qilingan mahsulotlar qiymatiga ustama tarzda belgilanib, aylanmalar amalga oshirilganda ushbu aylanmalar tarkibidagi ustama qiymat sifatida bilvosita byudjetga undiriladigan majburiy to'lovlardir».

3. Olib borilgan tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aktsiz solig'iga quyidagicha ta'rif berish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz: «Aktsiz solig'i ishlab chiqarish xo'jalik yurituvchi sub'ektlarida yaratilgan mahsulot tannarxi va yalpi foydasining umumiy summasiga nisbatan belgilangan foiz ko'rinishidagi yoki qat'iy summadagi to'lovlar, eksport va import qilingan ba'zi tovarlar qiymatining belgilangan qismini majburiy byudjetga o'tkazish»dir.

4. Iqtisodchi olimlarning soliqlar hisobiga bergan fikr-mulohazalari munozarali tarzda o'rganildi va ularni tahlil qilish natijasida soliqlar hisobiga quyidagicha ta'rif berildi. Soliqlar hisobi-xo'jalik yurituvchi sub'ektlar soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni qonuniy me'riy hujjatlarga asoslangan holda to'g'ri hisoblash, ma'lumotlarni yig'ish, qayd etish, qayta ishlash, guruhlash va umumlashtirish hamda byudjetga tushishini o'z vaqtida ta'minlashdir.

II-BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA BILVOSITA SOLIQLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

2.1. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida aktsiz solig'i hisobini takomillashtirish

Respublikamizda soliq tizimi shakllanishiga juda ko'p vaqt ketmagan bo'lsa ham, takomillashtirib borilayotgan soliq siyosati asosida soliq tizimimiz yil sayin rivojlanib bormoqda. Hozirgi vaqtda butun dunyoda davlatning aniq amal qiluvchi soliq tizimi mavjudligi uning yuksak darajada taraqqiy etganligining belgisi hisoblanadi. Shuning uchun soliq tizimini jaxon standartlari darajasida shakllantirish bozor munosabatlariga o'tish shart-sharoitiga moslashishda alohida ahamiyatga egadir.

Soliqlar muayyan maqsadlarni ko'zlashdan tashqari jamiyatning ijtimoiy tarkibiga ta'sir o'tkazish imkoniyatini yaratadi, ular vositasida aholining daromadlari darajasi boshqarib turiladi, kam ta'minlangan va yordamga muhtoj tabaqalar himoyalanganlari holda juda ko'p daromad oluvchi tabaqalar daromadlarining salmoqli qismi byudjetga jalb etib boriladi.

Bilvosita soliqlar korxonalar faoliyatiga betaraf bo'lganligi uchun ular bo'yicha soliq bosimining oshirilishi huquqiy to'lovchi moliyaviy faoliyatiga jiddiy ta'sir etmaydi degan fikrlar ham mavjud. Shuning uchun ham korxonalar moliyaviy faoliyatini mustahkamlash va ularda investitsiya qobiliyatini yaxshilash maqsadida bevosita soliqlar yukini kamaytirilishi samarali ekanligi e'tiborga olinadi. Davlat bevosita soliqlar yukini kamaytirishi natijasida vujudga kelayotgan byudjet taqchilligini bilvosita soliqlar orqali to'ldirmoqda. Lekin pul taqchilligi ro'y bergan va to'lov tizimi izdan chiqqan sharoitlarda realizatsiya qilingan tovarlarning summasini korxonalarga o'z vaqtida to'lanmasligi ham mumkin. Bunday hollarda bilvosita soliqlarning to'lovchisi – nafaqat iste'molchi, balki ushbu bilvosita soliq belgilangan mahsulotni sotgan yuridik shaxs ham bo'lib, ma'lum miqdorda ularga ham bilvosita soliq yuklanadi.

Aktsiz solig'i bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan juda ko'p mamlakatlarda o'zlarini faqatgina byudjetning samarali fiskal instrumentlar sifatida namoyon etib qolmasdan, balki barcha tadbirkorlar uchun xo'jalik yuritishda teng sharoitlar

yaratib beradigan vosita sifatida ham yaqqol ko'rinadi. Aktsiz solig'i eng umumiy soliq bo'lib, aktsizosti halq iste'mol tovarlarini ishlab chiqarishning barcha sohalarini o'z ichiga qamrab oladi va milliy bozordan ma'lum turdagi tovarlarni chetga chiqib ketishi, yoki milliy ishlab chiqarishga talabni kamayishiga sabab bo'luvchi chetdan kirib keladigan tovarlardan, aholi salomatligiga zararli hisoblangan tovarlarni ishlab chiqarishni kengayib borishidan milliy bozorimizni himoya qilishda iqtisodiy dastak sifatida qo'llaniladi.

Aktsiz solig'i bilvosita soliqlar turiga kirganligi sababli unga iqtisodiy nuqtai nazardan yondoshganimizda qo'shilgan qiymat solig'iga juda yaqin ekanligini ko'ramiz. Uning o'xshashligi yoki yaqinligi davlat bilan yuridik shaxslar o'rtasida vujudga keluvchi ob'ektiv majburiy to'lovlarga asoslangan moliyaviy munosabatlar orqali harakterlanadi. Bu ikki soliq turining o'zaro bog'liqligi va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishi milliy daromadning bir qismi bo'lgan pul mablag'larini davlat ixtiyoriga safarbar qilishda ko'proq namoyon bo'ladi. Aktsiz to'lanadigan tovarlar olib kiruvchi, mulkchilik shaklidan qat'i nazar yuridik shaxslar, shuningdek jismoniy shaxslar aktsiz solig'ini to'lovchilar hisoblanadi. Bunda, agar qonun hujjatlarida boshqa narsa ko'zda tutilmagan bo'lsa, istalgan manfaatdor shaxs to'lovchi uchun bojxona to'lovlarini to'lashga haqlidir.

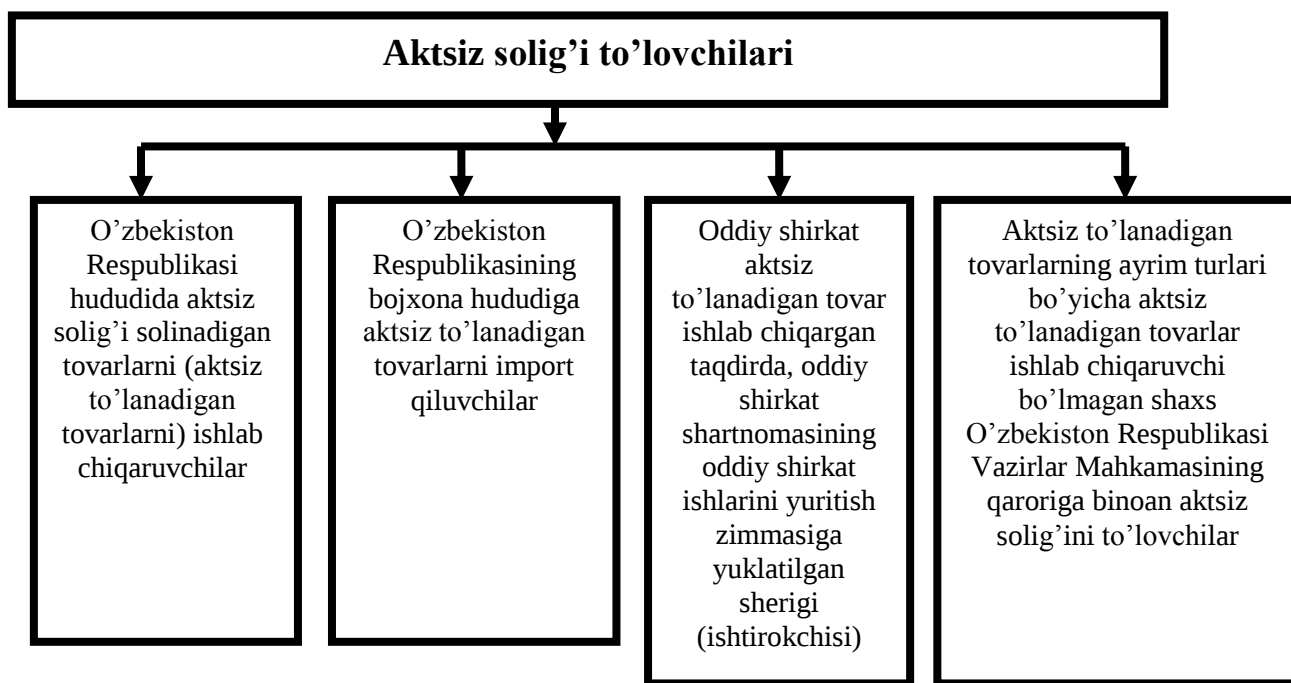
Aktsiz solig'i stavkalari va aktsizlanadigan tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi hamda belgilangan tartibda soliq to'lovchilarga O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi tomonidan etkaziladi.

O'zbekiston Respublikasi hududiga yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan olib kiriladigan, aktsiz to'lanadigan tovarlarga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlariga ko'ra ro'yxatlar va stavkalar bo'yicha aktsiz solig'i solinadi.

O'zbekistonda aktsiz solig'i 1992-ilda joriy qilingan. Unung qo'shilgan qiymat solig'idan farqli tomoni shundaki, u ayrim tovarlar va maxsulotlarni chegaralab olgan va bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmatlarga nisbatan qo'llanilmaydi. Aktsiz solig'i individual xarakterga ega bo'lib, faqat aktsiz

to'lanadigan tovarlarga nisbatan ko'llaniadi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksining 8-bo'lim 229-moddasiga asosan, aktsiz solig'i to'lovchi yuridik va jismoniy shaxslar quyidagilar hisoblanadi (2.1 - rasmga qarang).

2.1-rasm. Soliq Kodeksiga muvofiq aktsiz solig'i to'lovchilari.

Yuqorida ta'kidlanganidek, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida aktsiz solig'ini to'lovchilar tarkibi keltirib o'tilgan bo'lsada, uchinchi va to'rtinchi tasnifiy qatorlarida aks ettirilgan aktsiz solig'i to'lovchilarining mohiyati etarlicha ochib berilmagan. Ya'ni soliq to'lovchilarga sodda va tushunarli tilda bayon etilmagan. Shu sababli ham, ilmiy tadqiqotlarimizda aktsiz solig'ini to'lovchilar tarkibi mazmun va mohiyati jihatidan qayta ko'rib chiqildi hamda Soliq kodeksining 229-moddasini quyidagi tahrirda aniqlashtirish maqsadga muvofiq degan taklif kiritildi:

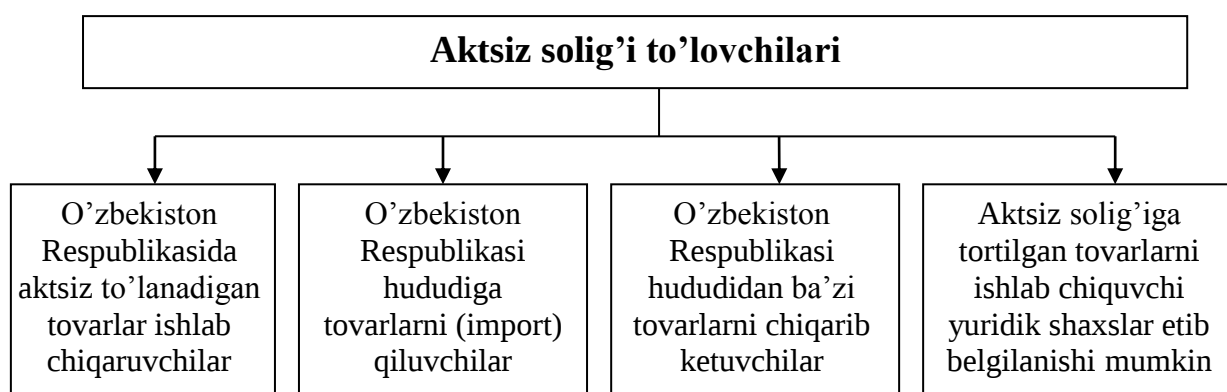
229-modda. Soliq to'lovchilar.

«Aktsiz solig'i to'lovchi yuridik va jismoniy shaxslar quyidagilar hisoblanadi»:

- O'zbekiston Respublikasida aktsiz to'lanadigan tovarlar ishlab chiqaruvchilar;

- O'zbekiston Respublikasi hududiga tovarlarni (import) qiluvchilar;
- O'zbekiston Respublikasi hududidan ba'zi tovarlarni chiqarib ketuvchilar;
- Aktsiz solig'iga tortilgan tovarlarni ishlab chiquvchi yuridik shaxslar etib belgilanishi mumkin».

Soliq Kodeksining mazkur moddasiga taklif etilayotgan o'zgartirishlardan kelib chiqib, aktsiz solig'i to'lovchilarini quyidagicha tasniflash mumkin (2.2-rasmga qarang)

2.2-rasm. Taklif etilayotgan aktsiz solig'i to'lovchilari⁴⁷.

2.2-rasm ma'lumotlariga asosan aktsiz solig'ini to'lovchilar avvalo, aktsiz solig'iga tortiladigan tovarlarni ishlab chiqarishi yoki sotish bilan shug'ullanishi, ikkinchi tomondan esa Respublikamizda ishlab chiqilgan tovarlar, Respublikamiz hududiga olib keltirilgan (import) tovarlar Respublikamiz hududidan chiqarib ketiladigan ba'zi tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i to'lovchilari tasniflanadi. Bu erda shuni ta'kidlash joizki, aktsizga tortilgan tovarlarni ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar Respublikamizda ishlab chiqilgan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanadi.

Aktsiz soliq turi sanoqli iste'mol tovarlarigagina joriy qilinishi bilan birga ikki xil ahamiyatga molikdir, ya'ni, birinchidan, davlat byudjeti daromad qismining asosiy manbalaridan biri bo'lsa, ikkinchidan, aktsiz to'lanadigan tovarlar (asosan ijtimoiy jihatdan zararli bo'lgan tovarlar)ga bo'lgan ehtiyojni cheklash hamda bu soliqni tovarlar talab va taklifining iqtisodiy regulyatori sifatida

⁴⁷O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksining 229-moddasiga muvofiq muallif tomonidan tuzilgan.

ko'pgina adabiyotlarda berilgan.

B.Isroilov o'zining ilmiy munozaralarida aktsiz to'lanadigan tovarlarni mahsulotlarini ikki guruhga bo'lgan. Birinchi guruh inson ehtiyoji uchun har kuni iste'mol qilinadigan tovarlardir. Ikkinchi guruh aholi ehtiyoji uchun kundalik zarur bo'lmagan tovarlardir. Ikkinchi guruh qatoriga aroq, vino, konyak, pivo, tamaki mahsulotlari, neft mahsulotlari, paxta yog'i, gilam va gilam buyumlari, tabiiy gaz, xrustal buyumlar, mebel, oltin, video va audiotexnika va boshqa tovarlar kiradi⁴⁸ deb ta'kidlagan. Bu fikrni unchalik ham to'g'ri deb bo'lmaydi. Xususan, iqtisodchi olim B.Isroilovning fikriga ko'ra kundalik ehtiyoj uchun birinchi darajali bo'lgan tovarlar tarkibini aniqlab olish ham ma'lum ma'noda nisbiydir. Chunki ayrim tovarlar ma'lum iste'molchilar uchun birinchi darajali ehtiyoj kasb etsa, xuddi shu mahsulot ikkinchi bir iste'molchi uchun keyingi darajali ehtiyojlarini belgilashi mumkin. Shuningdek, aktsiz solig'i davlat miqyosidagi iste'molni hamda byudjet parametrlarining regulyatori hisoblanadi. Ya'ni, mamlakat iste'moli uchun zarur bo'lgan hamda ichki bozor to'yinmagan hollarda mazkur tovarlarga nisbatan past darajadagi davlat bojlari va aktsiz solig'i belgilash orqali ichki bozor to'yintiriladi yoki aksincha:

- atrof-muhit holatiga va inson salomatligiga zarar keltiradigan tovarlar iste'molini cheklash (alkogol, tamaki va yoqilg'i mahsulotlari);
- yuqori daromad olinadigan aholi iste'moli daromadlarini qayta taqsimlashga bo'lgan ehtiyoj.

Aktsizlangan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori bilan tasdiqlanadi va quyidagicha bo'lishi mumkin:

1) natural ko'rinishdagi aktsiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilish hajmi ko'rinishida, agar ushbu mahsulot uchun qat'iy (spetsifik) stavkalar o'rnatilgan bo'lsa (o'lchov birligiga absolyut summada).

⁴⁸ Isroilov B.I. Soliqlar hisobi va tahlili: muammolar va ularning echimlari. Monografiyasi. -Toshkent.: «O'zbekiston», 2006. 67-68 b.

2) aktsiz va QQS ni qo'shmagan holdagi narxdan kelib chiqib hisoblangan, realizatsiya qilingan aktsiz to'lanadigan tovarlarining qiymati ko'rinishida agar ushbu mahsulot uchun advolor (foizda) stavkalar o'rnatilgan bo'lsa.

O'zbekiston Respublikasi hududiga yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan olib kiriladigan, aktsiz to'lanadigan tovarlarga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qaroriga ko'ra ro'yxatlar va stavkalar bo'yicha aktsiz solig'i solinadi.

Aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i bojxona tomonidan so'mlarda undiriladi va har 5 kunda respublika byudjetiga kirim qilinadi. Olib kiriladigan, aktsiz to'lanadigan tovarlarga aktsiz solig'ining hisobi va uning byudjetga kelib tushishi ustidan nazoratni O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmatining hududiy boshqarmalari amalga oshiradi.

Aktsiz solig'i miqdorlari tovarlar qiymatiga hamda uni ishlab chiqarish xarajatlariga bevosita bog'lik bo'lmasdan, balki davlatning soliq siyosatiga bog'liq holda o'rnatiladi. Aktsiz solig'i summasi o'zida aktsiz to'lanadigan tovarlar qiymatini davlat byudjetiga undiriladigan qismini mujassam etadi.

O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'ini hisoblab chiqarish uchun soliq solish ob'ekti bo'lib bojxona **yuk** deklaratsiyasida ko'rsatilgan, tovarning bojxona rasmiylashtiruvi paytida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining kursi bo'yicha so'mlarda qayta hisoblangan tovarning bojxona qiymati hisoblanadi.

Aktsiz solig'i summasi quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$\text{Ass } O \cdot A : 100 \quad (2.1)$$

Bunda: O-o'z ichiga aktsiz solig'ini olgan, QQSsiz shartnomaviy(erkin) baho, A – aktsiz solig'i stavkasi.

Aktsiz solig'i summasi quyidagi formulalar bo'yicha aniqlanadi:

Suvsiz etil spirtining 1 litri uchun aktsiz solig'ining qat'iy stavkalari belgilangan mahsulot bo'yicha mahsulot birligiga alkogolli mahsulot (kam spirtli

vino, shampän vinosidan tashqari)

$$Ass (F \times A) / 100 \quad (2.2)$$

Bunda:

F - tayyor mahsulot tarkibidagi spirt (o'tkirligi), foizlarda (undan spirt tayyorlangan xom-ashyo turidan qat'i nazar);

A - aktsiz solig'ining qat'iy stavkasi, o'lchov birligiga, so'mlarda.

Tayyor mahsulot birligiga aktsiz solig'ining qat'iy stavkalari belgilangan mahsulot bo'yicha (kam spirtli vino, shampän vinosi, vino materiallari, etil spirti, pivo, o'simlik (paxta) yog'i va tamaki mahsulotlari)

$O \times A$, bunda:

O - tegishli o'lchov birliklarida sotilgan mahsulotning fizik hajmi;

A - aktsiz solig'ining qat'iy stavkasi, o'lchov birligiga so'mlarda.

Boshqa aktsizlanadigan mahsulotlar bo'yicha

$$(O \times A) / 100 \quad (2.3)$$

Bunda:

O - o'z ichiga aktsiz solig'ini oladigan narx, QQSsiz;

A - aktsiz solig'i stavkasi, foizlarda.

Aktsiz markalari bilan markalangan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i belgilangan tartibda hisoblab chiqiladi. Bunda aktsiz markalarining nominal qiymati aktsiz solig'ini to'lash hisobiga kiritilmaydi.

Buyurtmachining xom-ashe ishlab chiqaruvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan balansdan tashqarida hisobga olinadi. Buyurtmachi xom-ashyosidan mahsulot ishlab chiqilganda aktsiz solig'i uchun aktsiz solig'iga tortiladigan mahsulot oboroti shu tovarlarni ishlab chiqarishga sarflangan ishlarning qiymati va berilgan buyurtmachi xom-ashyosi qiymati bilan aniqlanadi. Shartnomaviy erkin baho xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning hisobli bahosi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$\underline{She.b Sx100} \quad (2.4)$$

$$100-A$$

Bunda:

S – xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning hisobli bahosi;

A – aktsiz solig'i stavkasi.

Bu tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i tovarlarning sharnomaviy erkin bahosi quyidagicha aniqlanadi:

$$\text{As} \quad \frac{\text{Osh.e.baho} * A}{100} \quad (2.5)$$

Import tovarlar uchun soliq ob'ekti bojxona haqidagi qonun hujjatlarida belgilangan bojxona qiymati hisoblanadi.

Aktsiz solig'i O'zbekiston Respublikasi hududida to'langan xom-ashyo dan (mahsulotdan) aktsiz solig'iga tortiladigan tovar ishlab chiqarilgan taqdirda, xom-ashyo (mahsulot) bo'yicha to'langan aktsiz solig'i summasi ishlab chiqarish xarajatlariga kiritilmaydi, balki tayyor mahsulotning sotilgan hajmi bo'yicha byudjetga to'lanadigan aktsiz solig'i summasini aniqlash chog'ida hisobga olinishi kerak.

Hisobga olinadigan aktsiz solig'i hisobi summasi ustidan nazoratni amalga oshirish uchun aktsizlanadigan xom-ashyo (mahsulot) etkazib beruvchilar schyot-fakturalarda yuklab jo'natilgan xom-ashyo (mahsulot) bo'yicha aktsiz solig'i summasini ajratib ko'rsatilishi lozim.

Xarid qilinayotgan aktsizlanadigan xom-ashyo (mahsulot) bo'yicha aktsiz solig'i hisobi summasi yangi qabul qilingan schyot-fakturada alohida ajratib ko'rsatilsa aktsiz solig'i hisobini yanada aniq yurilishiga xizmat qiladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan o'z xom-ashyo va materiallaridan ishlab chiqarilgan yoki daval xom-ashyo yoki materiallardan aktsiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqarish bo'yicha xizmatlarga to'lov sifatida olingan mahsulotlarining realizatsiyasini amalga oshiriladi.

Aktsiz solig'ining hisobini yuritish xo'jalik yurituvchi sub'ektlar xo'jalik faoliyatida alohida o'rin egallaydi. Shu sababli aktsiz solig'ining hisobini

yuritishni «Bog'izog'on» mas'uliyati cheklangan jamiyatining amaliy ma'lumotlari asosida ko'rib chiqamiz.

«O'zvinosanoat-xolding» XK tizimidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlari aktsiz solig'i bo'yicha byudjet bilan hisoblashishlar yuzasidan schyotlar korrespondentsiyasini 2.1-jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkin.

2.1 - jadval.

Aktsiz solig'i bo'yicha byudjet bilan hisoblashishda schyotlar korrespondentsiyasi⁴⁹

Byudjtga bo'lgan qarzdorlikning kamayishi	Korrespondentsiyalanuvchi schyot	Byudjetga bo'lgan qarzdorlikning ko'payishi	Korrespondentsiyalanuvchi schyot
Mol etkazib beruvchilarga to'langan va realizatsiya qilingan aktsiz to'lanadigan tovarlarini ishlab chiqarishda foydalanilgan aktsiz to'lanadigan tovarlar (xom-ashyo) bo'yicha aktsiz solig'i chiqarildi Realizatsiya qilingan tovarga aktsiz markalari bo'yicha to'lov hisoblndi. Aktsiz solig'i byudjetga to'landi	4420	Aktsiz solig'i hisoblendi: Tayyor mahsulot va tovarlar sotilishiga aktsiz hisoblendi;	4020
		Ishlab chiqaruvchida, ishlab chiqarilgan va tayyor mahsulot tarkibiga kiritilgan aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha	4420
	9430	Aktsiz osti bo'lmagan tovarlarni ishlab chiqarish uchun foydalanilgan, o'zi ishlab chiqargan aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i hisoblendi.	2010
	5110	Boshqa aktivlarni (materiallar) ni sotish va tekinga berishda hisobdan chiqarilishida aktsiz solig'i hisoblanganda	9220
		Qaytarib olmaslik sharti bilan berib yuborilgan aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha hisob-kitob bilan bog'liq bo'lsa	9430
		Aktsiz solig'ini byudjetdan qaytarilishi	5110
		Saldo- aktsiz solig'i bo'yicha tashkilotning davr oxiriga qarzi.	

«ATLANT TRANS SERVIS» MCHJ tizimidagi xo'jalik sub'ektlarida byudjet bilan hisoblashishlar bo'yicha schyotlar korespondentsiyasini (2.3-rasm)dan ko'rish mumkin.

⁴⁹ Jadval muallif tomonidan tuzilgan.

2.3-rasm. Byudjet bilan aktsiz solig'i bo'yicha hisoblashish yuzasidan schyotlar korrespondentsiyasi⁵⁰.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aktsiz solig'i bo'yicha soliq bazasini aniqlash momentini ham to'lov, ham topshirish qilib qo'llash maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bunda qaysi birini qanday operatsiyani amalga oshirishda qo'llash yo'llarini ishlab chiqish lozim Bu barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning aktsiz solig'i bilan bog'liq xo'jalik operatsiyalariga ijobiy ta'sir etadi va byudjet oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishga imkoniyat yaratadi.

Bunda xo'jalik yurituvchi sub'ektlar byudjet bilan bo'ladigan hisoblashish ishlarida bilvosita soliqlarning aniq bir turi bo'yicha hisob ishlarining yanada samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi degan umiddamiz. Xo'jalik yurituvchi

⁵⁰ Rasm muallif tomonidan tuzilgan.

sub'ektlarda aktsiz to'lanadigan tovarlar realizatsiya qilinadigan buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiriladi:

Dt-4010- «Xaridorlar va buyurmachilardan olinadigan schyoti» 430511,5 (ming so'm);

Kt-6421-«Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulot (ishlar, xizmatlar)ga aktsiz solig'i bo'yicha byudjetga qarz schyoti» 430511,5 (ming so'm);

Xo'jalik sub'ektlarida ishlab chiqarilgan aktsiz to'lanadigan tovarlarni, ishlab chiqarish jarayonida aktsiz solig'iga tortilmaydigan tovarlarni ishlatilganda, byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan aktsiz solig'iga tortilmaydigan tovarlar, mahsulot tannarxiga kiritilishi buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiriladi.

D-t - 2010 -«Asosiy ishlab chiqarish schyoti» 430511,5 (ming so'm);

K-t-6421-«Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulot (ishlar, xizmatlar) ga aktsiz solig'i bo'yicha byudjetga qarz schyoti» 430511,5 (ming so'm);

Yuqoridagi berilgan buxgalteriya provodkalari xo'jalik sub'ektlarida aktsiz solig'i bo'yicha sodir bo'lgan buxgalteriya operatsiyalarining takomillashiga xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

Korxonalar buxgalteriya hisobini takomillashtirishning zamonaviy va jahon tajribasiga asoslangan metod va metodikalarni qo'llash maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Zero, boshqa davlatlarning ijobiy tomonlarini o'rgangan holda o'zimizda ularni samarali qo'llash yo'larini topish muhimdir. Bu sharoitda buxgalteriya hisobini takomillashtirish, ayniqsa soliqlar hisobini mustahkam darajada yaratish asosiy vazifa bo'lsa ajab emas. Sababi har qanday korxonaning xo'jaligi bevosita soliqlarga bog'liq. Bu esa soliqlar hisobini takomillashtirish va rivojlantirishda muhim undaydi.

Ishlab chiqarish xo'jalik sub'ektlarida aktsiz solig'i bo'yicha byudjet bilan hisoblashishda schyotlar korrespondentsiyasi soliqlarning to'g'ri hisoblanishi, o'z vaqtida to'lanishiga yordam beradi va soliqlar hisobining samaradorligini ta'minlaydi deb hisoblaymiz.

2.2. Qo'shilgan qiymat solig'ining moliyaviy hisobini takomillashtirish masalalari

Iqtisodiyotning har xil sohalaridagi tuzilishi, o'zgartirmasdan, soliq stavkalarini uncha katta bo'lmagan miqdorda oshirilishi, byudjetga soliq tushumini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Bu qo'shilgan qiymat solig'i G'arbiy Evropadagi xorijiy davlatlarda bozor iqtisodiyoti sharoitida sinab ko'rilgan, natijada u byudjet daromadlarini shakllantirishning ishonchli manbai sifatida o'zining qulay va samarali vosita ekanligini isbotlagan.

Yuqorida aytilgan ijobiy tomonlardan tashqari QQS nihoyatda barqarordir, chunki stavka o'zgarishi daromadlar ko'payishi yoki kamayishiga ta'sir etmaydi⁵¹. Buning ustiga, operatsiyalar o'tkazish chog'ida undiriladigan oddiy soliq bo'lgan QQS soliqqa tortishning ishonchli va nisbatan oson tushuniladigan vositasi sifatida soliq munosabatlari tarkibida alohida ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda.

Ko'pgina mamlakatlarda QQS davlat soliq daromadlarining 12 foizdan 30 foizgacha bo'lgan daromad qismini qoplaydi, ya'ni yalpi milliy mahsulotning o'rtacha 5-10 foizini tashkil qiladi⁵². O'zbekistonda 1992 yildan beri qo'llanilib kelinayotgan QQS (aktsiz solig'i bilan birgalikda) oldin amal qilib kelgan bilvosita soliqlar – savdo va oborotdan olinadigan soliqlarning o'rnini to'liq almashtirdi. Ammo, QQS o'zining o'rnini bo'yicha byudjetning daromad qismini shakllantirishda, respublika va korxonalar iqtisodiga ta'siri, narxlar proporsiyasini aniqlashda ulardan o'tib ketdi. QQS qo'llanila boshlangan vaqtdan xozirgi kungacha bo'lgan davrda O'zbekiston davlati byudjetining asosiy manbalaridan biriga aylandi.

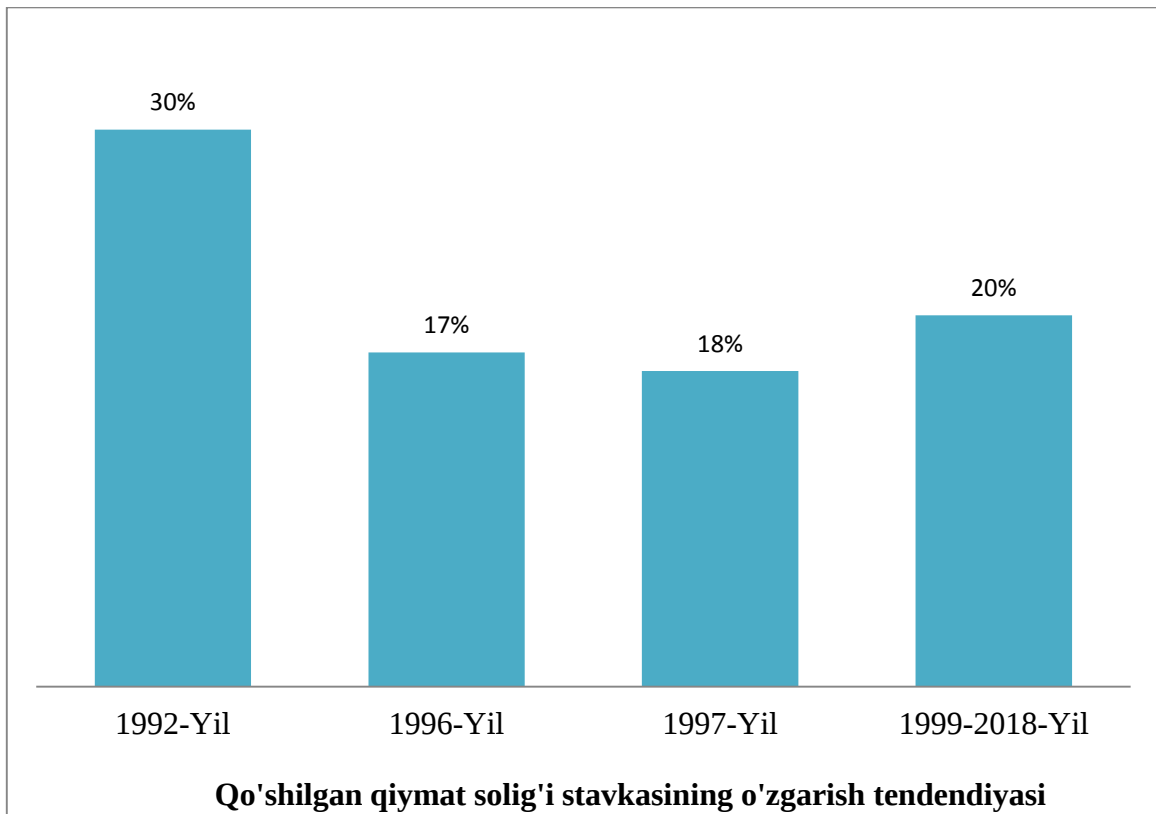
O'tgan davrlar ichida QQS stavkasi 1992 yilda amal qilgan 30 foizdan 1997 yilga kelib 18 foizgacha tushirildi va 1998 yildan boshlab 20 foiz qilib belgilanib, ushbu stavka bugungi kungacha saqlanib qolganligini quyidagi 1.1.1-rasmdan ko'rishimiz mumkin.

Qo'shilgan qiymat solig'ining moliyaviy hisobini ko'rib chiqishda QQS ning ob'ektlarini o'rganishda muhim jihat bo'lib tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish joyi hisoblanadi.

⁵¹ Toshmatov Sh., Komilov M. Qo'shilgan qiymat solig'i. -T.: "Iqtisodiyot va huquq dunyosi". 2004. 22-b.

⁵² Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: "Бератов-Пресс". 2002. 125 с.

Qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi

2.4- rasm. Qo'shilgan qiymat solig'i stavkasining o'zgarish tendentsiyasi⁵³.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 198-moddasida QQS ob'ektiga quyidagilar kiritilishi ko'rsatilgan.

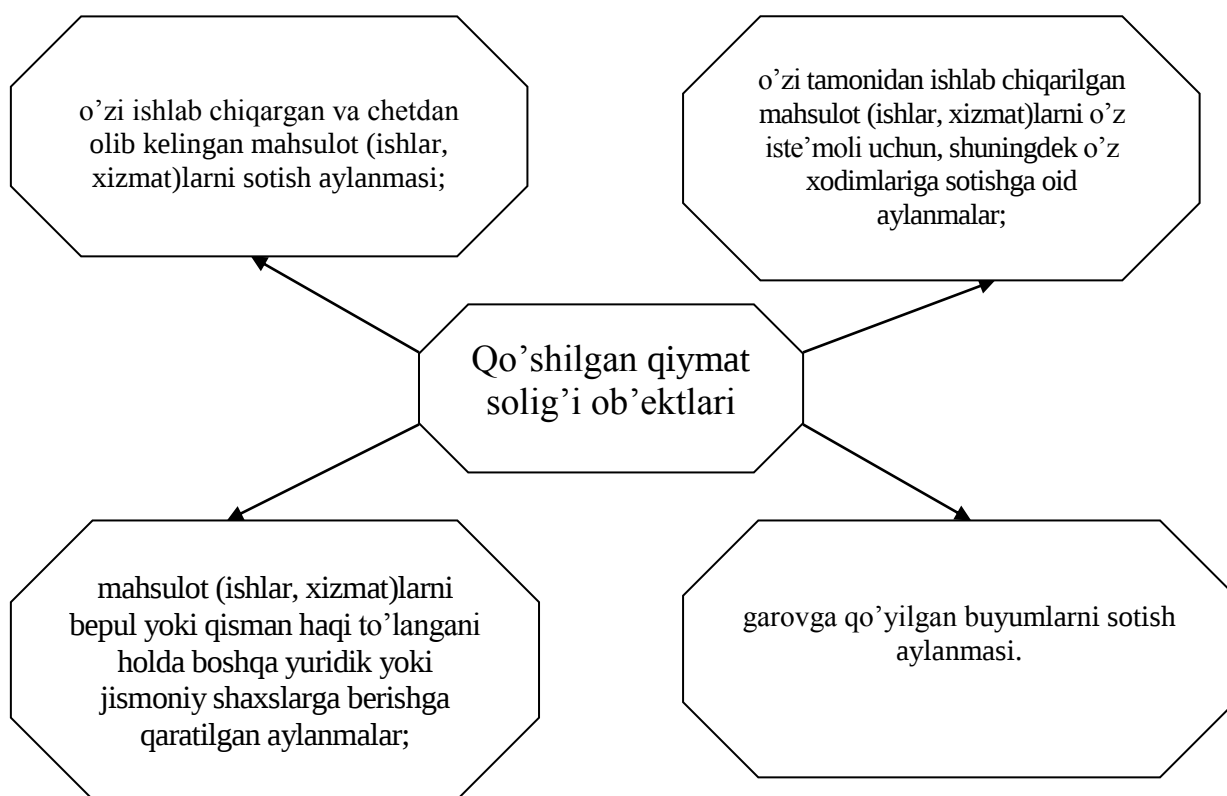
- soliq solinadigan oborot;
- soliq solinadigan import.

Ushbu holatdan kelib chiqib qo'shilgan qiymat solig'i ob'ektining tarkibiy ko'rinishini quyidagicha ifodalash mumkin (2.5- rasm).

Bunda soliq to'lovchi yuridik shaxslar byudjetga qo'shilgan qiymat solig'ini yig'ib beruvchi vazifasini bajaruvchilardir, xolos. Bu qo'shilgan qiymat solig'ining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i tarkibiga aktsiz solig'i summasi, agar xorijdan keltirilgan tovar bo'lsa bojxona boji summasi ham kiradi.

⁵³ DSQ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

2.5-rasm. Qo'shilgan qiymat solig'i ob'ektining tarkibi⁵⁴

Belgilangan soliq stavkasiga qarab QQS summasi ikki usulda hisoblanadi:

$$1. ISS_{qqs} = ST_{ay} \times SS/100 \quad 2.6$$

bunda: ISS_{qqs} - iste'molchilardan undiriladigan soliq summasi;

ST_{ay} - soliqqa tortiladigan oborot;

SS - qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi.

2. Mahsulot (ishlar, xizmat)lar qo'shilgan qiymat solig'ini o'z ichiga olgan narxlar va tariflar bo'yicha sotilganida - soliq quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$QS_{qqs} = MX_{qss} \times SS/(SS+100) \quad 2.7$$

bunda: QS_{qqs} - qo'shilgan qiymat solig'i summasi;

MX_{qss} - qo'shilgan qiymat solig'i ham hisobga olingan mahsulot (ishlar, xizmat)lar qiymati;

SS - qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi.

Shunday holat QQS ni to'lashga o'tmagan yagona soliq to'lovini

⁵⁴ Rasm muallif tomonidan tuzildi.

to'lovchilar va yagona er solig'i to'lovchi qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilarga ham taalluqlidir.

Shundan kelib chiqqan holda barcha ishlab chiqarish xo'jalik yurituvchi sub'ektlarida mahsulot ishlab chiqarish va sotish muomalalari asosida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar va tashkilotlarda bevosita buxgalteriya hisobida byudjet to'lovlar bo'yicha hisoblashishlar vujudga keladi.

QQS bo'yicha byudjet bilan hisoblashishlar bilan bog'liq schyotlarni (2.2–jadvallarda) bog'lanishini aks ettirdik.

2.2-jadval

6420-«Bilvosita soliqlar bo'yicha byudjetga qarzni hisobga oluvchi schyotlar» bilan bog'liq operatsiyalar korrespondentsiyasi⁵⁵

Byudjetga qarzдорlikni kamaytirish	Korrespondentsiyalarnuvchi schyot	Byudjetga qarzдорlikni ko'paytirish	Korrespondentsiyalarnuvchi schyot
Saldo - Xo'jalik sub'ektlarining byudjetga QQS bo'yicha davr boshiga qarzi	-	Saldo – tashkilot byudjetining QQS bo'yicha davr boshiga qarzi	-
To'langan va hisobga o'tkazilgan qiymatliklar, ishlar, xizmatlar bo'yicha QQS chiqarildi	4420	Tovar mahsulot, ish xizmatlarning naqd pulsiz sotish asosida QQS bilan hisoblashishga	4010
Avanslar va oldindan to'lovlar bo'yicha QQS hisobga olindi	4890		
Byudjetga QQS o'tkazib berildi	5110		
		Tayyor mahsulotlar (ish, xizmatlar)ni sotish bo'yicha QQS hisoblandi	9010
		Boshqa aktivlarni sotishga to'g'ri keladigan QQS summasiga	9220
		Hisoblangan ijara to'lovi bo'yicha QQS hisoblandi	9430
		Byudjetdan QQS qaytarildi	5110
Saldo - xo'jalik sub'ektlarning byudjetga QQS bo'yicha oy oxiriga qarzi	-	Saldo - xo'jalik sub'ektlarning byudjetga QQS bo'yicha oy oxiriga qarzi	-

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar ishlab chiqargan mahsulotlarini o'z hususiy do'konlari orqali sotishini QQSga tortilishi hisobini bir xilda yuritishni ta'minlash,

⁵⁵ Jadval muallif tomonidan tuzildi.

shuningdek, turli chalkashlik va tushunmovchiliklarning oldini olish maqsadida xo'jalik operatsiyalarini buxgalteriya hisobida yaxlit tartibda yuritilishiga qaratilgan.

QQS hisobi boshqa soliqlar hisobiga nisbatan bir qancha afzalliklarga ega. Ular quyidagilardan iborat:

- qo'shilgan qiymat solig'i mahsulotning sotuv narxiga qo'shilmay uning ustiga qo'yilib, xaridor tomonidan to'lab beriladi, bu esa o'z vaqtida ishlab chiqarishning xarajatlariga va rentabelligiga ta'sir etmaydi;

- soliq undirish tizimining soddaligi soliq organi uchun hamda soliq to'lovchilar uchun ham qulaylik yaratadi. QQSni hisoblash jarayoni o'z-o'zini tekshirish jarayoni desa ham bo'ladi, chunki keyingi sotib oluvchi avvalgi ta'minotchini schyot-fakturasida to'langan soliq summasini belgilashda to'g'ri qo'yilishini tekshirib boradi;

- qo'shilgan qiymat solig'ida tarmoq va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy faoliyat turlaridan, kapital jamg'armasidan, ishlab chiqarish turidan, katta-kichikligidan qat'iy nazar bir xilda soliqqa tortish darajasi qo'llaniladi;

- ko'pgina davlatlarda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'zi ishlab chiqargan mahsulotini chetga eksport qiluvchi firma-eksportyorlarga ularni qo'llab quvvatlash maqsadida eksport qilingan mahsulot sotuv narxiga kirgan qo'shilgan qiymat solig'ining bir qismi davlat tomonidan qaytarib beriladi;

- qo'shilgan qiymat solig'i hisobining hujjatlarda alohida ko'rsatilib yozilishi uni to'lashdan qochish holatlarini qiyinlashtiradi;

- qo'shilgan qiymat solig'i hisobi orqali bozor iqtisodiyotini tartibga solishda daromad (foyda) solig'i stavkasining pasaytirilishi natijasida byudjetning daromad qismidagi yo'qotishlarni qoplash uchun taktik vosita sifatida ishlatiladi;

- qo'shilgan qiymat solig'i har turdagi davlatlarning yagona soliq siyosatini yuritishi yordamida integratsiya funksiyasini ham bajaradi. Masalan, Evropa ittifoqi davlatlarining soliq siyosatidan ma'lumki, QQS ularning byudjetdagi asosiy manbai bo'lishi bilan birga milliy iqtisodiyotlarini yaqinlashishiga olib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasining «Tashqi iqtisodiy munosabatlar to'g'risida»gi qonunida tovarlar (ishlar, ximatlar) eksporti va importiga alohida yondashuv mavjud. Jumladan, tovarlar eksporti deganda tovarlarning O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidan ularni qayta olib kirish to'g'risidagi majburiyatni olmasdan olib chiqib ketilishi tushunilsa, ishlar va xizmatlar eksporti deganda esa O'zbekiston Respublikasining yuridik va jismoniy shaxsi uchun ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish (ularning bajarilish (ko'rsatilish) joyidan qat'iy nazar) tushuniladi.

Iqtisodiy inqiroz sharoitida eng avvalo, eksport tarkibida yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan raqobatdosh tayyor mahsulot ulushining izchil oshishi, birinchi navbatda, iqtisodiyotimizning o'sib borayotgan salohiyati va imkoniyatlaridan dalolat beradi⁵⁶.

Mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan xo'jali sub'ektlari import operatsiyalari bo'yicha buxgalteriya hisobini yuritishini quydagi schyotlarni taklif qilamiz:

- 4425- «Davlat boji bo'yicha byudjetga bo'nak to'lovi schyoti»
- 4426- «Bojxona to'lovlari bo'yicha byudjetga bo'nak to'lovi schyoti»
- 6425- «Davlat boji bo'yicha byudjetga bo'nak to'lovi schyoti»
- 6426- «Bojxona to'lovlari bo'yicha byudjetga qarz schyoti»

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tashqi iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda, ularning xo'jalik faoliyatida sodir bo'ladigan operatsiyalarini buxgalteriya hisobida yuritish shu bilan bir qatorda import operatsiyalarini buxgalteriya hisobida aks ettirilishini quyidagi buxgalteriya hisobi schyotlaridan foydalanishni taklif qilamiz va taklif etilayotgan schyotlar buxgalteriya hisobini tokomillashishiga xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

Hozirgi kunda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni ishlab chiqarish jarayonlarini iqtisodiy qo'llab quvvatlash asosida ya'ni ularning eksport va import muomalalarini yuritishda ularga QQS hisobi bo'yicha nol darajali (0) stavka hamda imtiyoz berilgan.

⁵⁶ Karimov I.A. Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent.: «O'zbekiston», 2009. -17 b.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida QQS bo'yicha imtiyozlar berilgan jumladan; Soliq kodeksining 208-moddasi; Soliqdan ozod etiladigan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti. 209-moddasi; Soliqdan ozod qilinadigan moliyaviy xizmatlar. 210-moddasi; Soliqdan ozod qilinadigan sug'urta xizmatlari. 211-moddasi; Soliqdan ozod qilinadigan import⁵⁷.

Shuning uchun ham xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda eksport va import operatsiyalarini sotiladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha QQS hisobini nol darajali (0) stavka asosida yuritishiga alohida to'xtalib o'tish joiz deb hisoblaymiz. Dunyo tajribasiga asosan eksport uchun sotilgan tovarlarga QQS ning nol darajali stavkasi «tayinlangan mamlakat» printsiptiga asosan qo'llaniladi. Bunda eksport qilingan tovarlar soliqqa tortilmasdan, import qilingan tovarlar ushbu mamlakatning milliy soliq qonunchiligiga binoan soliqqa tortiladi. Nol darajali stavka, bu tovarlar, xizmatlar va ishlarning qiymatlaridagi qo'shilgan qiymat solig'i umuman yo'q, ya'ni nolga teng degani.

Nol darajali stavka faqatgina Soliq kodeksining 212-moddada nazarda tutilgan hollardagi tovarlar, ishlar va xizmatlar realizatsiyasiga nisbatan qo'llaniladi. Soliq to'lovchi ushbu stavkani tovarlar, ishlar va xizmatlar realizatsiyasi bo'yicha qo'llaganidan keyin uni huquqiy jihatdan to'g'ri qo'llaganligini tasdiqlovchi hujjatni taqdim etishi kerak. Soliq to'lovchi nol darajali (0) stavkani huquqiy jihatdan to'g'ri qo'llaganligi tasdiqlovchi, soliq organiga taqdim etishi lozim bo'lgan hujjatlarning ro'yxati Soliq kodeksining 213-moddasida keltirib o'tilgan. Xo'jalik sub'ektlari ishlab chiqarish faoliyatini iqtisodiy qo'llab-quvvatlash asosida, ya'ni eksport-import operatsiyalari yuritilishida ularga QQS hisobi bo'yicha nol darajali (0) stavka qo'llaniladi. Tovarlarni chet el valyutasida eksport qilinishida (qimmatbaho metallar bundan mustasno) oborotiga nol darajali stavka bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i solinadi⁵⁸.

Respublika hududida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni eksport operatsiyalari bo'yicha nol darajali (0) stavkada QQSni buxgalteriya hisobi schyotlarida aks

⁵⁷ O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi 208, 209, 210, 211-moddalari.

⁵⁸ O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi 212-modda.

ettirilishi 2.6- rasmda ko'rsatib o'tilgan.

2.6 - rasm. QQS ni nol darajali stavkada schyotlarda aks ettirish⁵⁹.

Xo'jalik sub'ektlari tomonidan eksport operatsiyalari amalga oshirilganda nol darajali (0) stavkada soliqqa tortiladigan mahsulot, tovar, ish, xizmatlarni sotishda va xo'jalik sub'ektlari tomonidan QQS undirilmaydigan mahsulot, tovarlar, ishlar, xizmatlarni sotishda nol darajali stavka bo'yicha soliqqa tortiladigan mahsulot, ish, xizmatlardan tashqari quyidagi tartibda schyotlar korrespondentsiyasi beriladi.

Nol darajali stavkada soliqqa tortiladigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar QQS nol darajali stavkada hisoblaydi va moddiy resurslarni sotib olib ishlab chiqarishda foydalanganda QQS summasini hisobga (zachetga) oladi. Ya'ni bunday stavkada soliqqa tortiladigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar mahsulot etkazuvchiga ham, byudjetga ham to'lamaydilar, chunki nol darajali stavkani qo'llagan holda sotadilar. Demak, nol darajali stavka degani QQSDan tamomila ozod etilgan

⁵⁹ Rasm muallif tomonidan tuzildi.

demakdir.

Nol darajali stavkada soliqqa tortish jarayonini Bulung'ur sharob-1 OAJ xo'jalik yurituvchi sub'ektida QQS bo'yicha 20 foiz va nol darajali stavkalarni qo'lash bo'yicha amaliy misollarini ko'rib chiqamiz (2007 yil yillik faoliyati bo'yicha):

Xo'jalik yurituvchi sub'ekt mol etkazib beruvchilardan 6703690500 (QQS siz) so'mlik materiallar sotib olgan, bunda 1340738100 so'm QQSni mol etkazib beruvchilarga to'ladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ekt asosiy faoliyatida nol darajali stavkadan foydalanib 1340738100 so'mni hisobga oladi. Xaridorlarga 7404525000 so'mlik tovar etkazib bergan. Bunga 1480905000 so'm QQS hisoblanadi.

Hisobga olingan QQS va sotilgan mahsulot uchun hisoblangan QQS summasidagi farq 140166900 so'm bo'ldi.

Yuqoridagilar quyidagi buxgalteriya yozuvlari orqali aks ettiriladi:

- material sotib olingandagi QQS summasi -1340738,1 ming so'm:

D-t 4423-«Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulot (ishlar, xizmatlar)ga QQS bo'yicha byudjetga bo'nak to'lovlari schyoti» -1340738,1 ming so'm;

K-t 6010-«Mol etkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar» - 1340738,1 ming so'm;

- hisobot davri oxirida QQS summasi 6423 - schyot debetiga o'tkazildi - 1340738,1 ming so'm:

D-t 6423-«Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulot (ishlar, xizmatlar)ga QQS bo'yicha byudjetga qarz schyoti» -1340738,1 ming so'm;

K-t 4423-«Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulot (ishlar, xizmatlar)ga QQS bo'yicha byudjetga bo'nak to'lovlari schyoti» -1340738,1 ming so'm.

Bu materiallardan shu davrda tayyor mahsulot ishlab chiqarildi: Uning qiymati -7404525 ming so'm; Shu jumladan qo'shilgan qiymat solig'i: 7404525 ming so'm x 20% : 100 = 1480905 ming so'm;

Bu quyidagicha buxgalteriya provodkalarida aks beriladi:

Sotilgan mahsulot qiymatiga:

D-t 4010-«Xaridor va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar»-7404525 ming so'm.

K-t 9010-«Tayyor mahsulotlarni sotishdan daromadlar schyoti»-7404525 ming so'm;

Qo'shilgan qiymat solig'iga:

D-t 4010-«Xaridor va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar»-1480905 ming so'm;

K-t 6423-«Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulot (ishlar, xizmatlar)ga QQS bo'yicha byudjetga qarz schyoti» -1480905,0 ming so'm.

Byudjetga to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'ini aniqlash uchun xaridorlardan olingan qo'shilgan qiymat solig'i va mol etkazib beruvchilarga to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i, ya'ni 6420-schyotning krediti bilan debeti solishtirilib aniqlanadi.

Byudjetga to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i quyidagicha hisoblanadi:
 $1480905,0 \text{ ming so'm} - 1340738,1 \text{ ming so'm} = 140166,9 \text{ ming so'm}.$

Bu soliq summasi byudjetga o'tkazilganda:

D-t 6423-«Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulot (ishlar, xizmatlar)ga QQS bo'yicha byudjetga qarz schyoti» -140166,9 ming so'm;

K-t 5110-«Hisob-kitob schyoti» -140166,9 ming so'm.

Qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan va tortilmaydigan mahsulotlarni sotuvchi, ishlarni bajaruvchi va xizmatlarni ko'rsatuvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar ushbu tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni oladigan shaxsga schyot-fakturani taqdim etishi shart.

QQS solig'idan ozod bo'lgan oborotlardan (imtiyozi mavjud holatlardan) farqli QQS nol darajali stavkasi qo'llanilganda QQS tovarning tannarxiga olib borilmasdan, hisobga kiritiladi, agarda tovarni O'zbekiston Respublikasi hududidan chiqib ketganligi va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar hisob raqamiga eksportdan valyuta tushumining kelib tushganligi hujjatlar asosida tasdiqlangan

hollarda.

Agarda hisobot davrida hisobga kiritilishi lozim bo'lgan QQS summasidan nol darajali stavkada hisoblanishi lozim bo'lgan QQSning summasi qiymati jihatidan ko'p bo'lsa, u holda bunday oshiqcha summa (musbat saldo) soliq to'lovchining boshqa soliq va to'lovlar bo'yicha qarzi bo'lmagan taqdirda, unga qonunda belgilangan tartibda qaytarib beriladi.

Moliyaviy inqiroz sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida soliqlardan bir qancha imtiyozlar berildi. Soliqlar moliyaviy hisobining asosiy vazifalaridan biri, soliq imtiyozlarini buxgalteriya hisobi schyotlarida to'g'ri va o'z vaqtida aks ettirish hamda berilgan imtiyozlardan maqsadli foydalanish ustidan nazorat qilishdan iborat. Shuning uchun ham soliqlarning moliyaviy hisobi ob'ektlaridan biri bo'lib QQS va ular bo'yicha berilgan imtiyozlar hisoblanadi.

Iqtisodiy islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishda soliq imtiyozlarini to'g'ri belgilash, ulardan samarali va oqilona foydalanish muhim hisoblanadi. Sababi, soliq imtiyozlarini berish orqali davlatning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash, ishlab chiqarishni kengaytirish uchun kapital qo'yilmalarni amalga oshirish, xorijiy sarmoyadorlarni keng ko'lamda jalb qilish, korxonalarning investitsion salohiyatini oshirish, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash, raqobat muhitini shakllantirish va pirovardida ishchi o'rinlarini oshirishga erishiladi.

2. Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar

Mazkur bobda bilvosita soliqlarning moliyaviy hisobi va uni takomillashtirish yo'nalishlari munozarali tarzda o'rganildi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida bilvosita soliqlarning moliyaviy hisobini takomillashtirish bo'yicha quyidagi xulosalar olindi:

1. Respublikamizda hozirgi vaqtda aksiz solig'iga tortiladigan mahsulotlar ro'yxatida ijtimoiy va birlamchi ahamiyatga ega bo'lgan mahsulot, masalan o'simlik yog'i mavjuddir. Ushbu mahsulotni aksiz solig'iga tortish jahon aksiz solig'iga tortish amaliyotida keng tarqalgan mahsulotlar ro'yxatida mavjud

emas. Shu sababdan ushbu mahsulotni aksiz solig'iga tortish ijtimoiy nuqtai nazarda maqsadga muvofiq emas.

2. Bilvosita soliqlarni hisoblash va moliyaviy hisobda aks ettirishda schyot-fakturalar muhim rol o'ynaydi. Ilmiy tadqiqotlarimiz natijasida amaldagi schyot-fakturaga ba'zi o'zgartirishlar kiritilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Amalda bo'lgan schyot-fakturada mahsulot (tovar) to'g'risidagi ma'lumotlar bilan birga QQS stavkasi va summasi aks ettirib kelinayotgan bo'lsada, aksariyat tovarlar uchun respublikamizda aktsiz solig'i ham qo'llanilishini nazarda tutadigan bo'lsak, schyot-fakturaga aktsiz solig'i stavkasi va summasi to'g'risidagi ma'lumotlarni ham kiritish hamda yakuniy natijada aktsiz va QQSni hisobga olgan holda etkazib berish qiymatini aniqlash taklifini beramiz.

3. QQS hisobini nol darajali (0) stavka asosida yuritishiga alohida to'xtalib o'tish joiz deb hisoblaymiz. Dunyo tajribasiga asosan eksport uchun sotilgan tovarlarga QQS ning nol darajali stavkasi «tayinlangan mamlakat» printsipligiga asosan qo'llaniladi. Bunda eksport qilingan tovarlar soliqqa tortilmasdan, import qilingan tovarlar ushbu mamlakatning milliy soliq qonunchiligiga binoan soliqqa tortiladi. Nol darajali stavka, bu tovarlar, xizmatlar va ishlarning qiymatlaridagi qo'shilgan qiymat solig'i umuman yo'q, ya'ni nolga teng degani.

Nol darajali stavka faqatgina Soliq kodeksining 212-moddada nazarda tutilgan hollardagi tovarlar, ishlar va xizmatlar realizatsiyasiga nisbatan qo'llaniladi. Soliq to'lovchi ushbu stavkani tovarlar, ishlar va xizmatlar realizatsiyasi bo'yicha qo'llaganidan keyin uni huquqiy jihatdan to'g'ri qo'llaganligini tasdiqlovchi hujjatni taqdim etishi kerak. Soliq to'lovchi nol darajali (0) stavkani huquqiy jihatdan to'g'ri qo'llaganligi tasdiqlovchi, soliq organiga taqdim etishi lozim bo'lgan hujjatlarning ro'yxati Soliq kodeksining 213-moddasida keltirib o'tilgan. Xo'jalik sub'ektlari ishlab chiqarish faoliyatini iqtisodiy qo'llab-quvvatlash asosida, ya'ni eksport-import operatsiyalari yuritilishida ularga QQS hisobi bo'yicha nol darajali (0) stavka qo'llaniladi.

III-BOB. BILVOSITA SOLIQLAR MOLİYAVIY TAHLILI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YUNALISHLARI

3.1. Korxonalarda tahlil ishlarini tashkil etish va soliklar tahlilini tashkil etish.

Xujalik yurituvchi sub'ektlarda tahlil ishlarini tashkil etish muxim ahamiyat kasb etadi. Chunki tahlil natijalaridan korxona moliya-xujalik faoliyatini baxolashda xamda kelajakda korxonani rivojlantirish rejalarini tuzishda foydalaniladi.

Tahlil barcha tarmoklarda, jumladan sanoat, ishlab chikarish, kishloq xujaligi, xizmat kursatish, kurilish, savdo faoliyati va boshka soxalarni kamrab oladi. Mazkur tarmokdarni tahlil kilishda ularning uziga xos xususiyatlari inobatga olinadi. Shu bois, tahlil ishlarini tashkil etishda turli xil yondoshuv va uslubiyotdan foydalaniladi.

Tahlilda usul deganda iktisodiy voqea - xodisalarni ma'lum bir belgilariga kura, guruxlashtirilgan xolda tahlilning maksadiga erishish uchun kullaniladigan tahliliy amallar tushuniladi. Tahlilning umumiy va xususiy usullari mavjud.

Umumiy usullarda iktisodiyotning turli tarmoklarini tahlil kilishda xam bir xildagi yondoshuv, qoida ko'llaniladi.

Xususiy usullarda esa aniq tarmoq xususiyatidan kelib chikkan xolda ishlab chikarish turi, tahlil ob'ekgi, tahlil turidan kelib chikib tahlilning maxsus usullari ko'llaniladi.

Tahlil ishlarini tashkil etishda xox xususiy, xox umumiy usullar qo'llanilishidan kat'iy nazar tahlilni tashkil etish tartibi belgilab olinadi. Ular kuyidagilardan iborat:

- a) tahlilning maksad, vazifasi, o'tkazish tartibi va ob'ekti;
- v) tahlilning har bir ob'ektini tadqiq kilishdagi ko'rsatkichlar tizimi va tahlilni o'tkazish davri;
- d) o'rganilgan tahlil natijalarini aks ettirish tartibi;
- e) tahlil o'tkazish uchun ma'lumotlar bazasining shakllantirilganligi;
- j) tahlil ma'lumotlarini qayta ishlashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish;
- z) tahlil natijalarini qayd etish;

k) tahlil natijalaridan foydalanuvchilar.

Tahlil ishlarini tashkil etish uchun birinchi navbatda ishonchli axborot ta'minotini shakllantirib olish lozim. Tahlil kilinayotgan tarmok bo'yicha olinadigan xulosaning ishonchliligi bevosita axborot, malumotlar bazasining to'g'ri tanlanganligiga bog'liq. Agar ma'lumotlar bazasi ishonchli va to'liq bo'lsa natijalar ham ishonchli bo'ladi. Shu bois, tahlilda axborot bilan ta'minlanganlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlilda foydalaniladigan axborot manbalari ma'lumotlarni olinishiga qarab ichki va tashqi axborot manbalariga bo'linadi. Ichki axborot manbalariga - ta'sis hujjatlari, dastlabki hujjatlar, asosiy vositalar va aylanma mablag'lar hamda ularning baxolanishi to'g'risidagi ma'lumotlar, pul mablag'larining harakati bilan bog'liq bo'lgan dastlabki xujjatlar, korxona daromadlari va xarajatlari tug'risidagi ma'lumotlar, investorlar, mol etkachib beruvchilar, xaridor va buyurtmachilar, emitent va hissadorlar to'g'risidagi ma'lumotlarni aks ettruvchi yuridik hujjatlar, buxgalteriya hisobining analitik va sintetik hisob ma'lumotlari, operativ va statistik hisob ma'lumotlari, auditorlyk, soliq tekshiruvi dalolatnomalari, bank va boshqa organlarining xulosalari, biznes reja va boshqa me'yoriy-xuquqiy xujjatlar.

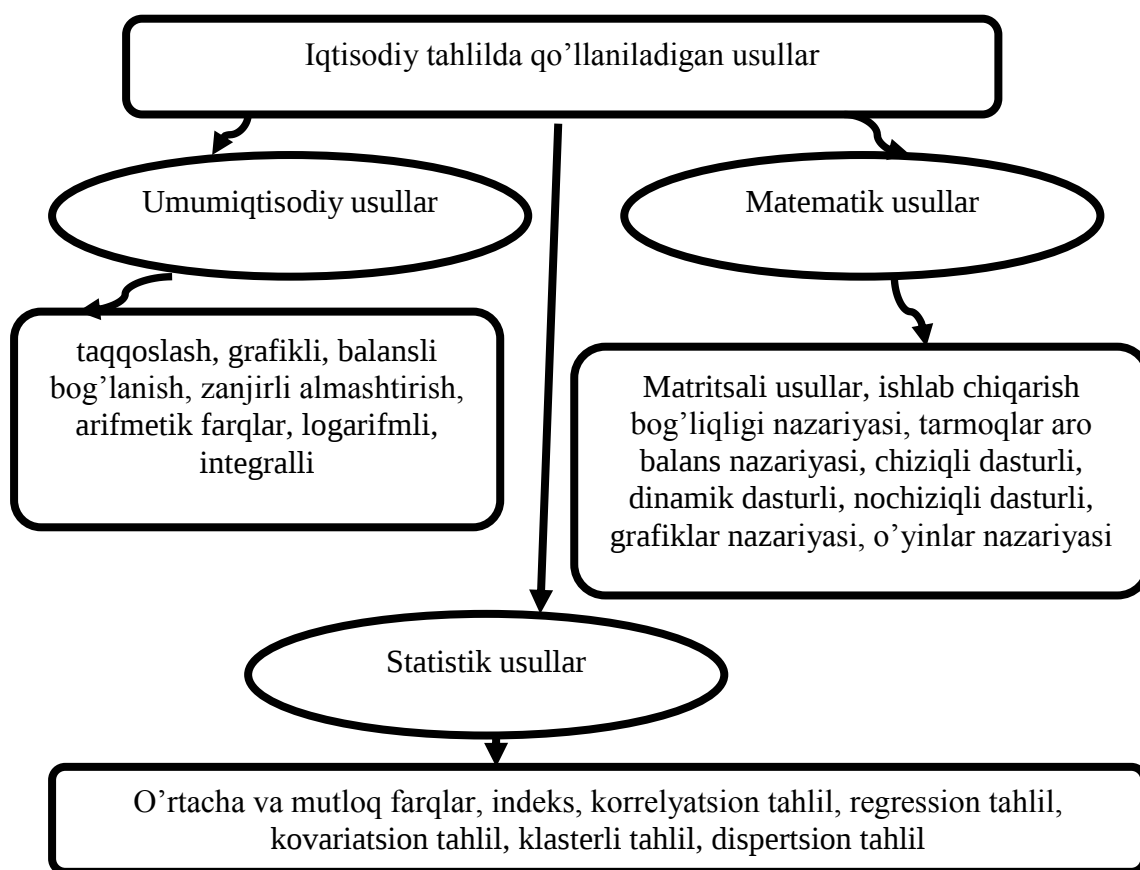
Korxona xujalik faoliyatini tahlil qilishda tahlilning bir qancha usullaridan foydalaniladi. Bu usullar tahlil ma'lumotlarini qayta ishlash va natijaga ta'sir qiluvchi omillarni aniklashga yordam beradi. Tahlil, asosan dialektikaga tayanib, jamiyatdagi har bir voqea hodisani bir - biri bilan o'zaro bogliqliqda, aloqada bulishini inkor qilmagan, ularning har biri o'zaro harakatda va rivojchanishda degan xulosaga tayangan holda amalga oshiriladi.

Ilmiy adabiyotlarda tahlilning quyidagi usullari bir - biridan farqlanadi⁶⁰ takqoslash, grafikli, balansli bog'lanish, zanjirli almashtirish, arifmetik farqlar, logarifmli, integralli, o'rtacha va mutlaq farqlar, indeks, korrelyatsion tahlil, regressnon tahlil, kovariatsion tahlil, klasterli tahlil, dispertsion tahlil, matritsali usullar, ishlab chikarish bog'likligi nazariyasi, tarmoqlararo balans nazariyasi,

⁶⁰ М.И.Баканов, М.В.Мелник, А.Д.Шеремет. Теория экономического анализа. Учебник.-М: «Финанси истатистика», 2004. 32-с.

chiziqli dasturli, dinamik dasturli, nochiziqli dasturli, grafiklar nazariyasi, o'yinlar nazariyasi. Mazkur usullarni 3 ta yirik guruhga bo'lish mumkin: umumiqtisodiy, statistik, matematik usullar.

Umumiqtisodiy usullar, statistik va matematik usullarning har biri xususiy usullar hisoblanadi, ammo ular bir-biri bilan bog'langan holda tuziladi. Masalan, natijaga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilishda birinchi navbatda ko'rsatkichlar guruhlariga ajratiladi (umumiqtisodiy usul), undan keyin ijobiy va salbiy farqlar topiladi keyingi bosqichda esa natijaga ta'sir qiluvchi har bir omilning hissasi hisoblab chiqariladi.

3.1-rasm. Iqtisodiy tahlilda Ko'llaniladigan usullar⁶¹

Bizga ma'lumki, soliklar tahlilini amalga oshirish orkali soliqlarning aniq tulanishi, korxona moliya-xujalik faoliyatiga ta'sirini hisobga olish bilan birga, sub'ekt tomonidan soliqlarning uz vaqtida to'lanishi nazoratga olinib, penya va

⁶¹ M.Q.Pardaev, B.I.Isroilov. Soliqlar tahlili. O'quv qo'llanma, - T.: Soliq akademiyasi, 2007.-100 4

jarimalar tulanishining oldi olinadi.

Soliklar tahlili buyicha ayrim iqtisodiy adabiyotlar va dissertatsiya ishlarida tahliliy tadqiqotlar olib borilgan, ammo ularning barchasida soliqlar tahlili bir tizimga solingan holda to'liq o'rganilmagan jumladan, professorlar, M.Q.Pardaev⁶², B.Isroilov⁶³, olimlar Aleksandrov O A., Egorov Yu.N⁶⁴., Voytolovskogo N.V⁶⁵., Egorova E.V⁶⁶ o'z ilmiy asarlarida soliklar tahliliga qisman to'xtalib o'tgan. E.V Egorova o'z dissertatsiya ishida soliqlar tahlilining kontseptual asoslarini yoritib berib, asosiy e'tiborni informatsion texnologiyalar faoliyati bilan shug'ullanadigan sub'ektlarda soliqlar tahlilini o'tkazishga qaratildi.

E.V.Egorova soliqlar tahlilini amalga oshirishda axborot manbalarini to'rtta guruhga bo'ladi: soliq hisobi va hisoboti ma'lumotlari; buxgalteriya hisobi va hisoboti ma'lumotlari; statistik hisob va hisobot ma'lumotlari; hisobdan tashqari ma'lumotlar - soliqqa oid qonun hujjatlari, soliqqa oid umumiy statistik ma'lumotlar, korxona hisob siyosati ma'lumotlari, ijtimoiy so'rov ma'lumotlari va boshqalar.

Bundan tashqari muallif solikdar tahlilini o'tkazish maqsadiga qarab axborot manbalarini guruhlarga ajratib, soliqlar tahlilining axborot manbalarini chizma ko'rinishida ifodalab bergan.

3.2 - rasmdagi ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, soliq buxgalteriya hisobi tizimi ma'lumotlaridan ham to'g'ridan - to'g'ri ham hisobot ko'rinishida foydalanish mumkin, statistik hisobot va hisobdan tashqari ma'lumotdan esa faqat to'g'ridan - to'g'ri foydalanish mumkin.

Odatda soliqlar tahlili hisoblangan va to'langan soliqlar dinamik o'zgarishlarini aniqlash maqsadid buxgalteriya hisobi va soliq xisobi ma'lumotlari asosida utkaziladi. Bunda soliqqa tortiladigan bazaning shakllanilishi va unga ta'sir qiluvchi omillar tahlil qilinadi. Hisob- kitib ko'rsatkichlariga daromad va xarajat,

⁶² M.Q.Pardaev, B.I.Isroilov. Soliqlar tahlili. O'quv qo'llanma,- T.: Soliq akademiyasi, 2007.-100 c.

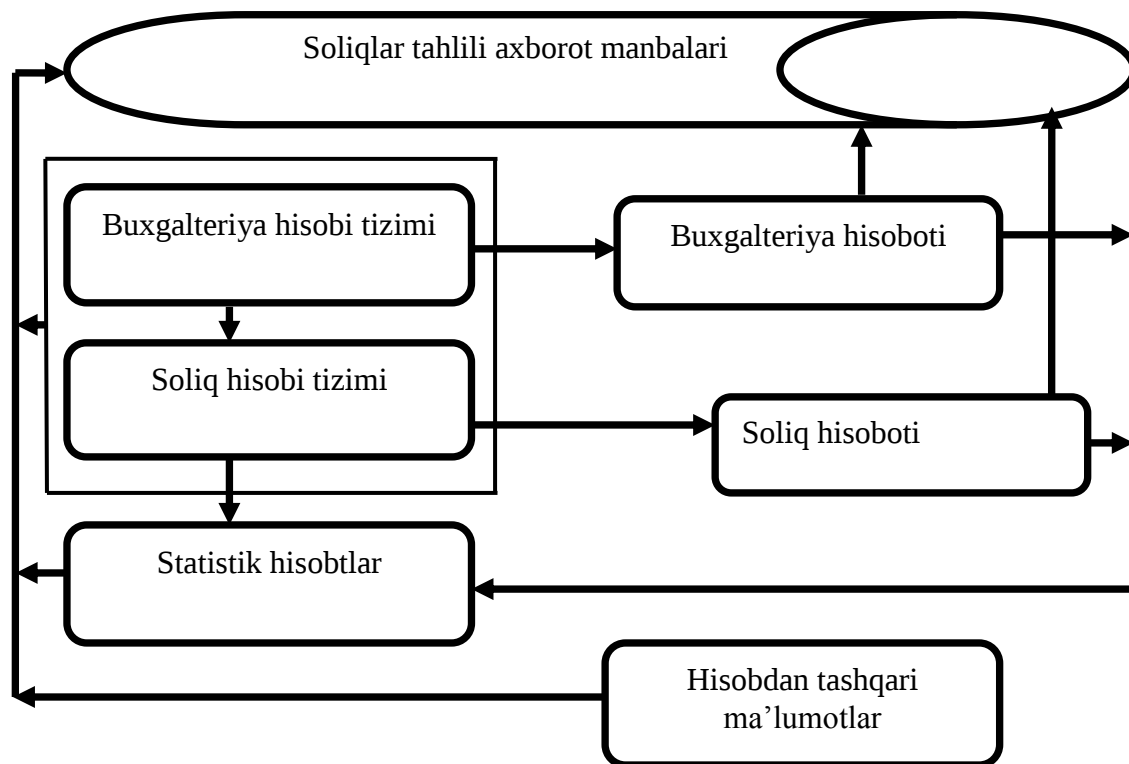
⁶³ Isroilov B.I. Soliqlarnishg moliyaviy xisobi va tahpiliishshg metodologik asosla}J. i.f.d. ilmiy darajasini opshp uchun dissertatsiya - Toshkent.: BMA, 2006.

⁶⁴ Александров ОА, Егоров ЮН. Экономический анализ. Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М; 2013.-288 с.

⁶⁵ Войтоловского Н.В, Калининой Н.В, Мазуровой И.И., - Экономический анализ: Учебник. - М.: Издательство Юрайт, 2013.548 с.

⁶⁶ Егорова Е.В. - Налоговый анализ в организациях. - Диссертация -М.: 2014. - 142 ст.

ma'lum bir davr uchun soliq imtiyozlari, rentabellik darajasi kabi ko'rsatkichlar kiritiladi.

3.2-rasm. Soliqlar tahlili axborot manbalari⁶⁷

Tahlil ishlari tizimli tashkilqlishi olinadigan xulosaning ishonchli bo'lishiga xizmat qiladi. Bunda soliq majburiyatlarining paydo bo'lishi va to'lash muddatlari, kechiktirilgan soliq majburiyatlari, soliq imtiyozlaridan foydalanish samaradorligi, soliq yukini optimallashtiriga erishish, soliq summasiga ta'sir qiluvchi omillarga e'tibor qaratilishi lozim. Soliqqa oid, ma'lumotlar buxgalteriya hisobida xam o'z aksini topadi, jumladan, buxgalteriya balansi, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, xususiy kapital to'g'risidagi hisobotning tegishli satrlari soliq tahlilini amalga oshirishda asosiy axborot manbalaridan biri hisoblanadi. Professor B. Isroilov soliqlar tahlili axborot manbalariga tuxtalar ekan, tahlil uchun zarur ma'lumotlarni buxgalteriya balansi aktiv qismi ikkinchi bo'limidagi debitorlar tarkibitsan (270, 280-satrlar) olish mumkinligini, balansning passiv kismida esa majburiyatlar tarkibkdagi (540, 650, 680, 700 - satrlar) tegishli satrlar olish

⁶⁷ Егорова Е.В. - Налоговый анализ в организациях. - Диссертация -М.: 2014. - 29 с.

mumkinligini ta’kidlaydi⁶⁸. Muallif tomonidan keltirilgan ma’lumotlardan foydalanib, faqatgina hisobot davri yakunlari bo’yicha yoki tashqi tahlilni amalga oshirish mumkin. Chunki hisobot ma’lumotlaridan faqat hisobot shakllantirilgandan keyin foydalanish mumkin moliyaviy hisobot ma’lumotlaridan foydalanib esa, faqat tashqi tahlilni, ya’ni soliq organlari, investorlar boshqa manfaatdor tashkilotlar tomonidan o’tkaziladigan tahlilni amalga oshirish mumkin. Bizningcha, moliyaviy hisobogda soliqlar tahlili uchun kerakli axborot manbalarini hisobotlarning quyidagi satrlaridan olish lozim.

3.1-jadval

Moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan soliklar taqlili uchun kerakli axborot manbalari⁶⁹

t/r	Hisobot shakli	Satrkodi	Ko’rsatkich nomi
1.	Buxgalteriya balansi	270	Byudjetta soliq va yig’imlar bo’yicha bunak to’lovlari
		540	Soliq va majburiy tulovlar buyicha uzoq muddatli kechikirilgan majburiyatlar
		650	Soliq va majburiy tulovlar buyicha kechiktirilgan majburiyatlar
		680	Byudjetga tulovlar bo’yicha karz
2.	Moliyaviy natijalar Tug’risidagi hisobot	250	Daromad (foida) solig’i
		260	Foydadan boshqa soliklar va yigimlar
3.	Pul okimlari to’g’risidagi hisobot	030	Daromad (foyda)dan to’langan soliq
		031	Boshqa tulanagan soliqlar

Ushbu jadval ma’lumotlaridan kurishimiz mumkinki, moliyaviy hisobot shakllarining ayrim satrlarida soliqlar to’g’risida ma’lumotlar berilgan. Fikrimizcha, soliq summalarini moliyaviy hisobot shakllarida tuliq ajratib kursatish lozim.

Soliq summasining oshishiga ta’sir qiluvchi omillarni tahlil etish bilan birga qo’shilgan qiymat solig’i summasini korxona moliyaviy holatiga ta’sir qilishini ko’rib chiqish lozim.

Shu bois, korxonalar tomonidan qushilgan qiymat solig’ini korxona moliyaviy

⁶⁸ B.I.Ifoilov. Soliqlar hisobi va tahlili: muammolar va ularning echimlari. -T.: “O’zbekiston”, 2006. 27,28- bb.

⁶⁹ K.R.Hotamov. Bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent.: «Molya», - 2016. - 168 b

holatiga ta'sir kilmaydi deyish qiyin. Bu jarayonning aylanmalar tez amalga oshiriladigan korxonalarda bir muncha ta'siri kamroq bo'lishi mumkin.

Yana bir jihatga e'tibor qaratadigan bo'lsak, korxonalaridagi soliq yukini tahlil qilishda odatda faqatgina real to'langan soliqlar olinadi va korxonadagi soliq yuki tahlili amalga oshiriladi. Ko'llab tadqiqotlarda qo'shilgan qiymat soligi bilvosita solik bo'lib, uning og'irligi oxirgi to'lovchisiga tushadi deyiladi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslangan holda quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

1.Bizning fikrimizcha, qo'shilgan qiymat soligi to'lovchi bo'lmagan korxonalar tomonidan olingan mahsulot tarkibiga kiritib yuborilgan kushilgan qiymat solig'i, asosiy vosita va nomoddiy aktivlar sotib olinganda ularning qiymatiga qushiladigan qushilgan qiymat soligi summasi ham soliqlar tahlilida va soliq yukini hisoblashda hisobga olinishi lozim Chunki qushilgan qiymat soligi qanday holatda tulanishidan qat'iy nazar byudjetga o'tkazib berilmoqda.

2.Bizning fikrimizcha, qushilgan qiymat soligining og'irligi uning har bir katnashuvchisiga o'z ta'sirini va utkazadi

3.Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda qo'shilgan kiymat solig'ini buxgalteriya hisobida yuritilishi bilan bir qatorda tahliliy ma'lumotlardan foydalanish lozim, jumladan, buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar tug'risidagi hisobot va qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha hisob kitoblar, xo'jalik yurituvchi sub'ekt buxgalteriya hisobida aks ettirilgan ma'lumoglarga asoslangan holda qo'shilgan qiymat solig'ini tahlil qilish soliqlarni byudjet saromadlariga o'z vaqqida tushishini ta'minlashga yordam beradi deb hisoblaymiz.

Yana bir jihatga e'tibor qaratadigan bo'lsak, korxonalaridagi soliq yukini tahlil qilishda odatda faqatgina real to'langan soliqlar olinadi va korxonadagi soliq yuki tahlili amilga oshiriladi. Bizningcha soliq yuki darajasi aniqlanayotganda yuqoridagi holatlarga ham albatta e'tibor qaratish lozim. Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi bulmagan korxonalar tomonidan olingan mahsulot tarkibiga qushilgan qiymat solig'ini kiritib yuborilishi va bu soliqni mahsulot ishlab chiqarish jarayoniga bevosita qatnashishi, asosiy vosita va nomoddiy aktivlar sotib olinganda ularning

qiymatiga qushiladigan ko'shilgan qiymat soligi summasi ham soliqlar tahlilida va soliq yukini hisoblashda hisobga olinmaydi. Fikrimizcha, ushbu to'lovlar albatta tahlil va boshqa hisob kitoblarda hisobga olinishi zarur. Chunki qushilgan qiymat soligi kanday holatda to'lanishidan qat'iy nazar to'lab berilmoqda.

Bizning fikrimizcha soliqlar tahlilini amalga oshirishda joriy rejalarni tuzish, operativ tahlilni amalga oshirish uchun ichki tahlil ma'lumotlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda dastlabki hujjat malumotlaridan to soliq hisobotlarigacha bo'lgan barcha ichki hisob ma'lumotlaridan foydalanish mumkin. Demak, soliqlar tahlilini o'tkazishda ichki va tashqi axborot manbalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

3.2. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida aktsiz solig'i tahlilini takomillashtirish.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida soliq tizimini boshqarishning nazariy uslubiy va amaliy jabhalarini tadqiq etish e'tibor talab qilinayotgan soha bo'lib qolmoqda. Soliqqa tortishning nazariy asoslaridan kelib chiqib, soliq siyosatini amalga oshirish, bu borada optimal variantni tanlab olishni talab etadi. Soliqlar davlatning barcha yo'nalishdagi faoliyati uchun zarur bo'lgan asosiy moliyaviy manbalardan biri bo'lib, u hukumatning ustuvor yo'nalishlarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirishdagi asosiy manbalardan biri bo'lib hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyotini soliqlar orqali tartibga solish davlat byudjetini tashkil etishning usuli bo'lsa, soliqqa tortish yo'li bilan esa jamiyatdagi u yoki bu jarayonlarni rivojlanishiga ta'sir etish mumkin. Ya'ni, davlatning mavjudligi bu soliqlar bilan chambarchas bog'liq, chunki soliq tushumlari davlatning iqtisodiy mustaqilligining asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi.

Soliqlarni budjet daromadlarini shakllanishini tahlil qilgan holda hisob - kitoblarni soddalashtirish kabi ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Soliqlarni birxillashtirish, sonini qisqartirish hamda ular bo'yicha hisob-kitob qilish va to'lash mexanizmlarini soddalashtirish bo'yicha doimiy ish olib borishda albatta, korxonaga uning ta'sir doirasini ham tahlil qilib borish lozim.

Respublikamizda soliq yukining kamayishi bu faqat ayrim soliq turlari bo'yicha soliq stavkalarining kamaytirilishi, soliq imtiyozlarining kengaytirilishi evaziga emas, balki hukumatimiz tomonidan iqtisodiyotda keng qamrovli tarkibiy o'zgartirishlarni ta'minlaydigan aniq maqsadli davlat dasturlarini izchillik bilan amalga oshirish hisobidan soliq tushumlariga nisbatan yalpi ichki mahsulotning o'sish darajasi o'rtasidagi yuqori farqning vujudga keltirilishi bilan izohlanadi.

Keyingi yillardagi soliq siyosatining asosiy yo'nalishlarida soliq yukini muntazam kamaytirib borish tendensiyasi kuzatilmoqda, ushbu holat 2017 yilda ham kuzatildi va iqtisodiyotga ijobiy ta'sir etdi.

Soliq mexanizmi iqtisodiyotni boshqarishning bozor vositalari orasida muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov bozor iqtisodiyotining o'zini o'zi tartibga soluvchi mexanizmlarining istiqbolli ekanligi va bunda davlat ixtiyorida faqat iqtisodiy vositalar va rag'batlar saqlanib qolishini hamda ularning tarkibiy qismi soliqlar ekanligini bir necha bor ta'kidlagan.

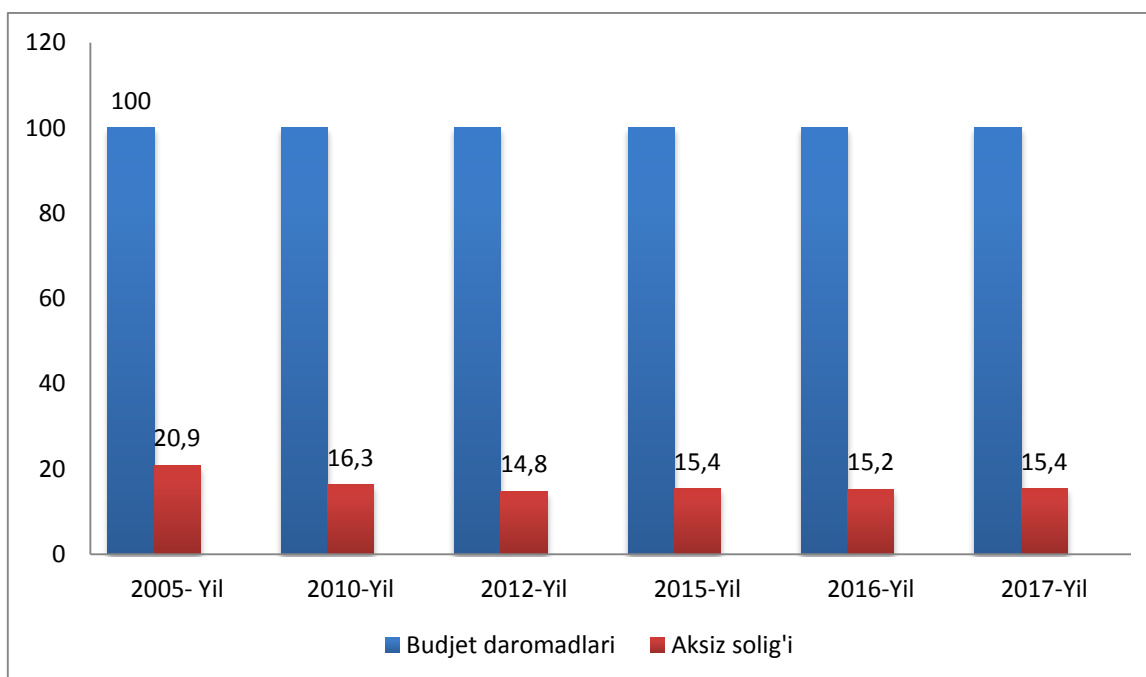
Bilvosita soliqlar tarkibida aktsiz soliqlari muhim ahamiyatga ega bo'lib, budjet daromadlarining deyarli uchdan bir qismini tashkil etadi

Bilvosita soliqlar tarkibidagi soliqlarda aktsiz solig'ining ulushini foizlarda tasvirlasak quyidagicha ko'rinish hosil bo'ladi. Aktsiz solig'ini budjet daromadlarini shakllantirishda muhim soliq turi sifatida tahlil qilishni maqsadga muvofiq deb bildik.

Qo'shilgan qiymat va aktsiz soliqlarining o'zaro bog'liqligi va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishi milliy daromadning bir qismi bo'lgan pul mablag'larini davlat ixtiyoriga safarbar qilishda ko'proq namoyon bo'ladi. Bu ikki soliq turi orqali davlat byudjeti daromadining eng katta qismi shakllantirilmoqda. Byudjet daromadlarida aktsiz solig'ining ulushi salmoqli o'rinni egallaydi (3.3- rasmga qarang).

3.3- rasm ma'lumotidan ko'rinib turibdiki, aktsiz solig'i byudjet daromadlarida salmoqli o'rinni egallagan. Aktsiz solig'ining byudjet daromadidagi ulushi 2005 yilda 20,9% tashkil qilgan bo'lsa, 2017 yilga pragnoz 15,4% ni tashkil etishi ko'zda tutilgan. Bu esa mamlakatimizda olib borilayotgan soliq islohotlari

natijasidir. O'tgan yillar mobaynida respublikamizda aktsiz solig'i 5,5 punktga pasaytirish rejalashtirilganligi, iste'molchilar gardaniga tushadigan soliq yukining ham pasayib borayotganligidan dalolatdir. Bu esa mamlakatimizda soliq siyosatining to'g'ri yuritilayotganligi samarasi hisoblanadi. Soliq yukining pasayishi ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarning daromadlarini o'sishiga zamin yaratadi. Mazkur holat mamlakat iqtisodiyotining yanada yuksalib borishini ta'minlaydi.

3.3- rasm. Byudjet daromadlarida aksiz solig'ining ulushi

Aktsiz solig'ining to'g'ri hisoblab yozilishi va budjetga to'lanishi ustidan nazoratni Davlat soliq xizmati organlari O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, O'zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi qonuni, yuqorida ko'rsatib o'tilgan Yo'riqnoma va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

Yuqorida takidlaganimizdek, Respublikamizda davlat tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayotdagi erkinlashtirish siyosati soliqlar tizimini har tomonlama erkinlashtirishga sharoit yaratmoqda. Birinchi

Prezidentimiz Islom Karimovning so'zlari bilan aytganda «Soliqlar korxonalarning tadbirkorligi va tashabbuskorligini har tomonlama rag'batlantirishi lozim».⁷⁰ Birinchi Prezidentimizning bu nutqida soliqlarning mohiyatini, ularni iqtisodiy zarurligini barcha to'liq tushunib yetishi lozim, soliqlarni soddalashtirish va soliq yukini muvofiqlashtirish lozimligi to'g'risida ma'ruza qilganlar, shuningdek davlat budjetida daromadlarni shakllantirishga alohida e'tibor bergan holda mahalliy budjetlar daromadini oshirishni ta'kidlagan edilar.

Bunda mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining barcha darajalardagi mahalliy budjetlar daromadlari va xarajatlarini shakllantirishdagi roli, mustaqilligi va mas'uliyatini oshirish, mahalliy budjetlarning Davlat budjetidagi ulushini ko'paytirish maqsadida ayrim soliqlar bo'yicha tushumlar to'liq miqdorda mahalliy budjet daromadlariga o'tkazilishi belgilangan, ushbu soliqlar quyidagilardir:

- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- yuridik shaxs bo'lmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar daromadlaridan olinadigan belgilangan soliq;
- yuridik va jismoniy shaxslarning tadbirkorlik faoliyati ayrim turlarini amalga oshirishdan oladigan daromadlaridan olinadigan belgilangan soliq;
- respublikada ishlab chiqariladigan alkogolli mahsulotlar va spirt, pivo, o'simlik yog'i, kir sovunga belgilangan aktsiz soliqlari miqdori.

Aktsez solig'i budjetga, oyning aktsiz to'lanadigan tovar realizatsiya qilingan o'n kunligi tugaganidan keyin uch kundan kechiktirmay o'tkazilishi lozim.

Aktsez solig'i korxonalarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi lozim, chunki O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga asosan aktsiz solig'ini iste'molchilardan olib byudjetga o'tkazish majburiyati korxonalarga yuklatilgan. Lekin aktsiz solig'ining salbiy tomonlari ham namoyon bo'lmoqda. Bu esa, nafaqat bevosita iste'molchilarga, balki ishlab chiqaruvlarga ham ta'sir etmoqda.

⁷⁰ I.A.Karimov Bizning yo'limiz-demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir. – Toshkent.: xalq so'zi gazetasi, 2011y 9 dekabr.

3.2-jadval

**Toshkent viloyati aktsiz solig'i tushumi bo'yicha aktsiz osti tovarlar
tasnifi tushumi⁷¹**

Ko'rsatkichlar	2014 yil	2015 yil	2016 yil
Aktsizlar	357 595 555,9	290 714 763,4	304 722 692,4
Alkogol mahsulotlar	9 177 436,4	10 633 523,6	12 695 860,2
Aroq	7 325 000,0	8 400 000,0	10 482 800,0
Konyak	0,0	63 200,0	80 000,0
Balzam	879 776,0	1 029 425,0	1 276 973,0
Shampan vinosi, gazli va vijillovchi vinolar	0,0	0,0	0,0
Tabiiy vinolar	0,0	0,0	0,0
Boshqa vinolar	271 899,3	488 076,9	496 900,0
Etil spirti	0,0	0,0	0,0
Pivo	160 761,1	160 321,7	16 687,2
Tarkibida etil spirti 30 foizdan ko'p bo'lgan boshqa alkogol mahsulotlar	540 000,0	492 500,0	342 500,0
Tarkibida etil spirti 10 foizdan 30 foizgacha bo'lgan boshqa uzum va meva-sabzavot ichimliklari	0,0	0,0	0,0
Tarkibida etil spirti 10 foizgacha bo'lgan boshqa kuchsiz alkogol ichimliklar	0,0	0,0	0,0
Neft va gaz mahsulotlari	335 848 246,2	268 543 996,8	279 535 694,7
Avtomobil benzini	207 968 386,5	181 953 703,8	184 238 980,6
Dizel yoqilg'isi	123 823 135,5	81 459 271,8	89 796 474,1
Tabiiy gaz	0,0	0,0	0,0
Suyultirilgan gaz	0,0	0,0	0,0
Aviatsiya kerosini	4 056 724,2	5 131 021,3	5 500 240,0
Motor moyi	0,0	0,0	0,0
Tamaki mahsulotlari	0,0	0,0	0,0
Yumshoq o'ramdagi filtrli sigaretlar	0,0	0,0	0,0
Qattiq o'ramdagi filtrli sigaretlar	0,0	0,0	0,0
Filtrsiz sigaretlar, papirosalar	0,0	0,0	0,0
O'simlik yog'i	12 569 321,8	11 483 583,2	12 431 456,0
Boshqa mahsulotlar	551,5	53 659,8	59 681,5
"Djeneral Motors O'zbekiston" YoAJ ishlab chiqargan avtomobillar	0,0	0,0	0,0
KumuShdan qilingan oshxona buyumlari	0,0	0,0	0,0
O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan zargarlik buyumlari	0,0	0,0	0,0
Chakana savdo tarmog'ida sotilayotgan, oltindan tayyorlangan zargarlik buyumlari	0,0	53 659,8	59 681,5

⁷¹Muallif tomonidan Buxoro shahar DSI ning 1 N hisobotida asosida mustaqil tayyorlandi.

Aktsizosti mahsulotlaridan tushgan tushumning eng katta ulushi 279535694,7 ming so'm neft va gaz mahsulotlariga to'g'ri kelib, u barcha tushumning qarib 92 % ni tashkil etadi. Alkogol mahsulotlaridan tushgan tushum 12695860,2 ming so'm , o'simlik yog'idan tushgan tushum 12431456 ming so'm ya'ni jami tushumning 4% ni tashkil etadi. Chakana savdo tarmog'ida sotilayotgan zargarlik buyumlaridan tushgan tushum 59681,5 ming so'mni tashkil etib, bu jami tushumning 0,2% ga to'g'ri keladi.

Aktsiz solig'ini byudjetga to'lash muddati ayrim xollarda soliqqa tortiladigan mahsulotni sotish muddatidan oldinroq to'g'ri kelmoqda. Soliq hisobini yuritish sharoitida hisoblash usulining qo'llanilishi vaziyatni yanada murakkablashtirmoqda. Hisoblash usulida mahsulotni sotish kuni deb pul mablag'larining hisobraqamiga tushishi emas, balki tovarlarni yuklab jo'natilgan kun hisobga olinadi va korxona, mahsulotni sotishdan yalpi tushumning tushmaganligidan qat'i nazar, aktsiz solig'ini byudjetga to'lashi shart bo'ladi. Bu esa o'z navbatida, korxonaning moliyaviy faoliyatiga salbiy ta'sir etadi.

Aktsiz to'lanadigan tovarlarni auditorlik tekshiruvini o'tkazishda biz, quyidagi solishtirma tahliliy jadval tuzishni tavsiya qilamiz.

3.3-jadval

Byudjetga hisoblangan va to'lanadigan aktsiz solig'ini schyot-faktura asosida auditorlik tekshiruvidan o'tkazilishi⁷²

(ming so'mda)

t/r	Tovarlar (ishlar, xizmatlar) nomi	O'lchov birligi		Birligining bahosi	Korxonaning sotish bahosi	Aktsiz solig'i		Etkazib berish qiymati (QQS siz)	Byudjet bilan hisoblash	Haqiqatda to'langan	Farqi
		but	dal			Jami summasi	Shundan «O'zvinosanoat-xolding» XKga				
1.	Vino («O'zbekiston» portveyn)	2000	1000	3804	7608,0	3000,0	410,0	10608,0	3000,0	2370,0	-220,0 (3000,0-410,0) -2370,0
2.	idish (PET) 5 L	2000	x	600	1200,0	x	x	1200,0	x	x	x
	Jami:	2000	1000	x	8808,0	3000,0	410,0	11808,0	3000,0	2370,0	-220,0

⁷² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan va tavsiya etilgan.

3.3-jadval ma'lumotlari orqali «ATLAN TRANS SERVIS» MCHJ tizimidagi aktsiz solig'ining hisoblanishi va to'lanishini auditorlik tekshiruvidan o'tkazish samaradorligi ortadi. Jadvalda vino mahsulotiga nisbatan aktsiz solig'ining qo'llanilishi ko'rsatilgan bo'lib, bunda ushbu mahsulotning korxonani sotish bahosi 7608,0 ming so'm bo'lib, unga 3000,0 ming so'm aktsiz solig'i belgilangan. Aktsiz solig'ining 410,0 ming so'mi «ATLAN TRANS SERVIS» MCHJ tizimini rivojlantirish uchun qoldirilishi amaldagi qonunchilikka asosan belgilab berilgan. Demak, korxona ushbu summani davlat byudjetiga to'lashi shart emas. Mazkur mahsulot turi bo'yicha davlat byudjetiga to'lanishi lozim bo'lgan aktsiz solig'i 2590,0 ming so'mni tashkil etib, shundan korxona 2370,0 ming so'mini haqiqatda to'lagan. Demak, korxonaning aktsiz solig'i bo'yicha byudjet oldidagi qarzdorligi 220,0 ming so'mni tashkil etadi. Auditorlik tekshiruvi jarayonida ushbu jadvalni tuzish va u orqali audit o'tkazish korxonaning aktsiz solig'i bo'yicha byudjet bilan bo'ladigan munosabatlarini to'liq aks ettiradi.

Aktsiz to'lanadigan tovar etkazib beruvchilar mazkur tovar bo'yicha aktsiz solig'i summasini schyot-fakturada ajratib ko'rsatishlari kerak. Olinayotgan aktsiz to'lanadigan tovar bo'yicha aktsiz solig'i summasi schyot-fakturada ajratib ko'rsatilmagan bo'lsa, aktsiz solig'ining mazkur summasi chegirib tashlanmaydi. Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan aktsiz solig'i summasi ustidan nazoratni amalga oshirishda sotilganda aktsiz to'lanadigan tovarlarni etkazib beruvchining schyot-fakturalarida alohida ajratib ko'rsatish lozim.

Taklif etilayotgan tahliliy hisob schyot-faktura shakli xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda aktsiz solig'ining hisoblanganligini va ularning to'langanligini tezkor o'rganib borish va hisoblangan miqdor bilan to'langani o'rtasidagi farqlarni nazorat qilish imkonini beradi.

3.3. Xo'jalik sub'ektlarda qo'shilgan qiymat solig'i tahlilini takomillashtirish masalalari

Hozirgi iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha byudjet bilan hisoblashishlarni

auditorlik tekshiruvidan o'tkazish alohida o'rin egallaydi. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning pirovardida xo'jalik yurituvchi sub'ekglarga qulaylik yaratish va ishlab chiqarilayotgan mahsulot miqdorini oshirish, aholining turmush farovonligini yanada yaxshilash va boshqa ijobiy maqsadlarda yildan yilga soliq stavkalarining pasayib borish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Albatta bu jarayonni bir necha yillardan beri foyda solig'i stavkasining pasaytirilishi, soddalashtirilgan tartibda soliq to'lovchilar tomonidan to'lanadigan yagona soliq to'lovining pasaytirib borilishida ko'rishimiz mumkin.

Lekin har bir soliq stavkasini pasaytirish, u yoki bu imtiyozlarni berish jarayonida bir vaqtning o'zida mamlakat byudjetiga qanchalik ta'sir qilishini o'rganib, tahlil qilib chiqish zarur. Ya'ni, soliq stavkasining qanday tomonga va qancha o'zgarishidan qat'iy nazar, ularni tahlil qilish usuli doimiy qolishi lozim. Ammo, mamlakatimizda soliqlarni xususan, bilvosita soliqlarni tahlil qilish usuli hali to'liq ishlab chiqilmagan. Shu sababli bu masala hozirgi kunda o'ta dolzarb hisoblanadi. Chunki davlat bilan korxona o'rtasida iqtisodiy munosabatlar asosan soliq orqali amalga oshiriladi, nazorat qilinadi. Soliqlar va ularning mohiyatini, soliq miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni, soliq stavkalarini oshirmasdan byudjetga tushumlarni ko'paytirish yo'llarini ochib berishda iqtisodiy tahlilning roli beqiyosdir.

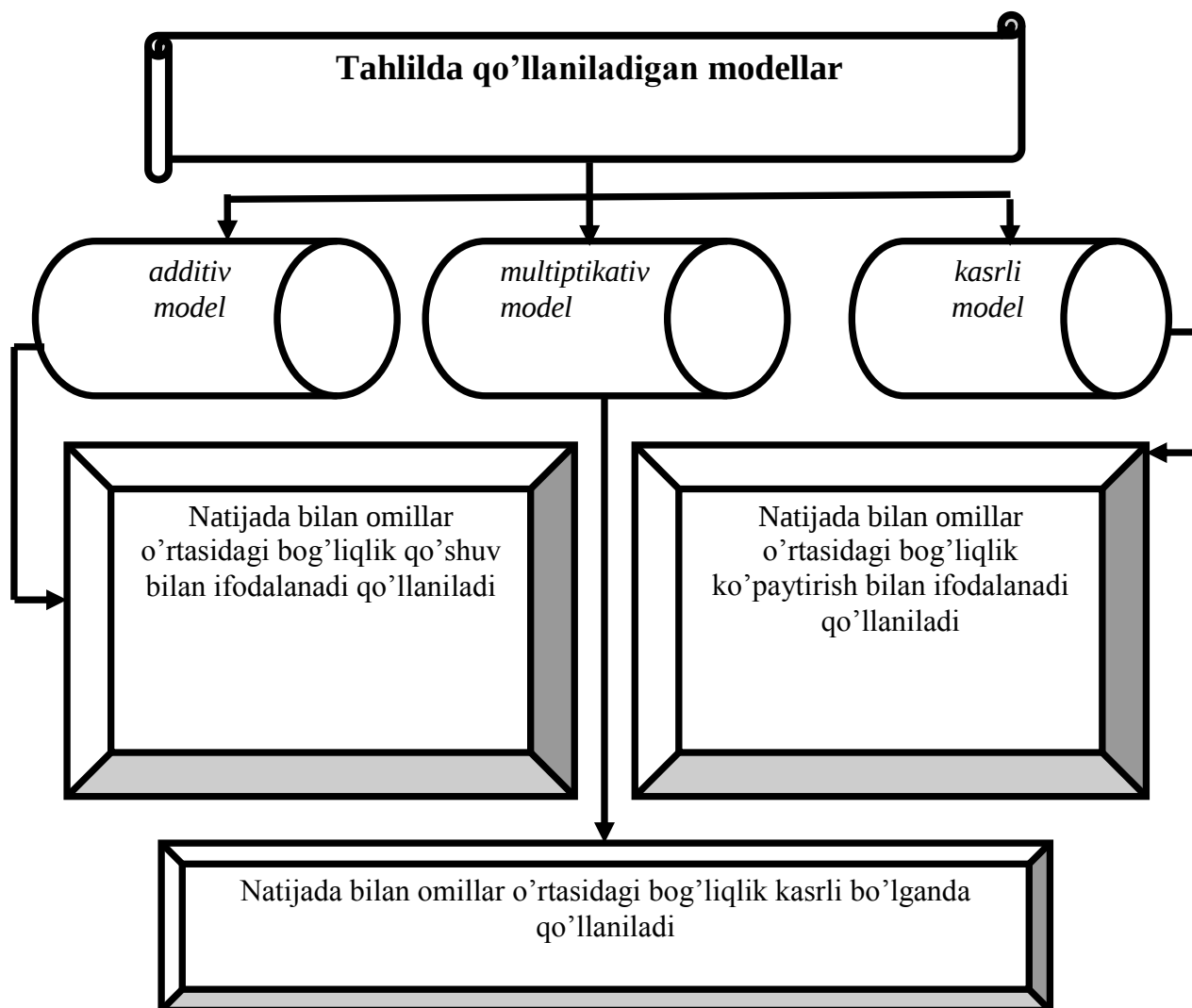
Qo'shilgan qiymat solig'ini tahlilini o'tkazish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- oldingi davrlardagi soliq hisobotlarini tahlil qilish, kamchiligi ko'rsatilgan masalalar bo'yicha berilgan tavsiyalar bajarilishini aniqlash;
- joriy davr uchun QQS schyotlari bo'yicha qoldiqlarni oldingi davrlardagi qoldiqlar bilan taqqoslash va tafovutlarni tahlil qilish;
- joriy davr uchun haqiqiy stavkalarini taqqoslash va tafovutlarni tahlil qilish;
- hisobot davri uchun byudjetga to'lovlar to'lanishini tahlil qilish.

Tahlilda qo'llaniladigan usullar to'g'risida umumiy tushunchalarni berib o'tdik. Endi mazkur usullarni amaliy

misollar yordamida qo'llashga harakat qilamiz.

Tahlil jarayonida matematik modellarning bir nechta tiplari qo'llaniladi. Ularning ko'p uchraydiganlari quyidagilardir: additiv model, multiplikativ model, kasrli model (3.4-rasm).

3.4-rasm. Tahlilda qullailadigan modellar⁷³

Additiv modelni qo'rish uchun natijaga omillar ta'siri qushuv bilan ifodalanishi e'tibor qaratish lozim. Masalan, natija U - jami xarajat bo'lsin, jami xarajatga xarajatning boshqa elementlari (asosiy, yordamchi, umumishlab chiqarish, xom-ashyo va material, ish haqi va boshqalar) ning ta'sirini topish uchun avval o'zgaruvchilarni imodel ko'rinishida ifodalaymiz:

⁷³ O.V. Efimova i dr. Analiz finansovoy otchetnosti: u/p /. - M: "Omega", 2013. - 68 st.

$$Y = \sum_{i=1}^n X_i = X_1 + X_2 + X_3 + \dots + X_n, (i = 1, n)$$

Bu erda $\sum$ – yig'indi belgisi, i - omillarning tartib soni,
 n - omillarling umumiy soni, X_i - omilning nomi.

Ushbu model amaliyotda keng qo'llanilib, natijaga omillarning ta'sirini topishda qo'shish amallari qo'llanilganda qo'llanadi. Masalan, korxona umumiy xarajatlarning hajmiga xarajatlarning turlari bo'yicha ta'sirini aniqlash uchun xarajat turlari X deb belgilasak, umumiy xarajat miqdorini esa U deb belgilaymiz. Agar xarajat gurlari 6 ta bo'lsa, additiv model quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$Y = \sum_{i=1}^n X_i + X_2 + X_3 + \dots + X_n, (i=1,6)$$

Tahlilda kulaniladigan ikkinchi model multiplikativ model bo'lib, asosan ko'paytirish amali bilan echiladigan masalalarda qo'llaniladi. Natija bir qancha omillarning ko'paytmasi hisobiga tashkil topsa, uning modeli quyidagicha bo'ladi:

$$Y = \prod_{i=1}^n X_i * X_2 * X_3 \dots X_n (i = 1, n)$$

Bu erda, P - ko'paytirish belgisi, i - omillarning tartib soni,
 n - omillarning umumiy soni, X_i - omilning nomi

Iqtisodiy tahlilda kasrli model ham keng qo'llaniladi. Kasrli modelda tahlil raqamlar maxraj va sur'atda aks ettirilganda qo'llaniladi. Mazkur model additiv va multiplikativ modellar aralash(sur'at va maxrajda) qo'llanilishi mumkin.

Tahlil jarayonida bir natija va unga qandaydir ikkinchi bir hodisaning bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Bir hodisa ham sabab ham oqibat bo'lishi mumkin. Natija esa bir necha omillar hisobiga shakllantirilgan bo'ladi.

Yuqoridagi multiplikativ, additiv va kasrli modellar determinallashtirgan modelning turi hisoblanadi. Mavkur modellar amaliyopda eng ko'p qo'llaniladigan modellar hisoblanadi.

Tahlilda qo'llaniladigan iqtisodiy matematik usullarga quyidagilarni kiritish mumkin: integral, logarifm, korrelyatsion, refession, nazariy o'yin, matematik dasturlash va boshqalar.

Oldingi paragrafda aytipganidek, tahlilni, shu jumladan soliqlar tahlilini

tashkil etish birinchi navbatda axborotlarni to'plashdan boshlanadi. Axborot qanchalik to'liq va ishonchli bo'lsa, tahlildan olingan xulosa shunchalik samarali bo'ladi.

Bilvosita soliqlarni tahlil qilish uchun korxonalarning "Moliyaviy natijalar tugrisidagi hisobot" (2-shakl) va «Buxgalteriya balansi» (1-shakl), bilvosita soliqlar buyicha soliq hisobotlar ma'lumotlari asosiy ma'lumotlar manbai hisoblanadi. Bulardan tashkari, ahlil jarayonida buxgalteriya hisobi ma'lumotlaridan ham keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Bilvosita soliqlarni tahlil qilish uchun tavsiya qilingan barcha bosqichlar ketma-ket ravishda amalga oshirilishi lozim. Ammo soliq summasiga omillar ta'sirini aniqlash uchun uning omillar bilai bogliqligini aniqlash zarur bo'ladi.

Biz quyida professor B.Isroilov tomonidan bilvosita soliklarning bir turi - ko'shilgan qiymat soligini tahlil qilinishi bo'yicha olib borgan tahlil ishlarini ko'rib chiqamiz⁷⁴.

Muallifning fikricha, qo'shilgan qiymat soligi summasiga birinchi navbatda mahsulot miqdori ta'sir kiladi. Ya'ni mahsulot mikdorining qancha ko'p yoki kam bo'lishi soliqqa tortiladigan bazaning ko'payishi yoki kamayishiga olib kelib, soliq summasiga ta'sir qiladi.

Ikkinchi ta'sir qiluvchi omil bu qo'shilgan qiymat soligi • tavkasidir. Mamlakatimizda oxirgi o'n yig.likda qushilgan qiymat soligi stavkasini o'zgarmay kelayotganini ko'radigan bo'lsak, demak asosiy ta'sir qiluvchi sifatida mahsulot mikdori qoladi. Ushbu ikkala omil hisobiga qushilga qiymat soligi miqdorining uzgarish yani quyidagicha aks ^{ch}ttirish mumkin:

$$S_{qqs} = m \cdot s_t.$$

Bu erda S_{qqs} - kushilgan qiymat solig'i miqtsori;

M - mahsulot mikdori;

s_t - kushilgan qiymat solig'i stavkasi.

Ikki omilning ta'siri natijaning umumiy farkiga teng

⁷⁴ B.I.Isroilov. Soliqlar hisobi va tahlmli: muammolar va ularning echimaari - T.: "O'zbekiston", 2006. - 77 b.

bo'lishi lozim: $S_{qqs} = I S_{qqsm} IS_{qqsst}$

Ushbu formulaga aniq ma'lumotlarni qo'llab soliq summasining yuqorida kayd etilgan omillar evaziga o'zgarishini aniqlash mumkin.

3.4 - jadval

«ATLANT TRANS SERVIS» MChJ da qo'shilgai qiymat solig'ini o'zgarishiga mahsulot xajmi va soliq stavkasining ta'siri tahlili⁷⁵

t/r	Kursat- kpchlar	2010 yilda	2011 yilda	2012 yilda	2014 yilda	2016 yilda	Farqi 2016 yil 2013 yilga nisbatan		Farqi 2016 yil 2010 yilga nisbatan	
							Mutloq summada	Nisbiy, %	Mutlaq summada	Nisbiy, %
1.	Qo'shilgan qiymat sadigiga tortiladigda jami soshlgan mahsulot hajmi (yushgsum)	4950231	5322830	578568^	6428539	6878536	449997	107 1	1928305	138.9
2.	Soliq stavkasi (fpizda)	20	20	20	20	20	-	-	•	-
3.	Soliq summasi ing sum)	990046	1064566	1157137	1285707	1375707	900000	107 1	385061	138.9

Ushbu jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2016 yilda qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan baza 449997 ming so'mga, ya'ni 7.1 foizga oshgan, bir vaqtning uzida soliq summasi xam 90000 ming sumga oshgan. 2016 yil 2010 yilga nisbatan oladigan bo'lsak, soliq solinadigan realizatsiya summasi 1928305 ming sumga yoki 138.9 foizga oshgani holda qo'shilgan qiymat soligi summasi ham 138.9 foizga yoki 385661 ming sumga oshganligini ko'rishimiz mumkin. Bu fakat sotilgan mahsulotning ko'payishi evaziga sodir bo'lgan, chunki soliq stavkasi o'zgarmasdan qolgan.

Samaradorlikning oshishi qushilgan qiymat soligi summasining kupayishiga ham be'vosita ta'sir qilar ekan. Bu omillarning ta'sirini hisoblash uchun ularni

⁷⁵ «ATLANT TRANS SERVIS» MChJ ma'lumotlar asosida ishlab chiqildi.

mazmuniga ko'ra uch guruxga bo'lib o'rganishni tavsiya etamiz:

- mehnat samaradrligi bilan bog'liq omillar;
- asosiy vositalarning samaradorligi bilan bog'liq omillar,
- aylanma mablag'larning samaradorligi bilan bog'liq omillar.

Mexnat samaradorligi bilan bogliq omillarga xodimlarning o'rtacha ro'yxatdagi soni, ularning mehnat unumdorligi va soliq ;tavkasi kiradi. Natijaga ushbu omillar ta'sirini hisoblash uchun quyidagi formula ishlatiladi:

$$S_{qqs} = X * MU * S_t$$

Ushbu formulaga amaliy ma'lumotlarni qo'llab qushilgan qiymat solig'i summasining o'zgarishiga ta'sir qilayotgan mexnat samaradarligi bilan bog'liq omillar ta'sirini hisoblash mumkin bo'ladi.

3.5-jadval

Qo'shilgai qiymat solig'i summasining o'zgarishiga ta'sir qilayotgan mehnat samaradorligi bilan bog'liq omillar ta'siri tahlili «ATLANT TRANS SERVIS» MChJ misolida)⁷⁶

Ko'rsatkichlar	2010 yilda	2011 yilda	2012 yilda	2015 yilda	2016 yilda	Farqi 2016 yil 2015 yilga nisbatan (+:-)
Xodimlarning ruyxatdagi urtacha soni, kishi	430	460	4190	510	1083	+573
Mexnat unimdorligi (so'm)	43520	49688	54035	66946	153975	+87029
Soliq stavkas i, %	20	20	20	20	20	-
Soliq summasi (ming sum)	3742,7	4571,3	5295,4	6828,5	33350,9	26522,4

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, anjirli almashtirish usulida tahlil etadigan bulsak, 2016 yil 2015 yilga qaraganda urtacha soni 573 kishiga uzgargani xisobiga, soliq summasi: $S_{qqso} = 1083 * 66946 * 20 = 14500$ ming so'mga o'zargan.

Mehnat unumdorligining o'zgarishi hisobiga esa:

$$S_{qqsl} = 510 * 153975 * 20 = 15605.4 \text{ ming sumni tashkil etadi.}$$

Bizning misolimizda qushilgan qiymat solig'i stavkasi o'zgarmaganligi bois, faqat ikkita omil xisobiga soliq summasi o'zargan. Bu o'zgarishlarni umumiy

⁷⁶ «ATLANT TRANS SERVIS» MChJ ma'lumotlar asosida ishlab chiqildi.

quyidagicha aks etgiramiz:

$$S_{qqs} = 33350.9 - 15705.4 = 17555.$$

$$S_{qqs} = 15705.4 - 6828.5 = 8967.4$$

Demak ikkita omil! hisobiga umumiy o'zgarish 26522.4 ming sumni tashkil etadi.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, qo'shilgan qiymat solig'i summasi hisobot yilida 26522.4 ming sumga oshgan. Bu quyidagi omillar evaziga sodir bo'lgan.

1. Ruyxatdagi xodimlarning 2015 yilga nisbatan 2016 yilda urtacha 573 kishiga ko'payishi evaziga soliq summasi 17555 ming so'mga ko'paygan.

2. Mehnat unumdorligining 87029 so'mga oshishi evaziga soliq summasi 8967.4 ming sumga ko'paygan.

Qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi hisobot yilida o'zgarmasdan qolgan. Shu tufayli soliq summasiga bu omil ta'sir qilmagan.

Xujalik yurituvchi sub'ektlarda bilvosita solig'par summasiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilishda oddiy(an'anaviy) usullarni qo'llash bilan birga iqtisodiy - matematik usullarning qo'llanilishi tahlil natijalari aniqligini ta'minlash bilan birga uning samaradorligini oshiradi.

III bob bo'yicha xulosa

1. Aktsiz solig'ini to'lashda daromadlarni yashirish, o'z o'zidan yagona soliq to'loviga ham ta'sir etadi. Bu esa o'z navbatida dalat byudjeti daromadlariga salbiy ta'sir etadi va iqtisodiyotning rivojlanishiga to'siq bo'ladi hamda xufyona tadbirkorlikning keng quloch yozishiga olib keladi. Shu sababdan aktsiz solig'i stavkasinizargarlik buyumlarga nisbatan pasaytirilgan holda qo'llash maqsadga muvofiq deb o'ylamiz. Shunday qilib, aktsiz solig'i ijtimoiy muhitni ham yaxshilash imkoniyatlarini moliyaviy natijalarning o'sishi orqali ta'minlab berishi mumkindir. Shu bois aktsiz solig'ining takomillashtirilishi ijtimoiy-iqtisodiy muhitni yaxshilanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

2. Bizning fikrimizcha qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi bo'lmagan

korxonalar tomonidan olingan mahsulot tarkibiga kiritib yuborilgan qo'shilgan qiymat soligi, asosiy vosita va nomoddiy aktivlar sotib olinganda ularning qiymatiga qo'shiladigan qushilgan qiymat solig'i summasi ham soliqlar tahlilida va soliq yukini hisoblashda hisobga olinishi lozim Chunki qushilgan qiymat solig'i qanday holatda to'lanishidan qat'iy nazar byudjetga utkazib berilmoqda.

3. Korxonalardagi soliq yukini tahlil qilishda odatga faqatgina real tulangan soliqlar olinadi va korxonadagi soliq yuki tahlili amalga oshiriladi. Qushilgan qiymat soligi to'lovchi bo'lmagan korxonalar tomonidan olingan mahsulot tarkibiga kushilgan kiymat soligini kiritilishi va bu solikni maxsulot ishlab chikarish jarayoniga bevosita katnashishi, asosiy vosita va nomoddiy aktivlar sotib olinganda ularning kiymatiga kushiladigan kushilgan kiymat soligi summasi xam soliklar tahlilida va solik yukini xisoblashda xisobga olinmaydi. Fikrimizcha, ushbu tulovlar albatta tahlil va boshka xisob kitoblarda xisobga olinishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Iqtisodiyotning glabollashuv sharoitida mamlakatimiz iqtisodiyoti bevosita soliq islohotlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, bugungi kunda mamlakatning strategik maqsadlariga monand holda soliqlar tizimini mukammal va barchaga e'lon qilingan uzoq muddatli loyihasini ishlab chiqish talab etiladi. Ushbu strategik maqsadning asosiy bo'g'ini umumjamiyat miqyosida daromadlarni oshib borishini rag'batlantiradigan optimal bevosita va bilvosita soliqqa tortishni tashkil etish asosida soliqlar tizimini takomillashtirish yo'lidir. Soliq tizimini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri-bevosita va bilvosita soliqqa tortishning optimallashtirib bundan keyin ham soliq yukini kamaytirib borish deb hisoblanadi.

Mamlakatda soliq intizomini yaxshilash maqsadida aholi manfaatlarini ko'zlagan tarzda soliq siyosatini olib borish maqsadga muvofiq deb o'ylayman. Chunki aynan aholining soliq intizomiga rioya etishi davlat byudjeti daromadlarini o'z vaqtida va to'liq ta'minlanishga imkoniyat yaratib beradi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan soliq siyosati aynan yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi va kelajakda xalqimiz soliqlarning naqadar muhim iqtisodiy element ekanligini yanada yaxshiroq anglab etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagilarni taklif etamiz.

1. Bizningcha, bevosita va bilvosita soliqlarning nazariy va amaliy jihatdan iqtisodiy mohiyatini to'liq yoritish uchun ilgari berilgan ta'riflarni umumlashtirib, quyidagi matnda izohlash joizdir: «Bilvosita soliqlar-ishlab chiqarilgan tovarlar, ko'rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlar, import va eksport qilingan mahsulotlar qiymatiga ustama tarzda belgilanib, aylanmalar amalga oshirilganda ushbu aylanmalar tarkibidagi ustama qiymat sifatida bilvosita byudjetga undiriladigan majburiy to'lovlardir».

2. Olib borilgan tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aktsiz solig'iga quyidagicha ta'rif berish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz: «Aktsiz solig'i ishlab chiqarish xo'jalik yurituvchi sub'ektlarida yaratilgan mahsulot tannarxi va

yalpi foydasining umumiy summasiga nisbatan belgilangan foiz ko'rinishidagi yoki qat'iy summadagi to'lovlar, eksport va import qilingan ba'zi tovarlar qiymatining belgilangan qismini majburiy byudjetga o'tkazish»dir.

3. Iqtisodchi olimlarning soliqlar hisobiga bergan fikr-mulohazalari munozarali tarzda o'rganildi va ularni tahlil qilish natijasida soliqlar hisobiga quyidagicha ta'rif berildi. «Soliqlar hisobi-xo'jalik yurituvchi sub'ektlar soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni qonuniy me'riy hujjatlarga asoslangan holda to'g'ri hisoblash, ma'lumotlarni yig'ish, qayd etish, qayta ishlash, guruhlash va umumlashtirish hamda byudjetga tushishini o'z vaqtida ta'minlashdir».

4. Respublikamizda hozirgi vaqtda aksiz solig'iga tortiladigan mahsulotlar ro'yxatida ijtimoiy va birlamchi ahamiyatga ega bo'lgan mahsulot, masalan o'simlik yog'i mavjuddir. Ushbu mahsulotni aksiz solig'iga tortish jahon aksiz solig'iga tortish amaliyotida keng tarqalgan mahsulotlar ro'yxatida mavjud emas. Shu sababdan ushbu mahsulotni aksiz solig'iga tortish ijtimoiy nuqtai nazarda maqsadga muvofiq emas. Bilvosita soliqlarni hisoblash va moliyaviy hisobda aks ettirishda schyot-fakturalar muhim rol o'ynaydi. Ilmiy tadqiqotlarimiz natijasida amaldagi schyot-fakturaga ba'zi o'zgartirishlar kiritilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Amalda bo'lgan schyot-fakturada mahsulot (tovar) to'g'risidagi ma'lumotlar bilan birga QQS stavkasi va summasi aks ettirib kelinayotgan bo'lsada, aksariyat tovarlar uchun respublikamizda aktsiz solig'i ham qo'llanilishini nazarda tutadigan bo'lsak, schyot-fakturaga aktsiz solig'i stavkasi va summasi to'g'risidagi ma'lumotlarni ham kiritish hamda yakuniy natijada aktsiz va QQSni hisobga olgan holda etkazib berish qiymatini aniqlash taklifini beramiz.

5. QQS hisobini nol darajali (0) stavka asosida yuritishiga alohida to'xtalib o'tish joiz deb hisoblaymiz. Dunyo tajribasiga asosan eksport uchun sotilgan tovarlarga QQS ning nol darajali stavkasi «tayinlangan mamlakat» printsipligiga asosan qo'llaniladi. Bunda eksport qilingan tovarlar soliqqa tortilmasdan, import qilingan tovarlar ushbu mamlakatning milliy soliq qonunchiligiga binoan soliqqa tortiladi. Nol darajali stavka, bu tovarlar, xizmatlar va ishlarning qiymatlaridagi qo'shilgan qiymat solig'i umuman yo'q, ya'ni nolga teng degani.

Nol darajali stavka faqatgina Soliq kodeksining 212-moddada nazarda tutilgan hollardagi tovarlar, ishlar va xizmatlar realizatsiyasiga nisbatan qo'llaniladi. Soliq to'lovchi ushbu stavkani tovarlar, ishlar va xizmatlar realizatsiyasi bo'yicha qo'llaganidan keyin uni huquqiy jihatdan to'g'ri qo'llaganligini tasdiqlovchi hujjatni taqdim etishi kerak. Soliq to'lovchi nol darajali (0) stavkani huquqiy jihatdan to'g'ri qo'llaganligi tasdiqlovchi, soliq organiga taqdim etishi lozim bo'lgan hujjatlarning ro'yxati Soliq kodeksining 213-moddasida keltirib o'tilgan. Xo'jalik sub'ektlari ishlab chiqarish faoliyatini iqtisodiy qo'llab-quvvatlash asosida, ya'ni eksport-import operatsiyalari yuritilishida ularga QQS hisobi bo'yicha nol darajali (0) stavka qo'llaniladi. Tovarlar chet el valyutasida eksport qilinishida (qimmatbaho metallar bundan mustasno) oborotiga nol darajali stavka bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i solinadi.

6. Aktsiz solig'ini to'lashda daromadlarni yashirish, o'z o'zidan yagona soliq to'loviga ham ta'sir etadi. Bu esa o'z navbatida dalat byudjeti daromadlariga salbiy ta'sir etadi va iqtisodiyotning rivojlanishiga to'siq bo'ladi hamda xufyona tadbirkorlikning keng quloch yozishiga olib keladi. Shu sababdan aktsiz solig'i stavkasizargarlik buyumlarga nisbatan pasaytirilgan holda qo'llash maqsadga muvofiq deb o'ylamiz. Shunday qilib, aktsiz solig'i ijtimoiy muhitni ham yaxshilash imkoniyatlarini moliyaviy natijalarning o'sishi orqali ta'minlab berishi mumkindir. Shu bois aktsiz solig'ining takomillashtirilishi ijtimoiy-iqtisodiy muhitni yaxshilanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Bizning fikrimizcha qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi bo'lmagan korxonalar tomonidan olingan mahsulot tarkibiga kirtib yuborilgan qo'shilgan qiymat soligi, asosiy vosita va nomoddiy aktivlar sotib olinganda ularning qiymatiga qo'shiladigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi ham soliqlar tahlilida va soliq yukini hisoblashda hisobga olinishi lozim Chunki qo'shilgan qiymat solig'i qanday holatda to'lanishidan qat'iy nazar byudjetga o'tkazib berilmoqda.

7. Korxonalardagi soliq yukini tahlil qilishda odatga

faqatgina real to'langan soliqlar olinadi va korxonadagi soliq yuki tahlili amalga oshiriladi. Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi bo'lmagan korxonalar tomonidan olingan mahsulot tarkibiga qo'shilgan qiymat solig'ini kiritilishi va bu soliqni maxsulot ishlab chiqarish jarayoniga bevosita qatnashishi, asosiy vosita va nomoddiy aktivlar sotib olinganda ularning qiymatiga qo'shiladigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi ham soliqlar tahlilida va soliq yukini hisoblashda hisobga olinmaydi. Tadqiqot ishida olingan ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalar respublikamizda bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish imkonini beradi.

Bilvosita soliqlarning asosiy vazifasi mablag' yig'ishdan iborat yani fiskal funktsiyani bajaradi. Lekin bozor jarayonlari rivojlanib borgan sari bilvosita soliqlar fiskal funktsiya bilan bir qatorda boshqa funktsiyalarni bajara boshlaydi. Davlat iqtisodiyotni tartibga solish va ichki milliy bozoni rivojlantirishda hamda himoyalashda asosan bilvosita soliqlarga tayanadi. Davlat bu soliqlar orqali mamlakat hududiga ayrim tovarlarni ko'prok olib kirish yoki olib chiqish va buning aksini ifodalovchi vazifalarni bajarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-xukukiy xujjatlar va metodologik axamiyatga molik nashrlar

2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2013.
3. O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi. Yangi tahriri. 2013-yil tasdiqlangan.
4. O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksi. 21.12.1995 yil tasdiqlangan, 01.04.1996 yildan kuchga kirgan.
5. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida" gi Qonuni. №404. 2016 yil 13 aprel.
6. O'zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to'g'risida» gi Qonuni (yangi tahrir). - T.: 2000 yil (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
7. «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining №PF 4947-son Farmoni. 2017 yil 7-fevral.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Aktsiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida» PF-4720-son Farmoni. 2015 yil 24 aprel.
9. «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini kelgusida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 15 avgustdagi PF-5024-son farmoyishi.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 18 mart «2017 yilgi soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari qabul qilingani munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim farmonlariga qo'shimcha va o'zgartishlar kiritish, shuningdek, ba'zilarini o'z kuchini yo'qotgan deb hisoblash to'g'risida» gi PF-4993-sonli Farmoni.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 10 oktyabrdagi «Tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksportini rag'batlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-1871-sonli Farmoniga o'zgartirish kiritish

to'g'risida 2017 yil 04 mydagi PF-5334-sonli Farmoni

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 19 iyun «Biznesning qonuniy manfaatlari davlat tomonidan muhofaza qilinishi va tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-5087-sonli Farmoni.

13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 4 apreldagi "Auditorlik tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish hamda ular ko'rsatayotgan xizmatlar sifati uchun javobgarlikni oshirish to'g'risida"gi PQ-615-sonli Qarori.

14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 22 sentyabrdagi «Auditorlik faoliyatini takomillashtirish va auditorlik tekshirishlarning ahamiyatini oshirish to'g'risida»gi 365-sonli qarori.-T.: Xalq so'zi, 2000 yil 26 sentyabr.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 iyun «Mahalliy eksport qiluvchi tashkilotlarni yanada qo'llab-quvvatlash va tashqi iqtisodiy faoliyatni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-3077-sonli Qarori.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli Qarori.

17. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2015 yil 28 yanvarda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 2439-2 qarori, «Soliq hisobotining shakllariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida».

18. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining qarori 21.04.2016 yilda ro'yxatdan o'tgan, ro'yxat raqami 2439-3, «Soliq hisobotining shakllariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida».

19. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga eng asosiy va dolzarb siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar va jamiyatni demokratik rivojlantirish bo'yicha Murojaatnomasi. 2017 yil 22 dekabr.

20. Mirziyoev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent. 2017 yil 16 yanvar. «Xalq so'zi» gazetasi (№ 11 (6705)) .

21. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.

22. Mirziyoev Sh.M. Demokratik islohotlarni izchil davom ettirish, xalqimiz uchun tinch va osoyishta, munosib hayot darajasini yaratish - barqaror taraqqiyot kafolatidir. -T.: O'zbekiston, 2017. – 22 b.

23. Mirziyoev Sh.M. «Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi». T.: O'zbekiston, 2017 yil. 65 b

II. Monografiya, ilmiy makola, patent, ilmiy tuplamlar

24. Исроилов Б.И. Солиқларнинг молиявий ҳисоби ва таҳлилининг методологик асослари. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. - Тошкент.: БМА, 2006. - Б. 50.

25. Камилов М.М. Қўшилган қиймат солиғини ундириш механизми ва уни такомиллаштириш йўллари. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. - Тошкент.: БМА, 2007. - 22 b.

26. Misirov K.M. Bilvosita soliqlar hisobi va auditini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent.: «IQTISOD-MOLIYA», - 2017. - 148 b.

27. Toshmatov Sh.A. Qo'shilgan qiymat solig'i. Monografiyasi. Toshkent.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi»; 2004. -. 179 b.

28. Hotamov.K.R. Bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent.: «Molya», - 2016. - 168 b.

29. Қурбанов З.Н. Солиқ ҳисоби ва аудитининг методологик муаммолари. Монография. - Тошкент.: «Fan va texnologiya», 2008. - 156 б.

30. Қурбанов З.Н., Мисиров К.М. Молиявий ва солиқ ҳисоботларини қисқартиришнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлиги// “Молиячи” журнали - Тошкент, 2013. №3 35-40 -б

31. Қурбанов З.Н., Мисиров К.М. Бухгалтерия ҳисобини молиявий

хисоботнинг халқаро стандартлари асосида ташкил этиш масалалари // Бозор, пул ва кредит - Тошкент, 2013. - №7. - 47-52б.

32. Қурбанов З.Н., Мисиров К.М. Солиқ имтиёзларининг молиявий ҳисобини такомиллаштириш масалалари// Бозор, пул ва кредит - Тошкент, 2016. - №2. 47-52- б

33. Robin Boadway. «Journal of Research in Economics» «Indirect taxes for redistribution: Should necessity goods be favored» March 2016, Pages 64-88. <https://doi.org/10.1016/j.rie.2015.06.002>.

34. Ҳотамов К.Р. Билвосита солиқлар ҳисоби: хужжатлаштиришдан ҳисоботгача. // Молия ва банк иши электрон илмий журнали. - Тошкент, 2016, №3. 38-50 б.

III. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar.

35. Алиева Б.Х. Налоги и налогообложение: Учебник. – 2- е изд., - М.: «Финансы и статистика», 2007. - 448 с.

36. Авророва И.А. Самаучитель. Бухгалтерский учет и налогообложение. Учебное пособие. - М.: «Статус-Кво 97», 2004. - 360 с.

37. Almardonov M.I., Kuzieva N.R. Soliqlar va soliqqa tortish. Toshkent.: «Iqtisod-moliya», 2007. - 214 b.

38. Аренс Э.А., Лоббек Дж.К. Аудит. - М.: «Финансы и статистика», 1995. - 560 с.

39. Бычкова С.М., Бухгалтерский учет и налогообложение в сельском хозяйстве. Учебное пособие. - М.: «Проспект», 2004. - 424. с.

40. Булавина Л.Н., Кулиш Н.В., Костюкова Е.И., Ревегук О.А. Финансовые результаты бухгалтерский и налоговый учет. Учебное пособие. - М.: «Финансы и статистика», 2006. – 317 с.

41. Vaxabov A.V., Jumaev N.X., Xoshimov E.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi: Sabablari, xususiyatlari va iqtisodiyotga ta'sirini yumishatish yo'llari. - Toshkent.: «Akademnashr», 2009 - 141 b.

42. Vahobov A.V., Ibragimov A.T., Ishonqulov N.F. “Moliyaviy va

boshqaruv tahlili”. Darslik. T.; «Iqtisod-moliya», 2013 y.- 600 b.

43. Волкова О.Н. Управленческий учет. Учебник. - М.: ТК Велби, Проспект, 2006. – 472 с.

44. Gadoev E.F., Haydarov Sh.U. va boshqalar. Yillik hisobot - 2008 Toshkent.: «Norma», 2008.-526 b.

45. Гадоев Э.Ф., Югай Л.П. Экспортно-импортные операции. Том 1,2. -Ташкент.: ООО «Norma», 2006. - 416-288 с.

46. Do'smurotov R.D. Audit asoslari. Darslik. - T.: «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi», 2003. -612 с.

47. Do'smurotov R. Qishloq xo'jaligida buxgalteriya hisobi va statistika asoslari.-T: “Fan va texnologiya”, 2014.

48. Ерофлева В.А., Пискунов В.А., Бютикова Т.А. Аудит. Учебное пособие. - М.: Высшее образование. 2007. – 447 с.

49. Журавлев В.Н. Первичные документы и регистры налогового учета. -М.: ООО ИИА «Налог Инфо», ООО «Статус-Кво-97» 2006. – 160 с.

50. Jo'raev N., Abduvohidov F., Sotivoldieva D. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik (lotin alifbosida). -T.: 2012 y. 480 b.

51. Жўраев А., Мейлиев О., Сафаров Ғ. Солиқ назарияси. - Тошкент.: ТМИ, 2004. - 210 б.

52. Zavalishina.I.A. Soliqlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2005. - 439 b

53. Ibrohimov A.K, Ochilov I.K, Qo'ziev I.N, Rizaev N.Q. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. - Toshkent.: «IQTISOD -MOLIYA», 2008. – 275 b.

54. Karimov A.A., Islomov F.R, Avloqulov A.Z. Buxgalteriya hisobi: Darslik. - Toshkent.: «Sharq», 2004. – 592 b.

55. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. Xalqaro audit. Darslik. –T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2014.-380 b.

56. Karimov A., Fayziyev Sh. Audit. Darslik. –T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2013.-328 b.

57. Касьянова Г.Ю. Бухучет, налоги, право: просто о сложном. - М.:

АБАК, 2006. – 64 с.

58. Кожин В.Я. Бухгалтерский и налоговый учет: управление прибылью. - М.: «Экзамен», 2005. – 416 с.

59. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. - М.: «Инфра-М», 2005. -717 с.

60. Кузнецова В.А. Организация бухгалтерского и налогового учета на предприятиях торговли. Учебное пособие. - М.: Бератор-паблишинг, 2007. -352 с.

61. Malikov T.S., Xaydarov N.H. Byudjet daromadlari va xarajatlari.- Toshkent.: «Iqtisod-moliya», 2007.- 245 b.

62. Manazarov A.B. Soliq siyosati. Toshkent.: «Moliya nashryoti», 2003.- 148 b.

63. Masharipov O., Ilxomov Sh. Amaliy audit. Toshkent - “Iqtisod-Moliya”. 2013y.

64. Миляков Н.В. Налог и налогообложение. Учебник. М.: «ИНФРА-М». 2007. -245 с.

65. Морозова Ж.А. Налоговый Аудит: практическое руководство. - М.: Налог-ИНФО. 2007. -237 с.

66. Mamatov Z.T., Narbekov D.E. Audit asoslari. O’quv qo’llanma. - Toshkent.: Moliya instituti, 2007. -137 b.

67. Началов А.В. Налоговый словарь. - М.: Налог-ИНФО. 2004. -230 с.

68. Паклар А.Н. Налоговый учет. Учебное пособие. - М.: ЗАО Юстицинформ, 2007. – 554 с.

69. Pardaev M.Q., Isroilov B.I. Soliqlar tahlili. Toshkent.: «KO’HI - HUR», 2007.- 99 b.

70. Pardaev M.Q. va boshqalar. Iqtisodiy tahlil.O’quv qo’llanma. –T.: Cho’lpon, 2017.

71. Подолский В. И., Савин А.А. Аудит -М.: Юрайт, 2012. 592 с.

72. Попонова Н.А. и др. Организация налогового учета и налогового контроля: Учебное пособие. Н.А.Попонова, Г.Г.Нестеров, А.В. Терзиди. -

М.: Издательство ЭКСМО, 2006. -624 с.

73. Сативалдиева Д.А. Бухгалтерский учет. Учебник. -Т .: ИҚТИСОДИЁТ. 2015 г. 580 с.

74. Samuelson P.A., Nordhaus V.D. «Economics», 1999. - 445 s.

75. Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Налоговый учет и учетная политика организаций для целей налогообложения. - М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – 208 с.

76. Селезнева Н.Н.. Ионова А.Ф. Финансовый анализ. Учебник. –М.: Инфра-М, 2017.

77. To'laho'jaeva M.M. Audit. Darslik- I-II jild. - Toshkent.: «NORMA», 2008. - 319 b.

78. O'razov K.B. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida buxgalteriya hisobining kontseptual masalalari. - Toshkent.: «Fan», 2005. -236 b.

79. Yo'ldoshev M., Tursunov Y. Soliq huquqi. – Toshkent.: «Moliya», 2000. - 212 b.

80. Shoalimov A.X., Ilxamov Sh.I., Tojiboeva Sh. A. Iqtisodiy tahlil. Darslik. –Т.:Sano-standart, 2017.

81. Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2005. -280 с.

82. Qurbanov Z. N. Soliq hisobi va auditi. O'quv qo'llanma. Toshkent.: - «Intillekt-ekspert», 2012. –В. 173.

83. Fayziyev Sh., Dustmuradov R. va b. Audit. Darslik. -Т. Iqtisod-Moliya, 2015 y. 536 b.

84. Fayziyev Sh.N. Do'smuratov R.D. Karimov A.A. Qo'ziyev I.N. Avlokulov A.Z. Darslik. Toshkent.: - «Iqtisod-moliya», 2015. 419 b.

85. Хасанов Б., Хошимов А. Бошқарув ҳисоби. Дарслик. - Тошкент.: «IQTISOD -MOLIYA», 2005. -308 b.

86. Хасанов В., Хошимов А. Бошқарув ҳисоби. Дарслик. - Toshkent.: «IQTISOD -MOLIYA», 2005. -308 b.

87. Xasanov B.A., Xoshimov A.A., Pardaeva Z.A. “Buxgalteriya hisobi

nazariyasi” fanidan mustaqil ta’lim uchun ko’rgazmali o’quv qo’llanma. -T.: Iqtisodiyot, 2012 . 207 b.

88. Xasanov B.A., Ibragimov A.K., Rizaev N.K. Amaliy boshqaruv hisobi. O’quv qo’llanma. T.: Moliya, 2013. - 304 b.

89. Haydarov N.H. Soliqlar va soliqqa tortish masalalari. O’quv qo’llanma. - Toshkent.: «Akademiya», 2007. -256 b.

90. Hotamov K.R. Bilvosita soliqlar hisobi va tahlilini takomillashtirish. Monografiya - Toshkent.: «Moliya», 2016.-168 b.

91. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi (lotin alifbosida). -T.: Cholpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. 200 b.

92. Xolbekov R.O., Maxkamboev A.T., Ergasheva Sh.T’., Toshpo’latov A.Sh. Moliyaviy va boshqaruv hisobi fanidan masalalar to’plami. Uslubiy qo’llanma. T.: Iqtisodiyot, 2013.107 b.

93. Черник Д.Г. Налоги. Учебное пособие. – 5- е изд., - М.: «Финансы и статистика», 2001. – 656 с.

94. Gadoev E. va boshqalar. Buxgalter uchun amaliy qo'llanma: ikki jildlik. Toshkent NORMA 2010

95. Intermediate Accounting (15th Edition) English, 557 pages, Kieso, Weygandt and Warfield, 2013.

91. Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. Дарслик. - Тошкент.: 92. F.Фуллом номидаги Адабиёт ва санъат, 2000. -168 с.

INTERNET SAYTLARI

www.mf.uz	(O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi)
www.norma.uz	(O'z.R. qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi)
www.stat.uz	(O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi)
www.soliq.uz	(O'zbekiston Respublikasi Soliq Qo'mitasi)
www.gov.uz.	(O'zbekiston Respublikasi xukumat partali)